146'147

ГРАДАЦ

146'147
часопис
за књижевност
уметност и културу

ХАРМС

ISSN 0351-0379

ГРАДАЦ 146'147

Часопис за књижевност, уметност и културу
Број 146–147
Година 28.
2002.

Уредник
Бранко Кукић

Редакција
Бранко Кукић, Милосав Мариновић, Милијан Милошевић, Радојко Николић и **Миленко Пајић**

Дизајн
Миле Грозданић

Часопис издају
Дом културе Чачак и
Уметничко друштво Градац

Штампа
Зухра, Београд
Витановачка 15

Адреса редакције и телефони
Часопис **Градац**, Дом културе,
32000 Чачак, 032/225-070, 227-431

На основу мишљења Министарства за културу број 413-00-001469/2002-04 не плаћа се порез на промет.

Овај двоброј су суфинансирали
Fond for Central and East European Book Projects
и Министарство културе Србије

САДРЖАЈ

Бранислав Јаковљевић **Уметност гладовања Данила Ивановича Хармса** 5 ■ Анатолиј Александров **Кратка хронологија живота и рада Данила Хармса** 10 ■ Данил Хармс **Поезија** 19 ■ Данил Хармс **Драме** (**Освета** 26, **Гвидон** 30) ■ Данил Хармс **Истраживања** (**Јутро** 34, **О томе како су ме посетили весници** 36, **Мерење ствари** 39, **О постојању, о времену, о простору** 41, **Различити примери малих грешака** 46, **Концерт Емила Гиљелса у Клубу књижевника 19. фебруара 1939.** 47, **Писмо Д. И. Хармса Р. И. Пољаковој** 50, **Писмо Д. И. Хармса Клавдији Пугачовој** 51) ■ Данил Хармс **Проза** (**Мене вода интересује...** 58, **Андреј Иванович је пљунуо у шољу...** 58, **Господин средње висине...** 58, **Једна мува је ударила у чело...** 59, **Баронеса и мастионица** 60, **П(етар) М(ихаилович)** 61, **Пет незавршених прича** 64) ■ Данил Хармс **Фрагменти** (**Дон Жуан** 65, **Роберт Мабр** 67, **Гностик и Атрун** 67, **Крунисање или врата краја света** 68) ■ Данил Хармс **Стазе за шетњу у тишини** 68 ■ **Хармсови кругови: ОБЕРИУ, Цинари** 77 ■ Леонид Липавски **Разговори** 81 ■ Александар Веденски **Сива свеска** 134 ■ **Савременици о Хармсу** (Алиса Порет **Сусретања уметности** 140, Марина Дурново **Мој муж Данил Хармс** 150 ■ Михаил Мејлих **Епилог** (**Девет посмртних анегдота Данила Хармса**) 155 ■

Овај двоброј је приредио
Бранислав Јаковљевић

Уметност гладовања Данила Ивановича Хармса

Бранислав Јаковљевић

Читаоци Хармсових *Случајева* памте текст о риђокосом човеку: „Био један риђи човек који није имао очи и уши. Није имао ни косу, тако да су га условно називали риђим." Како се минијатура развија, тако риђокоси човек нестаје: није имао ни нос, ни уста, и на крају откривамо да није имао ништа, „тако да није јасно о коме је реч".[1] У Хармсовој рукописној архиви овај текст налази се на три места. Најранија верзија нема наслова. Обележена је бројем један, док се под бројем два налази прича о девојчици која вади млечни зуб. Ова два текста написана су на истом комаду папира, датираном 6.–7. јануара 1937. године. Друга верзија садржи минималне измене. Ради се о чистом препису у свеску са плавим платненим повезом. Текст је и овде без наслова, али му је редни број промењен у десет.[2] Напокон, у свешчици насловљеној *Случајеви* овај текст се враћа на прво место, али под насловом „Плава свеска Бр. 10".

Албум „Плава свеска" и антологија *Случајеви* само су два од неколико упоредних рукописних дела на којима је Хармс радио током 1937. године. Овде се под „делом" не подразумева списатељски подухват који има осмишљен почетак и крај, иницијалну идеју и крајњу сврху. У том смислу, то је дело лишено органичности. У исто време, писање за Хармса прелази границе креативне делатности и сврстава се у ред биолошких потреба, и тако поприма једну потпуно другачију органичност. Циљ овог избора његових текстова је да се, колико је то могуће, сагледа тај аспект његовог дела. Погледајмо, дакле, још неке слојеве Хармсовог писања за ладицу из злокобне 1937. године. У марту дечији часопис „Жижак" објавио је његову песму „Из куће изашао човек", о безименој особи која напушта свој дом и хода упорно и без скретања све док не ишчезне у мрачној шуми.[3] Претпоставља се да је у грозној години Јежовштине ова дечија песмица протумачена као политичка жаока. Иако не постоје званични документи о забрани објављивања Хармсових дела, остаје чињеница да током те године он остаје без хонорара из дечијих часописа који су до тада представљали његов једини извор прихода. Током наредних месеци Хармсови дневници претварају се у хронику гладовања. Већ у априлу бележи да он и његова супруга Марина немају новца за најосновнију прехрану. На изгужваном комаду папира истргнутом из обичне школске свеске налазе се следећи документарни записи:

1. јун 1937. године, 2 сата и 40 минута
Дошла су за мене ужасна времена.

У Детиздату су се ухватили неких мојих стихова и кренули да ме униште. Престали су да ме објављују. Не исплаћују ми хонораре, изговарајући се некаквим случајним застојима. Осећам да се тамо дешава нешто скривено и зло. Ми морамо нешто да једемо. Страшно гладујемо.

Знам да ми је дошао крај. Идем у Детиздат да затражим отпремнину.

1. јун 1937. године
Сада ми у Детиздату уручују отпремнину.
Готови смо.[4]

Хармсу је било потпуно јасно да пред њим зјапи гладна јесен. Шестог октобра уноси једну од последњих белешки у албум са плавим платненим повезом. Ове стихове можемо назвати „Плава свеска Бр. 27".

Овако настаје глад.
Јутром се будиш оран,
Затим почиње слабост,
Затим почиње чамотиња;
Затим наступа губљење
Моћи чистог разума –
Затим наступа спокојство,
А онда наступа ужас.[5]

Тек у овим тренуцима патње Хармс достиже идеал свакодневног записаног

[1] *Случајеви*, превод и избор Дејана Михаиловића. Рад, Београд, 1989, стр. 8.

[2] *Нула и ништа*, превод и избор Корнелије Ичин. Психократија, Београд, 1996, стр. 59.

[3] *Такмичење: Случајеви за децу*, превод и избор Дејана Михаиловића. Рад, Београд, 1995, стр. 56.

[4] Хармсове дневничке белешке објављене су у часопису „Минувше", бр. 2, 1992. Детиздат је изда-

вачка кућа која је објављивала часописе „Жижак“ и „Јеж“.

5 Из неког разлога три последње белешке су изостављене из српског превода „Плаве свеске“. Види *Нула и ништа*, стр. 60.

6 Последњи фрагмент у преводу Корнелије Ичин, *Нула и ништа*, стр. 105.

7 *Нула и ништа*, стр. 65.

који је четири године раније заговарао у *Разговорима*. Хармс изврће дуализам између говора и гутања који у *Алиси у земљи чуда* успоставља Луис Керол, један од његових омиљених писаца и родоначелник модерне литературе „нонсенса“, односно бесмислице. За Хармса, гладовање постаје неодвојиво од писања.

23. октобар 1937. године, 6 часова 40 минута увече

Боже, сада Теби приносим једну једину молбу: уништи ме, разбиј ме једном за свагда, баци у хад, не остављај ме на пола пута, него ме лиши сваке наде и брзо сврши са мном за вјек и вјеков.

Данил

31. октобар 1937. године

Мене занима само „бесмислица“, само оно што нема никаквог практичног смисла. И живот ме занима само у својој бесмиленој појави.

Јунаштво, патос, одважност, поука, хигијена, морал, разнеженост и ризик – то су ми омражене речи и осећања.

Али зато у потпуности схватам занос и усхићење, надахнутост и очајање, страст и уздржљивост, блуд и чедност, тугу и бол, радост и смех.[6]

Треба познавати управо овај ход по мукама да би постало јасно да се Хармсови текстови не могу посматрати само као црнохуморни коментари на совјетску свакидашњицу тридесетих година. Управо у односу на оваква стања Хармсова мисао се појављује у свој својој непредвидивости, богатству и прецизности.

О каквој је бесмислици реч у дневничкој белешки од 31. октобра? Десет дана касније у свеску „Хармониус“ Хармс уноси један од својих најхерметичнијих текстова „Пасакалија № 1“.[7] У првом делу приче он говори о случају који му се догодио крај црне воде, док је чекао Лигудима да му донесе формулу за прављење непостојећих предмета: када је гурнуо

8 Плес и музичка форма *passacaglia* додатно се огледају у плесу, односно музичкој форми близанцу под називом *ciccone*.

9 Превод Вука Караџића.

штап у воду, нешто га је истргло из његове руке и повукло испод површине. У другом делу, који је хоризонталном линијом и физички одвојен од првог, Лигудим напокон стиже и открива да формуле за прављење непостојећих предмета заправо нема. У посредном коментару на догађај из првог дела приче, он наглашава да „нас“ не занимају фантастичне приче и бајке, већ само „бесмислени поступци“. Као и наслови других Хармсових прича, као што су „Почетак веома лепог летњег дана (Симфонија)“ или „Симфонија № 2“, „Пасакалија № 1“ упућује на Хармсов интерес за музику и на његово настојање да применом музичких правила на писани текст изађе изван оквира линеарности и наративности. *Passacaglia* је барокна музичка форма која се одликује смиреним, тростепеним ритмом, наглашеним басовима и цикличном структуром. *Passacaglia* као музичка форма осликава се у истоименом плесу. Ова игра удвајања и пресликавања наслућује се већ у првим реченицама Хармсове „Пасакалије № 1“ као и у њеној свеукупној структури.[8] У имену Лигудим назире се природа двојности о којој говори Хармс. На старохебрејском, *ligudim* значи дословно „Јеврејима“. У *Посланици Јеврејима*, Апостол Павле упоређује стару и нову веру са скинијом Мојсијевом коју надмашује боља и савршенија Христова скинија, „која није руком грађена, то јест није овога створења“ (*Јеврејима* 9:11).[9] Хармса, дакле, не занима двојност као чисто понављање, већ као понављање које укључује извесну различитост. Ово, опет, упућује на идеју која прожима читаво његово дело: на идеју грешке као појаве лишене смисла, грешке као случајности, нечега што је непознато и што се опире било којој спознаји. Појам „невелике грешке“, који је Хармс покушао да дефинише тек касних тридесетих, прожима све чега се икада латио, од поезије, цртежа и позоришта, до теоретских радова и прозе. Она нараста до размера једне читаве ко-

10 *Нула и ништа*, стр. 43.

смологије, представљене, наравно, на начин својствен Хармсу. У причи „О равнотежи“, испред неког Николаја Ивановича Серпухова изненада се појављује вила док у ресторану седи за столом и чека вечеру. То изазива огромну пометњу у гостионици, а он, пошто узбуђен стигне кући, саопштава својој жени: „Грешка је све у свему за некакав килограм и по на целу васељену, па ипак је чудесно, Јекатерина Петровна, апсолутно чудесно.“[10]

Овим избором текстова покушали смо да успоставимо равнотежу у начину на који је Хармс представљен нашој читалачкој публици. Ово поновно упознавање са Хармсом не односи се само на његове текстове, већ и на окружење у коме су настали, као и на њихово место у Хармсовој биографији. Тако, збирка се отвара Хармсовом хронологијом коју је саставио Анатолиј Александров, уредник једне од најбољих антологија његових текстова „Полет на небеса“, а завршава се анегдотама које се тичу његове закасенеле рехабилитације. Важно је напоменути да је аутор последњег текста, Михаил Меилах, заједно са Владимиром Ерлом, још касних седамдесетих отпочео са издавањем Хармсових *Сабраних дела*, које ни до данас није завршено. Биографски и историјски осврт на Хармса употпуњен је сећањима Алисе Порет, сликарке из школе Павела Филонова, у коју је Хармс једно време био заљубљен, као и његове друге жене Марине Малич. Контекст Хармсовог стваралаштва био би непотпун ако би се из њега изоставила колективна остварења у којима је он био један од кључних учесника. У одељку посвећеном „Хармсовим круговима“ доносимо најпре манифест групе ОБЕРИУ (Удружење реалне уметности), коју је Хармс основао крајем 1927. године заједно са својим најближим пријатељем, песником Александром Веденским, као и Николајем Заболоцким, Игором Бахтеревим и Доивбером Левиним. ОБЕРИУ се није одликовао чврстом организационом структуром: тако, у записима који се

11 ФЕКС је скраћеница од „Фабрика ексцентричного актјора“. Из ове постреволуционарне групе потекли су неки од највећих совјетских редитеља, као што су Михаил Козинцев и Сергеј Јуткијевич.

односе на групу, као члан се помиње у то време већ донекле афирмисани писац Константин Вагинов, док се потпуно губи из вида учешће које је у групним активностима имао песник Николај Олејников. Највећи јавни наступ ОБЕРИУ-а под називом „Три лева часа“ одржан је у лењинградском „Дому штампе“ 24. јануара 1928. године. По много чему, овај спектакл био је сличнији дадаистичким манифестацијама попут Пикабијиног „Relache“ него позоришту руских футуриста или ФЕКС-а.[11] Можда најважнија разлика између ОБЕРИУ и њихових савременика из редова руске авангарде била је њихова упадљива аполитичност (односно, одсуство пропагандног садржаја). Већ следећег дана, у вечерњем издању „Црвене газете“ извесна Лидија Лесная писала је да се у Дому штампе десило нешто „недостојно објављивања“. После „Три лева часа“ ОБЕРИУ је своје сценско деловање постепено свео на читања поезије, али совјетска штампа није била благонаклона чак ни према овим скромним манифестацијама. Управо у овом периоду смањене позоришне активности настају Хармсове најснажније поетске драме, „Гвидон“, „Места“ и „Шапа“. У децембру 1931. године готово читава група је ухапшена под оптужбом да подмеће реакционарне садржаје у дечију литературу.

После хапшења и егзила Хармса и Веденског у Курск, изниче нови круг, много мање видљив него што је био ОБЕРИУ. Разговоре вођене у овом дебатном клубу уредно је бележио његов иницијатор, филозоф Леонид Липавски. Ови записи представљају јединствену прилику да се упознамо не само са једном скривеном феноменологијом, да посведочимо зачетак идеја које ће обележити даљи рад Хармса, Веденског и Липавског, већ и нешто много важније од тога: да осетимо интимност једног круга пријатеља. Ово више није блискост која се односи тек на неко међусобно разумевање, заједничка мишљења или уживања. У режиму који је кренуо

у одлучни обрачун са сваком врстом приватности, ова интимност пре свега значи међусобно поуздање: величанствени чин препуштања себе у руке других. Не без разлога, Хармс и његови пријатељи говорили су о неупотребљивим поклонима и о бескорисности уопште. У тежишту ове групе, на много начина, налази се Тамара Мејер-Липавска. У време настанка *Разговора*, она је била венчана са Леонидом Липавским, са којим је ступила у брак пошто се развела од Александра Веденског. За све то време, Хармс је у њу био потајно заљубљен. Сачувана су писма која јој је слао из егзила, где се налазио заједно са њеним тадашњим супругом Веденским. На крају једног Хармсовог патетичног излива осећања, сасвим неспојивог са свим за шта се сам аутор писма иначе залагао, дописан је коментар руком самог Веденског у коме овај нацерено изражава дивљење ширини руске душе. Недовољно је и нетачно рећи да је Тамара Липавска била муза Хармсовог круга. Њен статус у овој групи упоредив је са оним који је Жак Ваше имао за надреалисте: „Ваше је надреалиста у мени“ пише Бретон у *Првом манифесту*. Као и Ваше, Тамара Мејер није оставила дела иза себе, и као и Ваше, она је готово физички присутна у делима аутора са којима је делила извесну блискост. За разлику од Вашеа, Тамара је надживела своје пријатеље. Кроз њу, круг је преживео покољ из раних четрдесетих. У библиотеци Салтиков-Шчедрин чува се дванаест картонских кутија, свака од њих са по два реда густо збијених картица. То је „Речник поетског језика А. А. Веденског“, који је шездесетих година сачинила Тамара Мејер-Липавска из рукописа који никада нису били објављени, и који су тада били без изгледа да ће икада и бити.

У аутобиографији коју је приликом свог првог хапшења написао на захтев иследника НКВД-а[12], Хармс је као занимање навео песништво. Овде занимање није делатност која обезбеђује преживљавање, већ пре свега вокација. У *Разговорима* Веденски говори о „поетској критици разума“. Певање је, за Хармса и његове пријатеље, исто што и мишљење. Ово је била идеја водиља у изузетно тешком задатку избора Хармсове поезије, која по разноврсности и снази идеја далеко надмашује његове прозне минијатуре. Осим вокације и мишљења, Хармс својим стиховима додељује још једну важну мисију: они, наиме, често имају непосредност дневничких белешки. Тако, почетак и крај његовог пријатељства са Казимиром Маљевичем обележен је стиховима: драмску поему „Искушење“ посвећену Маљевичу Хармс је написао у зиму 1927. године, највероватније као узвратни поклон сликару који му је подарио своју брошуру *Бог није збачен* са посветом „Идите и зауставите прогрес“; песму „На смрт Казимира Маљевича“ Хармс је рецитовао изнад његовог одра. Песме „Окнов и Козлов“ и „Окно“ су ковачнице у којима песник из појма „прозор“ снажним ударцима избија примесе поетског симбола, настојећи да га прекали у чисту идеју. Ове песме треба читати упоредо са писмом Раиси Пољаковој, које се налази у одељку посвећеном Хармсовим истраживањима. Управо на оваквим примерима постаје очигледно колико су жанровске поделе, када је реч о делу попут Хармсовог, произвољне и безначајне. Ако су и корисне за повећавање физичке прегледности његових текстова, овакве поделе често замагљују лакоћу са којом Хармс форму прилагођава мисли, а не обратно.

Тако, његова пракса „поетске критике разума“ присутна је у песмама „Звонити – летети“ и „Трећа цисфинитна логика бесконачног не-бића“ колико и у писму-трактату „Цисфинитум“.[13] На полеђини песме „Звонити – летети“ налази се следећи графикон:

-т	-		м	м	+	т
-∞	————		0		————	∞
ц.± 0	————	————	————	————	————	± ∞ т

На горњем континууму ознака „т“ највероватније се односи на трансфинитне бројеве немачког математичара и филозофа са краја деветнаестог века Георга Кантора. У најкраћим цртама, Канторов трансфинит може се објаснити као теорија скупова где се бесконачност не узима као хипотетични број већи од сваке дате количине, који, будући такав, онемогућава сваку математичку операцију, већ као конкретан, стваран и у исто време бесконачан број који подлеже законима математике. Заправо, трансфинитни бројеви потврђују своју реалност тиме што се уопште могу мислити и што се уклапају у математичке операције, а не тиме што се њима одређују неке мерљиве вредности.[14] Ако трансфинитум описује спољну границу саме могућности мишљења броја, онда се цисфинитум може сматрати покушајем одређивања унутрашње границе те могућности. Уместо бесконачног скупа, Хармс узима празан скуп, или „ништа“, и на њему заснива један читав нови ред бројева. Хармс објашњава у трактатима „Цисфинитум“ и „О кругу“ своје схватање појма „ништа“ као скупа који се бесконачно приближава нули, али је никада не достиже. Другим речима, између нуле и ништа постоји невелика грешка. Измештање нуле (или ништа) са средине бројчаног низа на његов почетак ремети његову симетричност, као и редослед бројева. Цисфинитни (не)ред извире не само у песмама и драмским остварењима, већ и у прозним минијатурама као што је „Сонет“: „Догодио се чудноват случај: одједном сам заборавио шта прво долази – 7 или 8...“[15] Врло је важно напоменути да код Хармса из распадања, дељења, уситњавања и нереда не произлази принцип негације него чисте афирмације. „Не-биће“ из песме „Трећа цисфинитна логика бесконачног не-бића“ није никакво негативно биће, анти-биће, већ биће-питање, биће-проблем које представља афирмацију непознатог и другог. У том смислу, Хармсова мисао о цисфиниту приближава се његовим молитвама.

Можда ће за наше читаоце најизазовнији аспект Хармсовог мишљења представљати његов несвакидашњи спој дубоке религиозности и експерименталног односа према уметности. Код Хармса, активни однос према вери и уметности не завршава се у некаквој „достојевштини“ са њој карактеристичном естетизацијом крајњих моралних питања (национализам да и не помињемо). За разлику од руских симболиста, Хармс не парадира својом духовношћу, и за разлику од футуриста, он не тврди да поетска иновација може постати сама себи сврха. Његова је духовност лагана, једноставна и изазовна, као и експерименталност његовог писања. У одељку посвећеном фрагменту, тој Хармсу најсвојственијој форми, налазе се две варијанте песме (из 1931. и 1933. године) у којој истакнуто место заузима средњевековни теолог и песник Рабан Мавар (Rabanus Maurus). У свом циклусу песама-слика „De laudibus Sanctae Crucis“ (О похвали Светом Крсту) Маур пише похвале Крсту и Христу у форми геометријских фигура квадрата и правоугаоника, у којима су распоређене тачке-слова. У првој варијанти Хармсове песме централно место заузима слика расеченог срца, које даје број три, нераздвојив од појма тројичности, и срце које крвари као симбол Христа. У другој варијанти, расечено срце замењено је прозором, који је, подсетимо се, квадратног облика, и коме Хармс даје симболично значење звезде, симбола који, опет, непогрешиво упућује на Христа. Непознато и узвишено, за Хармса, не искључују свакодневно, обично, смешно и банално. Овај став огледа се у фрагменту „Крунисање или капија краја света“ и, још упечатљивије, у фрагменту „Дон Жуан“. Овај последњи је адаптација

12 Совјетска тајна полиција, претеча КГБ-а.

13 *Нула и ништа*, стр. 92-95.

14 Матила Гика објашњава појам трансфинита на веома приступачан начин у књизи *Филозофија и мистика броја*, поглавља 9 и 10. Ова књига објављена је на нашем језику у преводу Бранимира Шешеља и издању Књижевне заједнице Новог Сада (1987).

15 *Случајеви*, превод и избор Дејана Михаиловића. Рад, Београд, 1989, стр. 91.

[9]

романтичарске драме Алексеја Толстоја, једног од аутора који су се скривали иза фиктивног писца Козме Пруткова, једног од Хармсових литерарних узора. Хармс од Толстоја преузима фигуру прозопопеје карактеристичну за касни романтизам, и замењује узвишено трабуњање беспоштедном расправом о радости и глупости. Може се слободно устврдити да је Хармс, заједно са Веденским, један од пионира у изучавању глупости, која је превиђена управо онолико колико је важна за историју идеја двадесетог века. За разлику од других пионира у овом истраживању као што је Роберт Музил, који сагледава гупост као недељиви тоталитет, Хармс развија две дијаметрално различите идеје глупости. Једна, која се може назвати „идиотија“ одређена је губитком телесности, лакоћом и чистим незнањем, а друга тежином, сујетом и чистим неразумевањем. Прву он повезује са гладовањем, ишчезнућем и бесмртношћу, а другу са прождирањем, непокретношћу и умирањем. Ове две врсте глупости су одредиле његов живот и његову смрт. У следећем фрагменту, Хармсово размишљање о глупости поприма размере видовитости:

Живела у Кијеву два друга
Чудан неки свет
Први је родом био са југа
А други обратно
Први је био страшно прождрљив
А други – идиот.
Први је умро од затвора,
А други – обратно.

Кратка хронологија живота и рада Данила Хармса

Анатолиј Александров

1905

17 (по новом 30) децембра – у Петербургу (Глинскаја ул., 1) родио се Данил Иванович Јувачов. Из бележнице пишчевог оца И. П. Јувачова, 17 (30). 1905. године: „Дошао је баћушка и почели смо да дискутујемо по питању синовљевог имена. Одлучили смо да му дамо име Данил, 2) пре 12 дана, око 6 сати видео сам га у сну, 3) по његовом имену ‚Суд божји‘ могу се назвати и лична страдања од 14 дана и ‚револуција Русије‘, 4) мој најдражи пророк, према којем сам изградио своју филозофију...“

1915

Полази у први разред реалне школе, која је улазила у састав Петершуле (Главне немачке школе св. Петра и Павла).

1919

Лето – проводи код тетке (Н. И. Колјубакине) у Дечјем селу. Први текстови који су дошли до нас, аутографи (на немачком језику) и цртежи (туш, перо), односе се на тај период.

1922

Најранија од сачуваних песама Д. Јувачова „Једном у јулу у лето наше...“ потписана је псеудонимом „Д. Цх“.

1. септембра – уписује се у претпоследњи разред II Совјетске радничке школе у Дечјем селу. Директор школе била је Н. И. Колјубакина. „Његова тетка је била моја наставница руске књижевности и директор велике Маринске гимназије у Царском селу. То је била у сваком погледу истакнута жена, паметна, енергична (...) Пошто сам се дружила с њом и често код ње свраћала, знала сам да је брине

судбина нећака, којег је још као директор узела под своје покровитељство и надала се да ће га извести на прави пут. Чини ми се да је дошао у мој разред годину дана пре завршетка школе, коју је завршио заједно с нама. Већ је писао песме и на једној вечеринки, следеће године, читао нам је неке од њих, на пример: „Задам по задам за дам“ (игра речи: „Даћемо по задњицама за даме“ – *прим. прев.*) и томе слично на ужас своје тетке (Из успомена Н. Зегжде. ЧС).

1924

14 јула – завршава II Школу Дечјег села.

Јесен – уписује се на Лењинградску Вишу електротехничку школу.

„С Хармсом сам се упознао 1924. године, у то време сам као ливац радио у фабрици ‚Слобода‘, на Виборској страни... Када сам први пут дошао код Данила, бацио је поглед на моје одело, рекао ‚лоше је‘, извадио из комоде боље и додао: ‚Нека ти је на здравље‘. Предложио је да идемо у филхармонију да слушамо познатог пијанисту“ (Из сећања Г. Н. Матвејева. ЧС).

Те године – упознаје Естер Александровну Русакову. „Волео сам је седам година. За мене она није била само жена коју сам волео, него још нешто друго, што је улазило у све моје мисли и све моје послове. Са Естер нисам говорио на руском и њено име сам писао на латинском: ESTHER“ (Из Хармсовог писма Р. Пољаковој).

1925

Прва половина године – чита своје песме и песме совјетских аутора у салама Електротехничке школе, Државног бродарства, Библиотеке Тургењева, Института за историју уметности и у другим концертним дворанама. Почетак пријатељства са А. Веденским. Познанство са песником Н. Кљујевом и А. Туфановим. „Ишли смо заједно на књижевне вечери, сећам се да је на једној од њих наступао Тихонов. Данил је свраћао код Кљујева, допадала му се његова чудноватост: атмосфера – скоро средњевековна, глас и језик – анђеоски, изглед – воду не би замутио, али много је волео да прича безобразлуке. Једном сам код Хармса срео његовог пријатеља, заумника Туфанова – малог раста, грбав, космат, у фраку... Често сам одлазио код њега, ноћевао. Школовао сам се у то време на радничком универзитету, и лоше сам стајао с математиком. Данил ми је помагао. Читали смо Надсона, Тјутчева, осталих се не сећам...“ (Из сећања Г.Н. Матвејева. ЧС).

9. октобра – подноси пријаву за пријем у Лењинградско одељење Сверуског Савеза песника. Пријемној комисији Хармс је поднео две свеске песама (ИРЛИ, Ежегодник, 1978).

17. октобра – наступа на књижевној вечери лењинградских заумника, у Савезу песника. Заједно с Хармсом наступили су А. Веденски и А. Туфанов.

Крај године – с оцем и мајком сели се у Надеждинскују улицу 11, број стана 8 (сада Ул. Мајаковског). На тој адреси живи до средине августа 1941. године.

1926

Почетак јануара – Заједно с Веденским оснива „Школу платана“.

Март – примљен је у Савез песника.

Пролеће – познанство с Н. Заболоцким. У августу те исте године Н. Заболоцки посвећује песму „Устанак“ – „Данилу Хармсу, аутору *Комедије града Петербурга*“.

Септембар – подноси молбу дирекцији Државних курсева при Институту за историју уметности: „Молим да ме упишете као слушаоца на одељење курсева о филму“ (ЛГАЛИ). Курсеве, као ни Електротехничку школу Хармс није завршио.

Септембар – „платани“ наступају у сарадњи са књижевно-позоришном групом „Радикс“.

21. септембра – „почели су да пишу драму“ (ЗК Бр. 7, ЧС). Хармс и А. Веденски пишу драму „Моја мама је сва у сатовима (деци на дар, учитељима опушак)“. „У мукама организационих перипетија рад на комаду и избор трупе приближавали су се срећном крају. Одазвали су се глумци из Ленфилма, из Форхеровог студија ‚Мастфор‘, из полупрофесионалних аматерских група. Правио сам цртеже за будућу сценографију, музичар Јаков Друскин је бирао музику набављајући ноте савремених композитора – Мијо, Пуленк, Сати. Пробе су се одржавале код мене, у родитељској трпезарији, понекад у примаћој соби Веденских“ (И. Бехтерев. *Сећања о Заболоцком*, с. 68).

Октобар – пробе драме одвијају се у Институту уметничке културе (ЗК Бр. 7, ЧС).

10. новембра – „Радикс“ је пропао (ЗК Бр. 7, ЧС). Н. Заболоцки и водећи глумац комада „Моја мама...“ позвани су у Црвену армију.

12. новембра – наступа читајући своја дела на књижевној вечери у Савезу песника. „Овај петак, 12. новембра, желим да украсим војном стратегијом, чија се суштина састоји у следећем: после нашег читања изаћи ће Игор Бахтерев и одржати бесмислени говор, цитирајући непознате песнике итд. Онда ће изаћи Цимбал и такође ће одржати говор, али с марксистичком нотом. У том говору ће бранити наше ставове, оправдаваће наша дела у очима разне багре. На крају ће се две непознате личности узети за руке, прићи к столу и изјавити: поводом прочитаног не можемо много да кажемо, али ћемо отпевати. И нешто ће отпевати. Последњи ће изаћи Гаго Кацман и испричати нешто из живота светих“ (ЗК Бр. 7, ЧС).

Ове године је изашао и зборник Лењинградског одељења Савеза песника „Збирка песама“, у којем је Хармс дебитовао као песник. Објављена је његова песма („Случај са железнице“).

1927

9 јануара – Хармс заједно с А. Веденским и И. Бахтеревом наступа у кружоку пријатеља камерне музике.

16. фебруара – сусрет „платана“ са К. Маљевичем. Преговори о могућностима уједињења песника и сликара.

25. марта – Хармс је веома заинтересован за стварање уметничког друштва. Он предлаже својим пријатељима да створе „Академију левих класика“. Циљ: „Борба с квазиуметношћу. С лошим укусом и изопаченом формом. Нова форма – Револуција“ (ЗК 1927. ЧС). „Наши најближи задаци: 1. Створити чврсту Академију левих класика. 2. ...саставити манифест. 3. Ући у Дом штампе. 4. Изборити се за вече с плесом ради добијања суме од око 600 рубаља, за издање зборника. 5. Издати зборник“ (ЗК 1927. ЧС).

28. марта – наступ „платана“ (Хармса, Веденског) на седници књижевног кружока Института за историју уметности.

3. априла – у листу „Смена“, 1927, бр. 78 објављен је чланак Н. Јофе, Л. Железнова „Књижевна збивања (о ‚платанима‘)“. У чланку је описан инцидент, који се десио на књижевној вечери 28. марта. Група учесника књижевног кружока Института за историју уметности, међу којима је био и Железнов, упутила је писмо у управу Савеза песника, у којем је поновљен садржај новинског чланка. После тога уследило је објашњење Хармса и А. Веденског: „Лењинградском Савезу песника од Академије левих класика. Узрок описиваног скандала и његово значење нису били онакви каквим их описује ‚Смена‘. Још пре почетка вечери слушали смо претње о томе, да је скупљена публика хулигански настројена... У сали су се чули звиждуци, крици и свађе... Устајали су говорници које нико није слушао. То је трајало око 5-7 минута, док се није подигао платан Д. И. Хармс, изашао на сцену и изрекао одлучујућу фразу: ‚Другови, имајте у виду да ја не наступам ни у шталама, ни у крчмама‘, после чега је напустио скуп. Галама је трајала још неко време и завршила се тучом, без нашег учешћа.

После свега што смо већ рекли ми, Академија леве класике, сматрамо да је наше понашање у потпуности у складу са указаним нам пријемом и сматрамо такође да је врло умесно оштро поређење Д. И. Хармса, које се односи на скуп, а не на институт у целини, према тумачењу другова Јофе и Железнова. Платан А. Веденски и платан Д. Хармс“ (ИРЛИ).

Мај – „Академија левих класика“ намерава да припреми и штампа алманах „Радикс“ са следећим одељцима: „теоријски“ (међу учесницима Шкловски, Маљевич, Л. Гинзбург), „стваралачки“ (Веденски, Бахтерев, Заболоцки, Хармс), „сликарство“, „графика“. План се није остварио.

Прва половина године – Хармс саставља пројекат корица свог зборника песама „Платан Данил Иванович Хармс. Управљање ствари. Слабодоступне песме“. Пројекат је остао нереализован.

23. новембра – састанак „платана“: „Дневни ред: 1. Израда принципа по којима ће се сједињавати песници и сликари. 2. Израда метода унутрашњег рада. 3. Израда метода спољашњег рада. 4. Пројекат књижевне вечери ‚Три лева сата‘. 5. Састављање предрачуна за вече“ (ЗК 1927, ЧС).

12–14. децембра – ради на драми „Јелизавета Бам“.

Децембар – „Олејников и Житков организовали су друштво ‚Писаца дечје књижевности‘. Ми (Веденски, Заболоцки и ја) се позивамо“ (ЗК 1927,ЧС).

Ове године излази зборник Савеза песника „Пламен“, у којем је објављен Хармсов „Стих Петра Јашкина“.

1928

Јануар – у „Плакатама Дома штампе“ (Л. Бр. 2) објављена је декларација ОБЕРИУ (Удружења реалне уметности).

24. јануара – у Лењинградском дому штампе одржано је драматизовано обериутско „Три лева сата“. У првом сату, после саопштавања програма – наступили су песници. „Увод. Хор конферансије. Декларација. Обериути. Декларација књижевне секције. Стихове су читали: К. Вагинов, Н. Заболоцки, Данил Хармс, Н. Кропачев, Игор Бахтерев, А. Веденски. Конферансије је возио трицикл по невероватним линијама и фигурама.“ Други сат – позоришна представа – „Јелизавета Бам“. Трећи – „Вечерње размишљање о филму“ – Александра Разумовског, затим показивање филма „Машина за млевење меса“ (монтажа исечака различитих филмских трака).

„У првом књижевном сату Хармс се појављивао на лакованом орману, који су носили мој брат и његови пријатељи, сакривени у њему. Данил је стајао на врху, напудерисан, бледолик, у дугачком сакоу украшеном црвеним троугловима, са омиљеном златастом капицом са кићанкама, стајао је попут фантастичне фигуре или менестрела из неких давних времена. Гласно, мало отегнуто читао је ‚фонетске стихове‘. Одједном је извукавши из џепа на прслуку сат, замолио за тишину и рекао да у том тренутку на углу 25. октобра (тако се звао Невски) и улице Трећег јула (тако се звала Садова улица) Николај Кропачов чита своје песме“ (И. Бехтерев. *Сећања о Заболоцком*, с. 89–90).

25 јануара – у Лењинградским „Црвеним новинама“ (вечерње издање) објављен је фељтон Л. Лесне „Ытуеребо“ о књижевној вечери „Три лева сата“.

Фебруар – у Лењинграду је изашао први број дечјег часописа „Јеж“ (гласило Централног бироа младих пионира). Хармс се налазио међу најактивнијим сарадницима часописа. За годину у њему је изашло де-

сет Хармсових дела, између осталог и *Иван Иванович Самовар*, прича „Безобразни пампур" (под псеудонимом Д. Баш), „Прича о томе како је Панкин Кољка летео у Бразил, а Јершов Пећка му ништа није веровао."

8. марта – Хармс је позван на краткотрајну службу у Црвену армију.

12. децембра – Хармс саставља програм нове књижевне вечери обериута: „I део. 1. Реферат о округлим црвима. 2. Конферансије 1. 3. Б. М. Левин – проза. 4. Конферансије 2. 5. Д. И. Хармс – песме. 6. Трио-гладијатори. 7. И. В. Бахтерев – виљушке и стихови. 8. Припрема. 9. А. И. Веденски – песме и проза. 10. Две романсе П. А. Вулфиуса. 11. Конферансије 3. 12. Колективни наступ. II део. Драматизовано дејство „Зимска шетња". Комад Д. И. Хармса и И. В. Бахтерева. Изводе Е. И. Вигиљански и А. Ј. Грин. III део. Драматизована дискусија. Вече води Е. И. Вигиљански" (ЧС).

Ове године су издате следеће Хармсове књиге за децу. Театар (песме). Цртежи. Правосудович. М. ГИЗ, О томе како је Кољка Панкин летео у Бразил, а Пећка Јершов му није веровао (прича). Цртежи. Е. Евенбах. ?.–Л., ГИЗ, Безобразни пампур (прича) ?.–Л., ГИЗ.

1929

Током године – Обериути наступају у клубовима школских установа, студентских домова Лењинграда.

Мај – Хармс прави план зборника „Стихови": 1. Заболоцки, 2. Веденски, 3. Хармс, 4. Хлебников, 5. Тихонов, „Јелизавета Бам". Проза: 1. Каверин, 2. Веденски, 3. Добичин, 4. Хармс, 5. Тињанов, 6. Шкловски, 7.Ољеша" (ЗК 1929, ЧС). „У мају 1929. године налазио сам се у Москви, и В. Каверин ми је тамо писао поводом *Архимедове каде*: „Припрема зборника, за који Ви знате (с учешћем Обериута) је у току. Постоје индиције да ће се он штампати у Издаваштву писаца. Поетски део Вам је познат (могућ је и Тихонов). С прозним делом је горе, и управо смо из тих разлога одлучили да Вам се обратимо. Да ли бисте могли да свратите кодОљеше и да га обавестите о нашој замисли? Било би веома добро ако би он дао за зборник макар неко своје мало дело или одломак из већег. У том делу учествују још и Добичин, Хлебников, ја, Хармс и вероватно Тињанов. У делу за критику су лица која су вама врло добро позната. Они (заједно с вама) намеравају да напишу „Осврт на руску књижевност за 1929. годину". Осим тога, учествоваће још и Бор. Мих. (Ејхенбаум), Јур. Ник. (Тињанов) и Виктор Борисович (Шкловски), и управо Вас молимо да му се тим поводом обратите" (Л. Гинзбург, *Сећања о Заболоцком*, с. 146). Зборник „Архимедова када" такође није изашао.

12 децембра – наступ Обериута у Дому штампе.

Те године излазе следеће Хармсове књиге за децу: Као прво и као друго (прича). Цртежи Татлина. М.–Л. ГИЗ. Иван Иванович Самовар (Песме). Цртежи В. Јермолове. М. ГИЗ. О томе како је Кољка Панкин летео у Бразил, а Пећка Јершов му ништа није веровао (прича). Цртежи Е. Евенбаха. М – Л. ГИЗ, 2 издање. О томе како је старица куповала мастило (прича). Цртеж З. Кримера. М. – Л. ГИЗ.

1930

Јануар – у Лењинграду почиње да излази други дечји часопис, у почетку замишљен као додатак уз „Јеж" – „Врабац" (за децу млађег узраста, 1930–1941). Хармс се налазио међу сталним сарадницима часописа, писао је песме и приче, смишљао теме за уметнике. Н. Гернет, главни уредник „Врапца", записала је у својим сећањима: „...Свакодневно с Хармсом су били Шварц, Олејников (који је једно време био одговорни уредник „Врапца"), Заболоцки, Веденски, Бианки, Житков, Чарушин, Зошченко – и ја нисам сасвим добро схватала да је то срећа – изузетна и ретка, с одушевљењем сам слушала читања, разговоре, измишљања, игре и шале и сматрала сам изгубљеним дан проведен изван редакције...

Ипак, међу том књижевном елитом највише је очаравао својом непоновљивошћу Данил Иванович. Његов спољашњи изглед најбоље се могао окарактерисати речју – џентлмен. Висок, леп, изванредно васпитан, неизмерно коректан, чист, дубоко неисквварен, поседовао је савршено осећање за хумор и ништа мање савршено осећање за језик – као и књижевни слух" (Гернет).

Почетак априла – наступи Обериута (Б. Левина и Ј. Владимирова) у студентском дому Лењинградског државног универзитета.

9. априла – у лењинградским новинама „Смена" појавио се чланак о књижевној вечери у студентском дому, под називом „Реакционо жонглерство (о једном испаду књижевних хулигана)", потписала се: Л. Ниљвич. После тог чланка, према сведочењу А. Разумовског, наступи Обериута су прекинути.

Ове године излазе следеће Хармсове књиге за децу. Игра (песме). Цртежи В. Конашевича. М. ГИЗ, Безобразни пампур (прича). Цртеж Е. Сафонове. М.–Л. ГИЗ. Друго издање. О томе како је Кољка Панкин летео у Бразил, а Пећка Јершов му ништа није веровао (прича). Цртеж Е. Евенбах. М.–Л. ГИЗ. Треће издање. О томе како је тата за мене упуцао творића (песме). Цртеж Ј. Васнецова. М. ГИЗ.

1931

Читава година смишљања игара и мистификација, с незаобилазним учешћем уметника А. И. Порет. „Играли смо се још и са ‚монструмима'. Д. И. је имао своје монструме, наша породица је такође поседовала своје, Глебова је имала врло вредну колекцију. Размењивали смо их, упознавали с пријатељима и трудили се да покажемо лице своје робе. Д. И. их је неговао, мазио и проводио с њима много времена. На пример, његов основни монструм био је просјак с дугачком киком, огромном косом, с веригама, бос, ходао је са гвозденим штапом по Невском. Некакви натурфилозофи, скупљачи старинских колекција, преживели животни бродолом, подивљали типови" (Порет, с. 358).

Март – април – пише песме о Хњу.

Крај децембра – „Читава гомила наших пријатеља – Хармс, Веденски, Андроников, Сафонова, Јермолајева – су ухапшени" (Прва редакција сећања А. Порет о Хармсу. ЧС). „Био сам најсрећнији када су ми одузели перо и папир, забранили да било шта радим. Нисам био узнемирен што не мојом кривицом не радим ништа, савест ми је била мирна, и био сам срећан. То се дешавало када сам био у затвору. Али ако би ме питали: да ли желим поново тамо да идем, или на неко друго место слично затвору, ја бих одговорио: не, НЕ ЖЕЛИМ" (Хармсова белешка ГПБ).

Ове године изашла је из штампе Хармсова дечја књига *Милион* (песме). Цртеж В. Конашевич. М. ГИЗ.

1932

23. априла – резолуција ЦК ВКП (б) „О преуређењу књижевноуметничких организација".

18. јуна – Хармс је ослобођен из затвора „Слобода", увече код Житкова. „19. јуна: У Царском селу. 20. јуна: код Шварца, онда код Липавског. 21. јуна: Код Заболоцког. 22. јуна: Код мене је ноћио Левин. 24. јуна: Аутомобилом у Царско село. 25. јуна: Код Олејникова. Испраћали смо Соколова. 26 јуна: код Наташе. 27. јуна: На веранди. Лоше се осећам. Јако сам смршао" (ЗК 1932. ЧС).

13. јула – Хармс је заједно са Веденским депортован у Курск. „Становали смо у стану од две собе. Мој пријатељ је био у мањој, а ја сам био у доста великој соби, са три прозора. Мог пријатеља по цео дан није било код куће, враћао се у своју собу само да би преноћио. Ја сам скоро све време седео у својој соби, излазио сам само да бих узео пошту или да купим себи нешто за јело. Добио сам и суву упалу плућа, што ме је још више спречавало да излазим.

Волим да будем сам. Али после месец дана досадила ми је моја самоћа...“ (Хармсова белешка, ГПБ).

18. новембра – Хармс и Веденски се враћају у Лењинград.

20. новембра – „Био сам са Веденским на изложби свих уметника. Добар је само Маљевич“ (ЗК 1932. ЧС).

21. новембра – „Вече код Житкова, били су Олејников и Заболоцки. Олејников је постао изванредан песник, а Заболоцком излази књига песама“ (ЗК 1932. ЧС).

1933

Током године Хармс учествује у разговорима у стану Л. Липавског. Поред Хармса и домаћина, у *Разговорима* (како су сами учесници називали своје сусрете) учествовали су још и А. Веденски, Ј. Друскин, Н. Заболоцки, Н. Олејников.

„Шта ме занима: Писање песама и сазнавање из песама различитих ствари. Проза. Озарење, надахнуће, просветљење, надзнање – све што је у вези с тим. Путеви који воде ка томе. Израда свог система достигнућа. Различита знања, непознате науке. Нула и број. Бројеви, нарочито они који нису везани за поредак у низу. Знаци, слова. Шифре и рукописи. Све што логички изгледа бесмислено и глупо. Све што изазива смех. Хумор. Глупост. Природни мислиоци. Стара обележја која је неко поново измислио. Чудо. Трикови (без помагала). Приватни односи међу људима. Лепо понашање. Људска лица. Мириси. Уништавање гадљивости. Умивање, купање, када. Чистоћа и прљавштина. Храна. Спремање неких јела. Декорација трпеза. Уређивање стана и соба. Одећа и мушка и женска. Питања ношења одеће. Пушење (луле и цигарета). Шта раде људи када су сами са собом. Нотеси. Писање на папирићима мастилом или оловком. Свакодневно записивање догађаја. Записивање времена. Месечевих мена. Изглед неба и воде. Точак. Пруће, штапови, жезла. Мравињак. Мали краткодлаки пси. Кабала. Питагора. Позориште (своје). Певање. Црквена служба и певање. Све врсте обреда. Џепни сатови и хронометри. Пластрон. Жене, али само мој омиљени тип. (Хармсова белешка, записана у дневнику „Разговора“ ЧС).

„Волим да се шетам по обалама Неве, по Марсовом пољу, по Летњем саду, по Троицком мосту, по Јекатеринином парку у Царском селу. Волим да се шетам по обали мора: у Ољгину, Лахти, Сестрорецку и Летовалишту. Волим да шетам сам. Волим да будем у друштву деликатних људи“ (ЗК 1933. ЧС).

Од средине до краја године – рад на циклусу прича о професору Трубачкину за читаоце „Врапца“.

Од септембра до краја године – „роман у писмима“ с глумицом Клавдијом Пугачовом.

1934

Током целе године – смишља теме за слике у „Врапцу“. „У ,Врапцу‘ је био један стални лик – ,Паметна Маша‘, који су деца обожавала, стално су јој писали писма, звали је телефоном. Мало ко зна да је Машу измислио Данил Иванович за време једног од наших редакцијских састанака код Олејникова. Затим су њене доживљаје измишљали многи, али прва Маша је била његова, Данила Ивановича“ (Гернет).

Друга половина године – започет је рад на филозофско-књижевном делу „Постојање“ (незавршено). Рукописе потписује „Данил Дандан“.

Ове године Хармс је био примљен у тек организовани Савез совјетских писаца. Жени се Марином Владимировном Малич.

1935

17. маја – Хармс присуствује на грађанском помену Казимиру Маљевичу и чита „На смрт Казимира Маљевича“. Рукопис је потписао са „Хармс Шардам“.

1936

Друга половина године – у бројевима 8–12 „Врапца“ објављен је слободан Хармсов превод приче В. Буша „Плих и Пљух“. У „Врапцу“ излазе разне Хармсове шале у стиховима и прози потписане псеудонимом „Карл Иванович Шустерлинг“. „Карл Иванович Шустерлинг, старији господин с ћелом. Веома дебео. Буљавих очију. Ниског раста“ (Хармсова белешка. ИРЛИ).

Август–септембар – „Та фуга (Хенделова II фуга) је у мом репортоару – крунска тачка. Током месеца изводио сам је по два пута на дан, зато је сад свирам сасвим слободно. Марина уопште не гледа благонаклоно на моје занимање, а пошто скоро уопште не излази из куће, не свирам више од једног сата дневно, што је веома мало. Осим фуге, свирам Плестринову ,Стабат матер‘ у коралној преради, менует Џона Блоуа (XVIII в.). ,О поље, поље‘ из Руслана, корал у ес-дуру из мука по Јовану, а сада изучавам арију у ц-молу из Бахове партитуре“ (Из писма Б. Житкову, с. 493). Уметник Б. Семјонов се сећа музичких вечери у Хармсовом стану: „За столом су седели познати музички критичар Иван Иванович Солертински, славни оргуљиста Е. М. Браудо. Овде сам имао прилику уживо да чујем изванредног камерног певача Анатолија Доливо, а такође и најбољег извођача Моностатоса из ,Чаробне фруле‘, Николаја Чеснокова“ (Семјонов, с. 271).

7. јануара – написана је прича „Био једном један риђи човек...“. Њоме је касније започет циклус *Случајеви*.

27. марта – почетак градске преписке с Ј. С. Друскином.

Март – у 3. броју „Врапца“ објављена је песма „Из куће је изашао човек...“ после које овај часопис није објављивао Хармса скоро целу годину.

У другој половини године – у часопису „Дечија књижевност“ (бр. 18) објављен је чланак Л. Кона „О хумору“. Аутор је оштро напао „штетну делатност“ часописа за предшколски узраст „Цврчак“ (уредник часописа – Н. Олејников) и Хармсов превод приче В. Буша. „Наша деца желе да знају ко је пријатељ, а ко непријатељ“ – речено је у чланку.

28. септембра – белешка у „Плавој свесци“:

Овако почиње глад:
Ујутру устајеш весео
Потом наступа слабост,
Потом наступа досада,
Потом наступа губитак
Брзог мишљења снага –
Потом наступа смирење
А потом почиње ужас.

31. октобра – „Мене занимају само ,трице‘, само оно што нема никаквог практичног смисла. Интересује ме живот само у свом наопаком виду. Јунаштво, патос, смелост, морал, хигијеничност, етичност, умилност и страст – мрске су ми речи и осећања.

Али ја у потпуности разумем и поштујем: дивљење и одушевљење, надахнуће и очајање, страст и суздржаност, разузданост и невиност, тугу и несрећу, радост и смех“ (Хармсова белешка. ГПБ).

Почетком године изашла је књига: В. Буша *Плих и Пљух* у слободном преводу Даниила Хармса. М.–Л. Детиздат.

После годишњег прекида Хармсово име поново се појављује у „Врапцу“ (бр 3).

Током године у Хармсовој соби се одржавају књижевно-музичке вечери. „Већ сам много тога чуо о Хармсовој соби. Причало се да је цела од пода до плафона исписана стиховима и афоризмима, од којих се увек цитирао један: ‚Ми нисмо пирошке‘. Али изгледа да су се ти подаци односили на неки ранији период: ништа слично нисам у њој затекао. Само је за зид био прикачен листић коцкастог папира, истргнут из свеске, са ‚Списком људи који су посебно поштовани у овом дому‘ (сећам се Баха, Гогоља, Глинке и Кнута Хамсуна) и на ексеру је висио сребрни џепни сат с прилепљеним натписом: ‚Овај сат има посебно надлогично значење‘. Између прозора стајао је хармонијум, а на зиду сам приметио одличан Хармсов портрет, који је насликао Мансуров, старинску литографију, на којој је био представљен бркати пуковник из времена Николаја I и беспредметну слику у духу Маљевича, црну са црвеним, о којој је Хармс говорио да одражава суштину живота. Ту слику је такође насликао Мансуров“ (В. Н. Петров. *Сећања на Хармса*. ЧС).

1939

Мај–јун – завршена „Старица“.

Септембар – у бр. 9 часописа „Дечја књижевност“ излази чланак В. Тренина „О смешној поезији“ у којем се анализира и позитивно оцењује поезија за децу Хармса и Веденског.

Те године Хармс је саставио циклус *Случајеви*.

1940

Уметник В. А. Гринберг слика Хармсов портрет.

1941

22. јуна – напад фашистичке Немачке на Совјетски Савез. „Последњи пут сам видела Даниила Ивановича 1941. године, два до три дана пре избијања рата. Седели смо на крову крај прозора моје мансарде. Био је озбиљан и затворен у себе, као никад. ‚Бежите. Бежите што пре! – говорио је – Биће рата, Лењинград очекује судбина Ковентре‘. Он није ни помишљао да отпутује. Ја сам се, као и многи други, до последњег дана надала да рата неће бити, упркос свим ужасним предзнацима. Али, њему сам поверовала. Увек ми се чинило да Данил Иванович зна и уме да предвиди, оно што други не знају...“ (Гернет).

23. августа – Хармсово хапшење (рехабилитован 1953). „Чини ми се да је још у августу 1941. године код њега дошао домар и замолио га да због нечег изађе у двориште. А тамо је већ стајао ‚црни гавран‘. Одвели су га полуголог у папучама на босу ногу.

Видео сам Данила Ивановича два до три дана пре хапшења. Увек сам знао да је паметан, његова чудноватост је била маска, лакрдијаш, каквим су га многи сматрали, није био никада. Те вечери смо пили јефтино црно вино и јели бели хлеб. Разговарали смо углавном о рату. Данил Иванович је веровао да ће Немци бити поражени и да ће управо Лењинград – чврстина његових становника и одбране – одлучити о исходу рата“ (Пантелејев Л. Из лењинградских записа – „Нови мир“. 1965, бр. 5, с. 149).

1942

2 фебруара – Д. И. Јувачов – Хармс умро је у затворској болници.

Превела са руског
Ениса Успенски

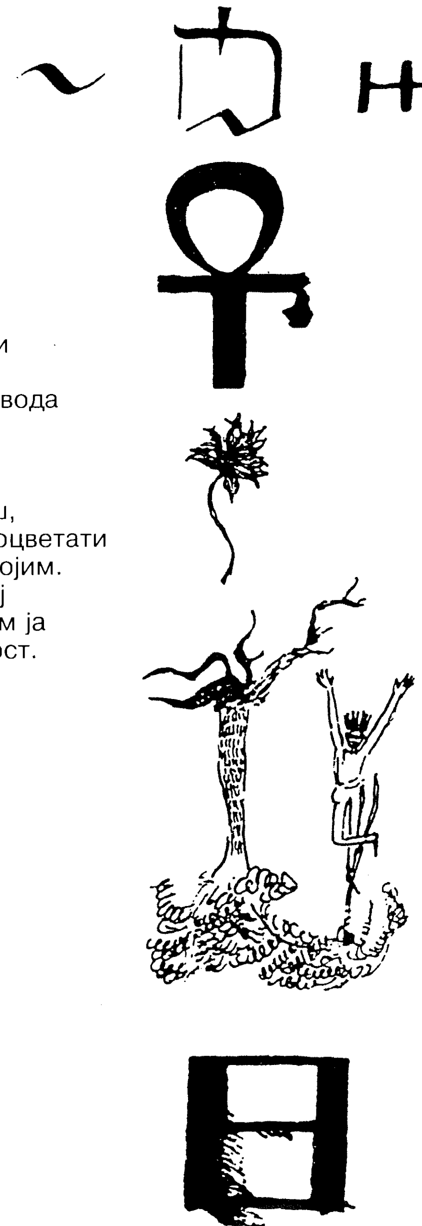

Поезија

Данил Хармс

Небеса ће се савити
у свитак и пашће
на земљу; земља и вода
узлетеће на небо;
читав свет ће се
окренути наопачке.
Када све то угледаш,
раствориће се и процветати
цветак у грудима твојим.
Ја тврдим: то је крај
старог света, јер сам ја
угледао нову светлост.

Ја о, ја сир, ја ис
Ја сам тројни, научи ме
да читам. Ми тврдимо
евo ово сам ја
Ја
поклањам ти
кључ,
да би ти
говорио
Ја.
Ја ћу узети кључ,
када ћу, као што су нас
училе наше бабушке, пронаћи
цветак папрати
који цвета
само једном годишње
у ноћи уочи
Ивандана.

Али где расте тај
цветак? Он расте
у шуми испод дрвета
које расте
наопачке.

Ти ходаш по великој
густој шуми, али
нема ни једног дрвета
које би расло наопачке.
Тада ти изабери
најлепше дрво
и попни се на њега.

Онда узми канап и привежи један
крај канапа за грану
а други за своју
ногу. Онда скочи с
дрвета
и ти ћеш се преврнути
наопачке, и тада ћеш видети
да дрво стоји
наопачке.

Када пођеш у шуму
погледај прво кроз прозор
какво је време.

* * *

Ево гледам кроз прозор и видим
тамо се завршава улица, тамо почиње
поље, тамо протиче река, а тамо
на обали стоји дрво.

Ноябрь 1931 года

Я О, я сиръ, я [illegible]
Я тройной, научи меня
чтенію. Мы говоримъ
вотъ это я
Я
дарю тебѣ
ключъ
чтобы ты
говорилъ
Я

Небеса свернутся
въ свитокъ и падутъ на
землю; земля и вода
взлетятъ на небо;
весь миръ станетъ
вверхъ ногами.
Когда ты все это увидишь,
то раскроется и зацвѣтётъ
цвѣтокъ въ груди твоей
Я говорю: это конецъ
старого свѣта, ибо я
увидалъ новый свѣтъ

Я возьму ключъ,
когда, какъ учили насъ
наши бабушки, найду
цвѣтокъ папоротника,
который цвѣтётъ
только одинъ разъ въ
годъ, въ ночь накануне
Ивана Купала

Но гдѣ растетъ этотъ
цвѣтокъ? Онъ ростетъ
въ лѣсу подъ деревомъ
которое стоитъ вверхъ
ногами

Ты идешь въ большомъ
дремучемъ лѣсу, но
нѣтъ ни одного дерева
которое росло бы вверхъ
ногами. Тогда ты
выбери самое красивое
дерево
и влезь на него.
Потомъ привяжи одинъ
конецъ веревки къ веткѣ
а другой конецъ къ своей
ногѣ. Потомъ спрыгни съ дерева
и ты повиснешь вверхъ
ногами, и тебѣ будетъ видно
что дерево стоитъ вверхъ ногами

Когда ты пойдешь въ лѣсъ
то посмотри раньше въ окно
какая погода
* * *
Вотъ я смотрю въ окно и вижу
тамъ кончается улица тамъ начинается
поле, [illegible]

МОЛИТВА ПРЕД СПАВАЊЕ

28. марта 1931. године, 7 сати увече

Господе, у сред бела дана
обузе ме умор.
Дозволи ми да легнем и усним Господе,
и у сну ме окрепи Господе
Силом Твојом.
Много хоћу да знам
Али ни књиге ни људи не уче ме ништа.
Само ме Ти просвети Господе
стиховима мојим.
Упути ме снажног у борбу са значењима
спретног у стројењу речи
и ревносног у прослављању имена
Божијег у век и веков.

***

Господе, пробуди у души мојој
пламен Твој
Обасјај ме Господе сунцем Твојим
Златоносни песак проспи испод
ногу Мојих
Да бих чистим путем ишао ка
Дому Твоме
Даруј ме Господе Речју Твојом
Да загрми у славу Двора Твога
Заврти Господе точак живота Мога
Да би се покренула парњача моћи Моје
Отпусти Господе кочнице продуховљења
Мога
Успокоји ме Господе
И напој срце моје са врела дивних Речи
Твојих.

Данил Шардам
Марсово Поље
13. мај 1935. год.

***

Господе, нахрани ме телом Твојим
Да би се у мени пробудила жеђ покрета
Твог.
Господе, напој ме крвљу твојом
Да би ускрсла у мени снага
стихотворења Мог.

13. мај 1935. год.

Превео са руског
Бранислав Јаковљевић

ОКНОВ И КОЗЛОВ

Окнов:
Увек увек у дубини политике
наука има много гитике.

Козлов:
Али у праву си ти драги друже,
Доста смо се скупа котрљали
и Феђку за ноге повлачили.

Окнов:
Ако погинеш,
очај, туга или јад
запљуснуће ти мозгове.

Козлов:
Потпун је мрак
у твојим речима.

Окнов:
О ти си несумњиво учмао,
читајући новина досадну
структуру.
И коначно си дочекао да сиђеш с
ума
у стомак из главе
и низ ноге
па у пету.
Хеј, где ти је репић мисли?
А он у земљу скок.
Вешто отприлике.

Козлов:
Не, хајде сад по реду
да видимо мојих речи слике.

Окнов:
У њима не видим ни боба
поштеди мене Боже Твога роба.

Козлов:
О па ти си религиозан!

Окнов:
Тај проблем је врло серјозан.
Материја је глупа цура,
њена једнообразна архитектура
сама је од себе колебљива.
Али ако је дух задене ропко
одмах ће одлетети кретања
склопка,
из тамне дубине израњају јаре
ајкуле
у страху рушећи молекуле,
с ужасним треском разбија се
васељенско јајце
падамо на колена и гледамо Бога
лице.
На ком је судбе капа
роб је ума, слуга порока
тај гине пре рока
жарачем поражен.

Козлов:
Лоше су ти мисли друже
нудећ празан пасуљ,
револуције пожаре
Богом уши не суљај.
Мало смо се котрљали
Феђку за ноге – тан...

(*пада поражен жарачем*)

Окнов:
Како сам га мазнуо.
Намах је умукнуо.
А сад док није позно,
киднућу кроз окно.

Окно:
Изненада сам се отворило.
Ја сам рупа у зиду домова.
Мени се све на свету покорило.
Ја сам луфтер узвишених умова.
Готово

1931. Пролећна равнодневица

ОКНО

Ученица:
Гледам кроз окно
и видим птица пукове

Учитељ:
Гледај у аван на дно
и туци зрна струкове

Ученица:
Не могу смрвит те каменчиће
они су, учитељу, тако тврди
а моја ручица је нежна...

Учитељ:
Ти си ми нека кнегиња снежна!
Скривена топлота
преобразовања
мора бити добро изучена.

Ученица:
Учитељу, ја сам измучена
непрекидним низом опита.
Пет дана тучем. Зар се то може:
укочиле су ми се руке
сасушиле груди
О Боже, Боже!

Учитељ:
Скоро ће се свршит твоје муке
Свест ће ти бити просветљена.

Ученица:
Ах тако ми шкрипи у крстима!

Учитељ:
Гледај, да ти аванче зазвечи,
да пуцкају зрна под пестићем.
Видим: зелена је очи бечи
и ножице је сложила крстићем.
Ово је већ једанаести случај
што памтим ја. Какво житије!
Мало се сиротица пожалила –
и већ је лешић хладни
испружила.
Како ми је неизрециво жао!
Док сам се пео на сто

и поправљао сат,
да се клатно не млатара,
она је, несрећница, скончала,
недовршеног образовања.

Ученица:
Ах, драги учитељу,
схватила сам скривену топлоту
преобразовања!

Учитељ:
Опрости, али ја те више
не могу чути,
мада бих те слушо радо;
сада си девојчица бестелесна
и више ни бе, ни ме.

Окно:
Изненада сам се отворило.
Ја сам рупа у зиду домова.
Кроз мене се душа излила
Ја сам луфтер узвишених умова.

15. марта 1931.

Превела са руског
Ениса Успенски

ЗВОНИТИ-ЛЕТЕТИ
(трећа цисфинитна логика)

1.
Ево полете и кућа.
Ево полете и пас.
Ево полете и сан.
Ево полете и мајка.
Ево полете и башта.
Полете коњ.
Полете бања.
Полете кугла.
Ево и камен полетети.
Ево и пањ полетети.
Ево и часак полетети.
Ево и круг полетети.
Кућа лети.
Мајка лети.
Башта лети.
Часовник летети.
Рука летети.
Орлови летети.
Копље летети.
И коњ летети.
И зграда летети.
И тачка летети.
Чело лети.
Груди лете.
Стомак лети.
Ој држте ухо лети!
Ој видите лети нос!
Ој монаси лете уста!

2.

Зграда звони.
Вода звони.
Камен звони около.
Књига звони около.
Мати син и башта звони.
А. звони
Б. звони
ТО лети и ТО звони.
Чело звони и лети.
Груди звоне и лете.
Хеј монаси уста звоне!
Хеј монаси чело лети!
Што летети а не звонити?
Звон лети и звони
ТАМО лети и звони.
Хеј монаси! ми полетати!
Хеј монаси! ми летети!
Ми летети и ТАМО полетати
Хеј монаси! ми звонити!
Ми звонити и ТАМО звонити.

ТРЕЋА ЦИСФИНИТНА ЛОГИКА
БЕСКОНАЧНОГ НЕБИЋА

Вот и Вут час
Вот Час је увек само био, а сада је само
пола часа
Не пола часа увек је само било,
а сада је само четврт часа.
Не четврт часа увек је само било,
а сада је тек осмина часа.

* Запис о цисфиниту из дневника Данила Хармса. – *Прим. прир.*

Не сви делови часа увек су само
било, а сада их нема
Вот час
Вут час
Вот час је увек само био
Вут час увек сада бива
Вот и Вут час

Превео са руског
Владимир Палибрк

Уторак, 19. септембра 1933. године*

Боље успевају уметничка дела у којима се описују негативне стране људске природе. Такође су боља дела која почињу некаквом безвезном или лошом речју.

Бројеви се у свом силаску не завршавају нулом. Али је систем негативних бројева – измишљен систем. Замишљао сам да створим бројеве мање од нуле – Цисфинитум. Али је то такође било нереално. Нула садржи у себи те непознате бројеве. Можда би било исправно сматрати те бројеве неким категоријама нуле. Тако би силазећи низ бројева примио следећи изглед:

...3 – категорија III
2 – категорија II
1 – категорија I
0 – категорија 0
категорија две 0-ле
категорија три 0-ле
категорија четири 0-ле
...итд.

Предлажем да се нула која образује неке категорије назива нулом и да се не приказује у виду издуженог круга 0, већ тачнијим кругом O.

ПОВОДОМ СМРТИ КАЗИМИРА МАЉЕВИЧА

Пресекавши струју памћења,
гледаш наоколо, гордошћу скрушеног
лица.

Име ти је Казимир.
Гледаш како мркне сунце спасења твога.
Од лепоте као да су растрзане планине
земље твоје.
Нема равни да ти придржи фигуру.
Дај ми твоје очи! Да отворим прозоре на
мојој глави!
Зашто си, човече, гордошћу скрушио
лице?
Само је мува твој живот и жеља твоја –
масна храна.
Не блиста сунце твога спасења.
Гром ће положити пред ноге шлем главе
твоје.
Пе – је мастионица твојих речи.
Трр – је твоја жеља.
Агалтон – је мршаво твоје памћење.
Еј Казимире? Где је твој сто?
Као да га нема и жеља је твоја Трр.
Еј Казимире! Где је твоја драга?
И ње нема, и мастионица твога памћења
је Пе.
Осам година ти је прошкљоцало у ушима,
петнаест минута је откуцавало у твоме
срцу,
десет година је протицала река пред
тобом,
усахла је мастионица твоје жеље Трр и Пе.
„Ето шта би“ – кажеш ти и памћење је
твоје Агалтон.
Ево стојиш и као да рукама тераш дим.
Мркне гордошћу скрушени израз лица
твога.
Ишчезава твоје памћење, и жеља је
твоја Трр.

17. маја 1935.

ИСКУШЕЊЕ

К. С. Маљевичу

Ч е т и р и д е в о ј к е *на прагу:*
Крај врата нас ноге ломе –
цимни сестро за звекир.
Ти се попни на брдашце

скини блузу с голих плећа.
Ти се попни на брдашце
скини блузу с голих плећа.

Ч е т и р и д е в о ј к е *сишавши с прага:*
Ми смо биле на том прагу
песме појале. И нећемо
сада тужит миле друге
скинмо плећа с довратника.

Х о р: Вас четири, само ћемо
скинут плећа с довратника.

Ч е т и р и д е в о ј к е у *перспективи:*
Руке су нам многогране
главе су нам седе
очи према истоку
нежне трагове гледе.

Још један само аршин
па ћеш с врха да полетиш –
све ће нестат ко равнина
гредица ће бити поливена.
Хвалимо се украсима
ликујемо цели дан.
Ти се пењи брдима
покажи гола рамена.
Ти се пењи брдима
покажи гола рамена.

Ч е т и р и д е в о ј к е *ишчезнувши и зађутавши:*
ГР-МЕ-ЋИ!

П У К О В Н И К пред огледалом:
Бркови горе, напред марш!
Сабљо уз ногу стој!
Ти чешљу косу
рас-чеш-љај!
А ја се руски каваљер не померам.
Да ли ме мрзи
не знам ни сам.
Врти се ћубо
падај у тањир брадо!
Одох да мамузом звецкам
и туђе градове освајам.
Ј е д н а о д д е в о ј к и :
Пуковниче да ли сте тужни?

П у к о в н и к:
О не. Лоше сам спавао
А ви?
Д е в о ј к а:
Ја сам тужна авај.
П у к о в н и к:
Жао ми је вас
али наде има
да проћи ће све.
Мој савет вам је забава.
Хоћете л у шуму?
Тамо је борје очајно.
Ил можда у оперу?
У том ћу случају:
поручити из Енглеске кочију
и кочијаша чак
купићу карте
и поћи ћемо на дресини
да гледамо принцезу у мандарини.
Знам ви сте сасвим дете
и плашите се близине моје
али ја волим вас...
Д е в о ј к а:
Губи се дрзниче!

Пуковник руком одмахује
и одлази зубима шкљоца
као кад се дими бубуљица

Д е в о ј к а:
Другарице где сте? Где сте?

Дошле су четири девојке
и рекле: јеси ли нас звала?

Д е в о ј к а (*у страну*)
Ја сам зла!
Ч е т и р и д е в о ј к е *на прозору:*
Ти нас не желиш Јелено
ми одосмо. Збогом сестро.
Како ти је смешно колено
ножица ти бела оштра.
Ми стојимо твоје друге
немамо где да легнемо,
попни се на брежуљак округли
скини блузу с голих рамена.
Попни се на брежуљак округли
скини блузу с голих рамена.

Ч е т и р и   д е в о ј к е *сишавши с прозора:*
Наше руке подизасмо
наше главе протицаху
сукње се сиве вијораху
на промаји у пољани.

Х о р: Хеј ви тамо, озебшћете
на промаји у пољани.

Ч е т и р и   д е в о ј к е *гледајући у микроскоп:*
Ми гледамо једна за другом
у прљави микроскоп
шта је тамо нећемо рећи ником
јер смо сад без језика.
Само беше један доксатић
извијаше се златно брдо
под брдашцем трчаше поточић
и девојка за водом.
Говораше тад пуковник
ватрено за њом гледајући:
Ти се попни на то брдо
разголити своја плећа,
ти се попни на то брдо
разголити своја плећа.
Ч е т и р и   д е в о ј к е ишчезнувши заћутавши:
ЗАШ-Ш-ТО!?

готово

Пролеће 1927.

Превела са руског
Ениса Успенски

■

Драме

Данил Хармс

Освета

Писци:
Руке смо скрстили
Очи затворили
ми ваздух гутамо
над нама је олуја
и птица орао
и животиња лав
и вали од мора
ми стојимо немо

Апостоли:
Ваистину је бе
почетак богова
но за мене и тебе
нема спаса од окова
реците писци
еФ или Ка

Писци:
Небеска мудрост
за нас је далека.

Апостоли:
Ласке века
маске река
Баска трка
и човека.

Ево рова
ево корова
ево крова
наших пашњака и крава

Ово је лињ
ово је млин
ово је клин
ово је пелин

Писци:
Погледајте погледајте
поље светло лежи
погледајте погледајте
у пољу дева бежи
погледајте погледајте
дева анђео и змија.

Апостоли:
Ватра
ваздух
вода
земља.

Фауст:
А ево и мене.

Писци:
Ми се хитро повлачимо
повлачимо. Наше се даме
повлаче. И ми се сами повлачимо
но не знамо куд идемо.

Фауст:
Каква глупост!
У пољу је дева.
Прићи ћу к њој.
Она на лево.
Дево стој!
Она десно.
Глупа је сасвим извесно!

Писци:
А ви деву намамите
прићи дер прићи дер
кога треба потерајте
склони дер се склони дер.

Фауст:
Мени је одозго дата власт
сила сам небеских витез
а ви сте писци урхекад сејче!
распршите се!

Писци:
Ми се бојимо ми се тресемо
ми се тресемо ми се комешамо
ми се комешамо и тресемо
а шта ако погрешимо.

Фауст:
Погледах вас и намрштих обрве
и ви осетисте кипење моје крви
пазите кучкини списатељи
да не бисте сутра плесали
на ужареној тепсији.

Писци:
Ми смо те те те те те те
те тек сада све схватили
што сте ви тако свирепи
од нашег воња, није ли?

Фауст:
Шт-т-т-а?
како смете за њушкала да ме сматрате?
Марш напоље. Умрите.
А ја ћу остати и маштати
сам о Маргарити.

Писци:
Ми одлазимо ми лазимо
ми слазимо ми пузимо
ми кидамо ми кандимо
а теби ћемо брадати врачу живот да загадимо.

Фауст:
У реку се бацам
но река је пертла
за срце се хватам
а срце је цвекла
крај лампе стојим
у лампи је гордон
а ветра се бојим
но ветар је картон.
Но ти Маргарита
ни бе ни ме
ко сан Маргарита
долазиш до мене
брчићи млади
локнице вију
и косе златне
потоцима лију
очи откривају
небеске сенке
очима карају
и жежу и летенке
прилазим Маргарити
нагињем мисан
но ти си Маргарита
и привид и сан.

Маргарита:
У лаком ваздуху тече
беличасти сточић лети

анђео проба колаче
кад у нашу собу улети
мили Фридрих Фридрих мили
сакриј ме у висок шкаф
да ме ђаво оштром вилом
не прободе и онда паф
устај послушни устај љубазни
на врата камење наслажи
да ђаво водом железном
не ухвати моје ноже
због тебе сиђох с планине
без ичег осим мараме
ал су брзи и округли сати
на плафону време неће стати
умрећемо. Утрнуће перје
бљеснут звезде ту и тамо
изникнуће мрко борје
над могилом само.

Фауст:
Шта то чујем?
као да жижак дршће
као да миш шкрипуће
као да паук гвожђе гризе
као да мој сусед
самоћом судбом кажњен
руком ноћном шибицу опипава
и ноктом олош задева
чашу пуну воде
а потом уздише и зева
и глади вршак браде
ил је то облацима окружена
сова слатким сном поражена
трести крилима започела
ил је у собу ушла пчела
или коњ напољу рже
у потиљак га обод жеже
или то ја у кафтану чистом
дишем у сну старосном.

Маргарита:
Над високим зградама
међ звездама и међ травама
ходају анђели над нама
пркосећи сненим главама
изнад су витки и велики
васкрсли из воде
само арханђели владике
вртове Божије саде
тамо крај Божјег чела
(разумети их снаге немамо)
тумарају светла Начела
бестелесна и нема.

Апостоли:
Више је клупко Господње Власти
више је клупко Господње Силе
више је клупко сама Господства
ми ћемо лице скрити кнеже
јер форме лижу Власти
јер гог покреће Силе
јер мудрости Господства
радујте се православни
језика људи
хепи дубове дати Власти
хепи камен подарит Сили
хепи Господству поднети Време
и нежно дрво рођеним тју.

Бог:
Куф куф куф
Престо хелинеф
Херуф небо и земља
Сераф славе твоје.

Фауст:
Ја стојим
далеко и близу
чело у пламу
живот у сраму
лети жар
зими хлад
у подне цврк
кур кир кар
време се лије
Арон спије
братство стење
са три стране
лети жар
зими хлад
у подне цврк
кур кир кар
ено љубве

жури грубље
штрче обрвице
дрхћу губице
лети жар
зими хлад
у подне цврк
кур кир кар
ја пропадох
сред наука
ја до мрава
ти до паука
у подне цврк
кур кир кар
дајте нама
главе кору
ноге гурните
у нашу пору
лети жар
зими хлад
у подне цврк
кур кир кар
маргарета
одзвања бег
речни ток
и витки брег
лети жар
зими хлад
у подне цврк
кур кир кар

Апостоли:
Подићи ћемо оклопе векова
леванду битака рат бикова.

Писци:
Небо је мирно ноћу
птице ласте пролећу
звончићи клокоћу.

Фауст:
Поменимо старци Маргариту
воду моје косе, прућа
ах да ми је видети Маргариту
ко ће да ме схвати?

Апостоли:
Свећа
има много у овој фрази
много сабљи. Но зато
нема кретње и шта да се пази.
Дај тањир.

Фауст:
Гото-
во. Олег труби
керови
репове по ветру њишу
лавови се мешкоље у мраку
Где је бокал – за вино посуда?

Писци:
У овој малој посуди
има прозе и стихова
ал ко ће да нас осуди
кад смо скромни ми и тихи

Фауст:
Прочитао сам стихове.
Прекрасно.

Писци:
Благодаримо.
То је врло умесно.

Фауст:
Стихови су красни и певљиви.

Писци:
Ах немојте.
То су речи бесмислени преливи.

Фауст:
Истина је да
има у њима и вода
но значења су им сањива стада
љубав је свечано опевана
ево на пример
„у љубави ти је пријатељу знај
увек исти дрн-зврц крај"
Речи сложене ко дрва
у њима је смисао огањ.
Да видимо даље. Ево строфа:

„дом је дому потрчао
гласно је изговорио
нечији леш је у крви лежао
под фењером
из груди му нож штрчао
натекао као груда
ја помислих то је леш
и оставих неопран веш
и дођох овуда“
Ово је значења коњ.

Писци:
Ми смо писали стварали
римовали крмовали
пермадули хармадели
фоифари похихири
мегафори и тресли.
Фауст:
Руа рео
кио лау
коњи фиу
пеу боу
мис мис мис.
Вама је то боље познато.

24. август 1930.

Гвидон

Гвидон:
Ликуј срно
јури поточе
твоје су безмерно
велике очи
мио ми је и драг
поглед – враг
твојих жеља мрак
тврдоглаве Лизе
твоје ћутање, твоје мазе
мене мимоилазе.

Лиза:
Једна је првушка
у шуми живела
са мном се шалила
у честар ме густи звала
ноге о камење спотицати
није ми се хтело тамо скакати
једва чујно сам мумлала:
ја бих шапице да чувам –
под јелком сам трептала
посред мокрих борова
није добро шетати
ножице се могу разболети
мозак се може замутити
душа к небу одлетети.

Гвидон:
Борје шкрипи
липа шкрипи
ваздух гордон
ветар картон
трепет шињела
извијање јела
пада снег
јазбина бег
мисли коња
то сам ја
уносе аршин
ибрик и кнут
стојим упрегнут
попут ата
ваздух је дуга
ветар је слуга.

Лиза:
Скоро ће јутра час
на торњу звоно
у цркву с мајком
идем с народом тад
клупа ми је у углу лево
под Магдаленом
гледај доле пастирка Ева
жури долом
свештеник је строг
казниће ме закасним ли
у затвор затворити
и да расплићем свилу натерати
а можда ће ако ме свештеник
одлучи казнити
Гвидон одмах доћи
и мене избавити.

Вештица:
Теку лију дивне сузе
не плачте хајдемо у шуму
у маховину снега зими
бежмо Лиза ми
кад детлића птицу ухватимо
и округлим каменчићем убијемо
крв ћемо да му сисамо
перје по ветру да разбацујемо
ноћ кад падне ми ћемо у дупљу
сешћемо скупа тамо је топло
доћи ће сан заспаће орлови
уснућемо и ми турлови-мурлови
кад склопите очи ваше
зачараћу Лиза вас
сви се пробуде прође ноћ
бежмо брже неко ће доћ

Лиза:
Нешто се плашим
да бежим с тобом
хоћу натраг
у свој родни дом
ал клецају ноге
боли хрбат
спасите богови
напред напред.

Шумско страшило:
Ха- ха- ха
куда журиш
мисли ваздух
камен плиш.

Лиза:
Ко си ти страшило неба
добри анђео ил ђаво.

Шумско страшило:
Лези цуро ти на пут
дигни своја колена
да видимо са висина
лепоту твојих листова.

Лиза:
То је враже твоја обитељ
густо пруће и маховина
спас тражим од светитеља
преподобног Августина.

Шумско страшило:
Ха-ха-ха!

Гвидон (*будећи се*):
Где сам? Где сам ја?
Ах ово је соба моја.
У сну ми је пала идеја
мисо племенитог коња
копитом разбити тамницу
и јурити јурити низ реку
видим шуму орла зорицу
закону науке уз длаку
копљем гледа врхове
и чујем звоно манастира
журе да сперу грехове
монаси у цркву на гори
да пољубе Светог Августина
тамну ризу
моментално заборављају дуг
онда тајно погледују Лизу
и журе монаси у аквадукт.
Чизме брзо навуци на ноге
и ти Гвидоне с монасима бегај
и ти Гвидоне с монасима бегај
брже брже гај гај гај.

Свети Августин:
Занима се зора
на цветовима
дебеле пчеле слећу
а земља
се преврће на китовима
тако се мајци у утроби
преврће син
лице му је глатко
чува га материца
и храни пупак
ено и сунце је пало на бок
почиње служба
са звоника звонари
силазе у пару. Недавно
је киша падала до зоре.
Идем у цркву.

Монаси:
К нама к нама
иде посланик Божји
пут му се простире рогожји

до олтара
појте монаси: *Вирго Мариа*.

Старешина:
Занима се зора.

Свети Августин:
Још сам далеко
брдо високо
већ прођох
разминух часовњу
ено манастира
а ево и бунара
хучи дисање у грудима
старе ноге тугују
свијају се пода мном
мисли теме напуштају
и срце не бије
земља се диже до цела
монаси појте опела
(*пада*)

Монаси:
У пољу неко паде
ко је то монаси
Бог је велики и мали
алелуја
смрт је и друг и недруг
о монаси
Бог је и светлост и мрак
алелуја
смрт је кондуктер могила
о монаси
Бог је и свиреп и мио
алелуја
пашће и густиш и тврдост
о монаси
али неће пасти Бог и смрт
алелуја

Гвидон (*утрчава*):
А где је Лиза?

Старешина манастира:
Не брините се млади човече,
седите,
Али не овде, ту је уље проливено.

Гвидон:
Несрећа несрећа.
Ноћне птице
пробудише куполу храма
док сам журно ишо амо
пролећна је светлуцала панорама
чупави орао се размахивао
идући брзо ја сам се задувавао.

Старешина:
Цигару запалите.

Гвидон:
Хвала.
Значи било је овако
на сињем небу застави једнако
замишљени орао је летео
ћутке сам за њим гледао
куд крилима размахује
у ком правцу путује
куд ногама стубовима
уз фијук ваздух сече грудима
и хоће ли још дуго пленити
пут његов над звездама
орао у шуми
орао над амбисима
орао замишљени грохотом.

Старешина:
Питање не решавам
и ко од шале одговарам
десила се несрећа велика
изнад нас пролеће
и чује се плач надгробни
и звона крсна
скончао је преподобни
светитељ Августин.

Гвидон:
Кад с храста зелени листак
усред росе
кад у ушима чујемо писак
криве косе
кад земља пуца по дужини
и на половини
када стојимо на месечини
и хвата нас страх
одјекује само ударац о пањ

челичне секире
пролети ноћ роди се дан
и груне хор
тада у себи прогледавам
те будим
високу олују и морски вал
и опет љубим.

Старешина:
Туге је пуна ваша милина
сиња мрља на месечини
то уз слова абвглими
јуре ваши капуни
то с дивљим криком
јури разум смели
наше мисли диреком
лав тела дух соколи
и љубав из тела недра
букти као пламење
љубави моћна кедра
над умом лебди знамење
онда се јавља сумњање
дара света страшни ров
мач натуре гром pометње
рад желуца страсти кров
суше се реке наших знања
у нашој лобањи великој
скаче стадо брзих кошута
испуњава ваздух криком
пуним милине. То је грех
пући ће лобања ко орах.

Монах Василије:
Кроз капију улази дебело јер
да л да га примим?

Старешина:
Да да, наравно.

Лиза:
Хвала вам старешино.
Сешћемо у исту кочију.

Гвидон и Лиза одлазе.
Старешина исправља у цветњаку згажен цвет. Иза сцене чује се Гвидонов глас.

Гвидон:
Па с Богом, крени.

17–20. децембра 1930. Петербург

Пропратно писмо које је Данил Хармс послао својој жени Естер Русаковој уз копију драме „Гвидон“

Драга Естер,

Шаљем ти дело „Гвидон“. Не тражи у њему посебних значења и алузија. У њему нема ничег таквог. Свако може да га схвати на свој начин. То је право Читаоца. Шаљем ти ово дело, зато што сам га теби посветио. Хтео бих да оно буде код тебе. Ако не желиш да га примиш, врати га назад.

Данил Хармс
22. децембра 1930. године

Превела са руског
Ениса Успенски

Данил Хармс

Јутро

Да, данас сам сањао пса.

Лизао је камен а онда одјурио на реку и посматрао воду.

Да ли је тамо нешто видео?

Зашто гледа у воду?

Запалио сам цигарету. Остале су ми још само две.

Кад их попушим, више их нећу имати.

Немам ни пара.

Где ли ћу данас да ручам?

Изјутра могу да попијем чај: имам још мало шећера и земичку. Али цигарета више неће имати. И немам где да ручам.

Фома у седам сати једе у Дому штампе. Ако се оде у Дом штампе тачно у седам, тамо се може затећи Фома и може му се рећи: „Слушај, Фома Антоничу, могао би данас да ме частиш једним ручком. Данас је требало да добијем нешто, али у каси узајамне помоћи нема ни пребијене паре.“

А може се позајмити и банка од професора. Али професор, молићу лепо, може исто тако да каже: „Дозволићете, ја сам Вама дужан, а Ви ми тражите на зајам. Али тренутно немам банку. Могу Вам дати само три рубље.“ Или не, професор неће то рећи, него ће рећи: „Тренутно немам ни пребијене паре.“ Или не, професор неће то рећи, него ће рећи: „Ево вам једна рубља и више Вам не дам ништа. Сад идите и купите шибице.“

Попушио сам цигарету и почео да се облачим.

Зазвонио је Волођа. Татјана Александровна је за мене рекла да не зна колико у мени има од божанског а колико од будале.

Назуо сам чизме. На десној чизми одвалио се ђон.

Данас је недеља.

Пролазим Литејним проспектом поред књижара. Јуче сам очекивао чудо. Да, да, када би се сад догодило неко чудо!

Почиње нека лапавица. Застајем поред једне књижаре и гледам у излог. Читам десетак наслова и одмах их заборављам.

Завлачим руку у џеп да нађем цигарету, али се одмах присећам да их више немам.

Правим надмен израз лица и хитам према Невском проспекту, лупкајући прутићем.

Кућа на углу Невског окречена је одвратном жутом бојом. Морам да сиђем на улицу. Сударам се с људима који ми долазе у сусрет. Сви су они недавно доспели из села у град и још не умеју да ходају улицама. Веома тешко је разликовати њихова прљава одела од њихових прљавих лица.

Они навиру са свих страна, деру се и гурају.

Ако нехотице гурну један другог, не кажу „извините“, већ урлајући упућују једни другима најгоре речи.

На Невском, на тротоарима, влада неописива гужва. На улици је сасвим мирно. Понекад projури камион или понеко прљаво путничко возило.

Трамваји су препуни. Људи висе са папучица. Унутра се само псује. Сви једни другима говоре „ти“. Кад се врата отворе, из трамваја на улицу запахне топао и смрдљив ваздух. Људи ускачу и каче се на трамвај у покрету. Али ни то не умеју како треба, него скачу унатрашке. Често се понеко откачи и уз псовке и крике пада под трамвајске точкове. Милиционери дувају у звиждаљке, заустављају трамваје и кажњавају оне који ускачу у покрету. Али чим трамвај поново крене, нови људи дотрчавају и ускачу док је трамвај у покрету, хватајући се левом руком за ручке.

Данас сам се пробудио у два ујутру. Лежао сам у кревету до три, немајући снаге да устанем. Размишљао сам о сну: зашто је пас гледао у реку и шта је тамо видео? Самог себе сам убеђивао да је веома важно досањати сан до краја. Али нисам могао да се сетим шта се даље у сну догађало и почео да сањам нешто друго.

Синоћ сам седео за столом и много пушио. Преда мном је била свеска у коју је требало нешто записати. Али, нисам знао шта да пишем. Штавише, нисам знао да ли то треба да буду стихови, прича или неке мисли. Нисам написао ништа и легао сам да спавам. Али, дуго нисам заспао. Да ми је само знати, питао сам се, шта је требало да пишем. Преврнуо сам у глави све форме уметности писања, али своју форму нисам сазнао. То је могла бити једна једина реч, а можда је требало да напишем целу књигу. Молио сам Бога да се догоди чудо да бих схватио шта треба да напишем. Поново је почињало да ми се пуши. Остало ми је било свега четири цигарете. Било би добро бар две, не, три оставити за ујутро.

Сео сам на кревет и запалио.

Молио сам се Богу да се догоди неко чудо.

Да, да, потребно је неко чудо. Било какво чудо.

Упалио сам лампу и погледао око себе. Све је било као пре.

Али, није ни требало да дође до промене у мојој соби.

Нешто је требало да се промени у мени.

Погледао сам на сат. Три сата и седам минута. Значи, требало би да спавам, у крајњој линији, до пола дванаест. Спавати што пре!

Угасио сам лампу и легао.

Не, треба да се окренем на леву страну.

Легао сам на леву страну и почео да тонем у сан.

Гледам кроз прозор и видим како настојник мете улицу.

Стојим поред настојника и објашњавам му како је, пре него што се нешто напише, неопходно знати речи које треба исписати.

По нози ми скаче бува.

Лежем лицем према јастуку, склопљених очију, и покушавам да заспим. Али чујем како бува скаче и посежем за њом. Али ако се померим, растераћу сан.

Али, ево, морам да подигнем руку у почешем се по челу. Подижем руку и чешем се по челу. И сан се распршује.

Окренуо бих се на десну страну, али морам да лежим на левој.

Сад ми бува мили по леђима. Само што ме није ујела.

Кажем: „Ох, ох!“

Затворених очију видим како бува скаче по чаршаву, завлачи се под један набор и седи тамо мирно као пашче.

Видим целу своју собу, али не са стране, не одозго, већ читаву одједном, истовремено. Сви предмети су наранџасти.

Не могу да заспим. Покушавам да не мислим ни на шта. Присећам се да је то немогуће и настојим да не напрежем мисли. Нека мисли навиру саме. Ево, сад мислим на огромну кашику и присећам се бајке о Татарину који је сањао чорбу, али је заборавио да сања кашику. А онда је угледао у сну кашику, али је заборавио... заборавио је... заборавио је... То сам ја заборавио шта сам мислио. Зар ја то већ не спавам? Ради провере, отворио сам очи.

Сад сам се пробудио. На жалост, а већ сам био заспао и заборавио шта ми је то тако потребно. Пробаћу поново да заспим. Колико је напора уложено узалуд! Зевнуо сам.

Мрзело ме је да спавам.

Видим пред собом пећ. У тами изгледа тамнозелена. Склапам очи. Али и даље видим пећ. Она је потпуно тамнозелена. И сви други предмети у соби су тамнозелени. Очи су ми склопљене, али ипак намигујем не отварајући их.

„Човек наставља да намигује затворених очију“, мислим се нешто. „Само они који спавају не намигују.“

Видим своју собу и видим себе како лежим на кревету. покривен сам јорганом скоро преко главе. Вири ми само лице.

У соби је све у сивом тону.

То и није боја, него само шема боје. Предмети су грундирани и припремљени за нанос боја. Али, боје су уклоњене. Ево, овај столњак – ма колико био сив, види се, у ствари, да је плав. И ова оловка, ма колико била сива, у ствари је жута.

– Заспао сам – чујем глас.

25. октобра 1931. године, недеља

Превео с руског
Дејан Михаиловић

О томе како су ме посетили весници

У сату је нешто лупнуло, и мени су дошли весници. Одмах сам схватио да су ми дошли весници. У почетку сам помислио да се сат покварио. Али сам ту видео, да сат и даље ради и, по свему судећи, показује тачно време. Дошао сам до закључка да се ради о промаји. И одједном сам се зачудио: каква је то појава, којој неправилан рад сата и промаја у соби могу да буду једнак узрок? Размишљајући о томе седео сам крај кауча и гледао на сат. Минутна казаљка стајала је на деветки, а сатна око четворке, сходно томе, било је четврт до четири. Испод сата висио је календар с листићима за откидање, и листови календара су лепршали као да је у соби дувао јак ветар. Срце ми је лупало и плашио сам се да не паднем у несвест.

„Морам попити воде" – рекао сам. Поред мене на сточићу стајао је бокал с водом. Испружио сам руку и узео бокал.

„Вода ми може помоћи" — рекао сам и почео да буљим у воду.

Ту сам схватио да су ми дошли весници, али да не могу да их разликујем од воде. Плашио сам се да пијем воду, зато што бих грешком могао да попијем весника. Шта то значи? То ништа не значи. Попити се може само течност. А весници, зар су они течност? Значи могу да попијем воду, немам чега да се плашим. Али нисам могао да нађем воду. Ишао сам по соби и тражио је. Пробао сам да гурнем каиш у уста, али то нија била вода. Ставио сам календар – то такође није вода. Мануо сам се воде и почео сам да тражим веснике. Али, како да их нађем? На шта они личе? Сећао сам се да нисам могао да их раздвојим од воде, значи они личе на воду. Али, на шта личи вода? Стајао сам и размишљао.

Не знам колико времена сам стајао и размишљао, али одједном сам се тргао.

„Ево воде!" – рекао сам себи. Али то није била вода, то ме је само засврбело уво.

Почео сам да тражим под ормаром и под креветом, мислећи да бих тамо могао да нађем воду или весника. Али, испод ормара у прашини нашао сам само лоптицу, коју је изгризао пас, а испод кревета некакве крхотине од стакла.

Испод столице сам пронашао недоједену шницлу. Појео сам је и лакнуло ми је. Ветар је скоро престао да дува, а сат је мирно тиктакао, тачно је показивао време: четврт до четири.

„Па, значи, весници су већ отишли" – рекао сам себи и почео да се преоблачим за госте.

Данил Хармс
22. августа 1937.

Превела са руског
Ениса Успенски

Јаков Семјонович Друскин

ВЕСНИЦИ И ЊИХОВИ РАЗГОВОРИ

О чему разговарају весници? Има ли у њиховом животу догађаја? Како проводе дан?

Живот весника протиче у мировању[1]. Код њих постоји почетак догађаја[2] или

почетак једног догађаја[3], али им се ништа не дешава. Дешавање припада времену.

Време се налази – између два тренутка[4]. То је празнина и одсуство: изгубљени крај првог и очекивање другог тренутка[5]. Други тренутак је неизвестан[6].

Тренутак је – почетак догађаја, али мени није познат његов крај[7]. Никоме није познат крај догађаја, али то веснике не омета[8]. Код њих не постоји крај догађаја јер између тренутака нема протицања[9].

Да ли је њихов живот монотон? Монотонија, празнина, досада, проистичу из времена. То бива између два тренутка. Између два тренутка нема шта да се ради[10].

Весници не умеју да саставе једно са другим[11]. Али, они примећују првобитно јединство постојећег са непостојећим[12].

Весници знају поретке других светова[13] и различите начине постојања.

Прелазећи на одређеном месту раскрсницу железничких пруга, стављам ногу међу шине водећи рачуна да се не заглавим[14]. Весници то раде боље од мене. Осим тога, они познају све појаве и зато живе спокојно[15].

Весници немају памћење[16]. Иако познају све појаве, ипак их сваким даном поново откривају[17]. Сваку појаву откривају случајно[18]. Тако они не знају ништа што их се не тиче[19].

Весници разговарају о облицима и положају површина, њих занима глатко, храпаво и клизаво, они упоређују кривину и степен одступања, они знају број[20].

Дрво је причвршћено за своје место. На одређеним местима корен избија около у облику глатког дебла. Нема, међутим, никаквог поретка[21] у распореду дрвећа у башти или шуми. Такође је случајност[22] где ће корење избити из земље.

Дрвеће је у преимућству над људима. Крај догађаја у животу дрвећа није непознат. Тренуци код њих нису сједињени. Дрвеће не зна за досаду и једноличност[23].

Весници живе као дрвеће. За њих не важе закони и поредак ствари[24]. Они су схватили случајност[25]. Осим тога, дрвеће и весници имају преимућство и утолико што се код њих ништа не понавља, што нема периода[26].

Да ли је преимућство могућност слободног премештања? Не, то је знак недостатка. Мислим да је крај тренутка непознат онима који имају могућност слободног премештања[27]. И периоди и понављања, и једноличност и досада[28] управо настају од слободног премештања. А непоновљива је управо непокретност[29] у случајном распореду[30]. Ако је ово тачно, весници су причвршћени за једно место[31].

Колико дуго весници живе? Они не знају за време и ништа им се не догађа[32], њихов живот се не може мерити нашим годинама и данима, нашим временом, али можда и они имају свој рок[33]?

Можда они имају свој тренутак и можда је његов крај непознат, као и наш? Можда и они говоре о пустоши и одсуству? Њихова пустош је страшнија од наше[34].

Весници знају за повратан смер[35]. Они знају оно што се налази иза ствари[36].

Весници примећују отварање пупољака на дрвећу[37]. Њима је познат распоред дрвећа у шуми. Они су израчунали број повратака[38].

Весници знају језик камења[39]. Они су постигли равотежу са малом погрешивошћу. Они говоре о овоме и ономе[40].

1933.

[1] Тако што се свако кретање одвија у времену, које је категорија разума.

[2] Почетак догађаја – продор тренутка у време, „пукотина у времену".

[3] Тачније – једног догађаја јер се бројност појављује с временом.

[4] У тренутку се садржи – продор времена у вечност.

[5] Не можемо се задржати у тренутку и падамо назад у време.

6 На исти начин, у додекафонији се звуци не понављају; неочекиваност и новина су у сваком следећем звуку. Истина се увек схвата као ново.

7 Тако што се догађа гашење тренутка у времену – упор. напомену 5.

8 Али нас омета – ми не знамо будућност.

9 Тако што они стално живе у тренутку, а не у времену.

10 У гашењу тренутка настаје das Bestehende (постојаност) – аутоматизам мисли и живота, аутоматизам свакодневице.

11 Упор. „Ако се једно и друго сједине, онда је једно боље а друго горе. То сједињавање нема значења и празно је. Ако се да назив неком предмету, онда ће то бити одређеност и чврстина." – „О дрвећу".

12 Весници опажају стварање света.

13 Упор. „поредак у постојању" („Појаве").

14 Појаве су стандардне, општеприхваћене, и као такве се односе на das Bestehende. То је пример индивидуалних, личних, нових појава. Хармс је имао много сопствених, личних појава.

15 Ми живимо у греху, и одржавањем неких појава покушавамо да се заштитимо од будућих недаћа, у чијем очекивању проводимо живот. Весници познају све појаве и зато живе спокојно.

16 Памћење ствара редослед, сједињујући „једно" са „другим" (упор. 11).

17 Упор. 6. Уопште, овде се не говори толико о појавама у обичном смислу, колико о „начину постојања".

18 Поново – новина тренутка, појава – начин живота.

19 Не тиче их се само апстракција, која прелази у аутоматизам. Конкретно, мене (њих) се тиче цео свет.

20 Весници су осетљиви према својствима у њиховом непосредном виду. Бројеви – не у смислу количине, већ „бројеви висина" („Појаве").

21 Нема поретка – у оном смислу у ком кокошка не зна број својих пилића, већ их види све заједно. Весници представљају мноштво не у смислу количине, већ каквоће.

22 Случајност, контингентност је услов слободе. Све што је неопходно није слободно.

23 Дрвеће како га весници схватају, и дрвеће као весници сами. У распореду дрвећа у шуми ми ћемо наћи математички поредак, весници гледају друкчије и виде у њему својство живота. Једноличност настаје од времена, које успоставља периодичност (упор. 4 и 10).

24 Поредак ствари – у људском смислу речи, закони – у оном смислу у коме је апостол Павле укинуо закон.

25 Ми не схватамо случајност, већ сматрамо да је случајност – знак новине и слободе, и бојимо је се.

26 За разлику од језичке представе, која је хтела да успостави Ниче (живот је вечно кружење које се потчињава законима цикличности), библијско-јеванђељско схватање не установљује понављање, него телеолошко божанско домаћинство. У светости је новина сваког тренутка.

27 Премештање је могуће само у простору и времену, а сам простор је премештање. Крај тренутка је гашење у времену (упор. горе). Исак Сирин: „С временом – искушење, с временом и утеха." Утеха је приближавање вечности, гашење је искушење. Ово као да су таласи: у падовима се ствара периодичност, али у приближавању долази до прекида времена.

28 Упор. 10 и 23. Ово гашење тренутка у времену и јесте „искушење".

29 Ван простора и времена.

30 Тј. не у нужном.

31 За једно место, које више и није „место". Олејников је рекао да он замишља веснике велике посуде смештене у витрини апотеке.

32 Тако што нешто може да се догађа само у времену, а код весника влада друкчији поредак.

33 Тако што весници нису Бог, већ припадају сопственом свету. Весници не постоје после смрти, већ живе сада, у овом свету, али у граничном животу.

34 Они се узносе више од нас, а падају дубље.

35 Управни смер је смер аутоматизма.

36 Тј. начин постојања (упор. „О извесном треперењу и извесном спокојству", где се говори о преласку „од постојања ка начину"). Нама је неопходан прелазак од постојања ка начину постојања, они већ знају начин постојања.

37 Појава издвојена из опште везе постаје „ствар у себи" јер се поредак ствари разумом. Овде – пример природне чињенице иза које се находи натприродно, читав свет (наравно, ако се овој чињеници не приступа само научно). Растварање пупољка је „почетак тренутка". И опет: „Ми живимо усред чуда, али то не примећујемо."

38 Упор. „Појаве". Само што сам стигао до „другога", појављује се das Bestehende. Зато се окрећем не стигавши до „другога". Али не стигавши ни до средине, јер се на средини такође налази das Bestehende. Чудо се налази између једног и другог.

39 Тј. ћутљиви, пререфлективни језик, који се разликује од нашег, рефлективног.

40 Ово и оно – основни термини датог круга творевина, који се више односе на језик пострефлективног и који означавају, условно говорећи, иманентно и трансцендентно.

О Весницима и њиховим разговорима

Весници, αγγελοι. Весник је прво значење ове речи, а већ следеће је анђео. Овде се ова реч употребљава у значењу: „гранични свет", „гранично постојање". Весници припадају створеном свету, али су опчињени „стањем с ону страну греха", „светошћу, на коју се човек позива". Отуда – размишљање о времену (коме они не припадају) и о тренутку који претвара време у вечност, који за њих не престаје.

Свет, вера, чудо. Хармс има једну причу о човеку који је одлучио да сваки дан стоји два сата пред орманом све док се не догоди неко чудо. Он је то радио сваки дан, али чудо се није догађало док на крају није обратио пажњу на зид иза ормана, на коме је висила једна слика; али да би је угледао, човек је морао да се помери увис бар два аршина. Смисао ове приче је следећи: „Ми живимо усред чуда, али га не примећујемо."

После читања *Весника* Хармс је рекао о себи: „Ја сам весник." Веденски је за Хармса рекао да он не ствара уметност, него да је сам уметност; за Хармса је живот био важнији од свега, тачније живот и уметност за њега нису били раздвојени. Он је био против аутоматизма живљења. Појава је за њега била важна као начин живота, која у себи садржи „обрнути смер". Тако и необично одело Данила Ивановича није било ни модерно, ни старомодно (у оба случаја, то би био аутоматизам), већ некакво нарочито понашање, „обрнути смер", нешто увек ново.

По речима Јакова Семјоновича Друскина записао Михаил Мејлих

1968.

Превео с руског
Дејан Михаиловић

КАКО СУ МЕ ВЕСНИЦИ НАПУСТИЛИ

Драги Даниле Ивановичу, весници су ме напустили. Чак Вам не бих могао испричати ни како се то десило. Седео сам једне ноћи крај отвореног прозора, и весници су били са мном, а онда их одједном нестаде! Ево, има већ три године како их нема. Неки пут осећам као да се приближавају, али ми нешто смета да их видим. Можда ме се чак и боје. Чини ми се да би требало учинити мали напор, не превелики, и притом слагати, и весници ће поново бити са мном. Међутим, то је одвратно, лагати себе и лагати веснике.

Раније сам мислио, мора да ме надахнуће вара. Јер ја сам филозоф, и треба да пишем када сам спокојан и без жеља. Мислио сам да напишем речник или збирку студија, а свака би почињала овако: „Ево шта је рекао Талесов ученик, у тренутку када је учитељ заћутао пошто га је напустило надахнуће." Сада, пошто нема никаквих жеља, нема надахнућа и весници су отишли, ја видим да нема о чему да се пише и да се мисли. Мада, можда и нисам у праву, можда је само такав дан – осећам близину весника и не могу да их видим.

Превео с руског
Владимир Палибрк

Мерење ствари

Љапољанов – Код вас има једна грешка
ви под патос кријете
вершока
негујте га као цветић
у опасном часу дувајте у
дудић.

Другови – Вершок нам је дражи од
очију
он је мера за бројање
у пространству наша база

борци смо фигура правих.
Уз меру стања течна
прилажемо шаблон
сузама се плави земља
вечна,
меримо чело суседа,
(служимо се њиме као
свраком)
разматрамо форму следа
меру додирујемо шаком.
Испитујемо болесника
меримо температурицу,
вершок му подносимо
и варимо кокицу.

Љапољанов – Али физичари сматрају
вершок
застарелом мером.
Знатно је удобније
мерити предмете сабљом.
Добро је такође мерити
корацима.

Професор
Гуриндурин – Нисте у праву Љапољанов.
Ја сам представник науке
и боље од тебе знам
стање ствари.
Корацима се мере
пашњаци,
а сабљом тело човечије
али се ствари мере
виљушком.

Другови – Ми смо деца у науци
ал волимо вершок.

Љапољанов – Смрт осталим мерама!
Смрт науке
староседеоцима!
Ветар облим острвима!
Гломазни метар у
деловима!

Столар – Не не,
опростите.
Ја знам косину хвата
и пљујем на ваше
марифетлуке!
Пљујем, кажем, на вашу
тетку науку.
Зато што је хват
коса алатка,
способна да се прилагоди
добро и лагодно;
кад градиш кућу, на
пример,
хват висине черпића
малтер, слама
и гвоздени маљ.

Професор
Гуриндурин – Ето ми
гледајућ у плафон
разглабамо о размерама
разних планова јестаства
које прелази из енергије
у основну материју,
под којом подразумевамо
и прости гас.

Другови – Нашу меру сами кријемо
Вершок нам је дражи од
очију.

Љапољанов – У најмањим честицама
у елементима,
анђелчићима,
у центру тела,
у летећим језгрима,
у натезањима
омотачима,
у јами душевне муке,
у балонима логичне науке
мере се ствари
клином, кљовом и кликом.

Професор
Гуриндурин – Нисте у праву
Љапољанове.
Где сте чули за тричарије
да се столица мери
клином,
да се сто мери кљовом
да се кључ мери лиром
да се дом замрси клетвом.
Ми науци доносимо метар,
Ви носите само сабљу.

Љапољанов – Ја сада сматрам овако:
мере нема.
Уместо мере наше су
мисли
закључане у предмету.
Сви предмети оживљавају
битак собом украшавају.

Другови – О,
ми смо̀ схватили!
Али ипак
остављамо Вершок.

Љапољанов – Ви сте косци.

Професор
Гуриндурин – Неуки глупаци.

Столар – Прекидам с вама да се
дружим.

Готово.

17-21. октобра 1929. године
Д. Хармс

О постојању, о времену, о простору

1. Свет којег нема не може бити назван постојећим.
2. Свет који се састоји из нечег једног, истородног и непрекидног, не може бити назван постојећим, зато што у таквом свету нема делова, а пошто нема делова нема ни целине.
3. Постојећи свет мора бити разнородан и мора имати делове.
4. Свака два дела су различита, зато што ће увек један део бити овај, а други онај.
5. Ако постоји само *ово* онда не може постојати *оно*. Али такво ово не може да постоји, јер ако *ово* постоји оно мора бити разнородно и мора имати делове. А ако оно има делове, онда значи да се састоји од *овог* и *оног*.
6. Ако постоји *ово* и *оно*, то значи да постоји и *не оно* и *не ово*, јер ако *не оно* и *не ово* не би постојало, онда би *ово* и *оно* били једно, истородно, непрекидно, а сходно томе такође непостојеће.
7. Назовимо први део *ово*, а други део *оно*, а прелаз од једног ка другом назовимо *не ово и не оно*.
8. Назовимо *не оно и не ово* „препреком“.
9. И тако основу постојања чине три елемента: *ово*, *препрека* и *оно*.
10. Ако означимо непостојеће нулом или јединицом, постојање ћемо морати да означимо цифром три.
11. И тако делећи јединствену празнину на два дела, добићемо тројицу постојања.
12. Или се јединствена празнина, осећајући извесну препреку, дели на два дела, образујући тројицу постојања.
13. Препреке представљају творца, који из „ничег“ ствара „нешто“.
14. Ако је *ово* само по себи „ништа“ или непостојеће „нешто“, онда је „препрека“ сама по себи „ништа“ или непостојеће „нешто“.
15. На тај начин мора да постоје два „ништа“ или непостојеће „нешто“.
16. Ако постоје два „ништа“ или непостојеће „нешто“, онда једно од њих представља препреку за оно друго, цепајући га на два дела и само постаје део другог.
17. Такође и друго представља препреку за прво, располућује га на делове и постаје део првог.
18. На тај начин сами по себи стварају се непостојећи делови.
19. Три сама по себи непостојећа дела чине три основна елемента постојања.
20. Три сама по себи непостојећа основна елемента постојања, сва три заједно образују неко постојање.
21. Ако би нестао један од три основна елемента постојања, онда би нестала и целина. Тако: ако би нестала „препрека“, онда би *ово* и *оно* постали је-

дно и непрекидно и престали би да постоје.
22. Постојање наше Васељене чине три „ништа" или засебно, сами по себи, три непостојећих „нешто": простор, време и још нешто, што не представља ни време, ни простор.
23. Време је у суштини јединствено, истородно и непрекидно, и због тога и не постоји.
24. Простор је по својој суштини јединствен, истородан и непрекидан, и због тога и не постоји.
25. Али чим простор и време ступе у неки узајамни однос, они једно другом постају препрека и започињу постојање.
26. Почињући да постоје простор и време узајамно постају делови једно другог.
27. Осећајући препреку простора време се располућује на делове, образујући тројицу постојања.
28. Располућено, постојеће време састоји се од три основна елемента постојања: прошлости, садашњости и будућности.
29. Прошлост, садашњост и будућност, као основни елементи постојања, увек стоје у неопходној међусобној зависности. Нема прошлости без садашњости и будућности, или садашњости без прошлости и будућности, или будућности без прошлости и садашњости.
30. Разматрајући одвојено ова три елемента, видимо да нема прошлости, зато што је она већ прошла, а будућности нема зато што она још увек није наступила. Значи, остаје само једно – „садашњост". Али шта је то „садашњост"?
31. Док изговарамо ову реч, изговорена слова те речи постају прошлост, а неизговорена слова леже у будућности. Значи само онај звук који се изговара сада представља „садашњост".
32. Али већ и сам процес изговарања тог звука садржи у себи неки продужетак. Према томе, само је један део тог процеса „садашњост", док су други делови или прошлост или будућност. Али, то исто се може рећи и о том једном делу процеса, делу који нам се чинио садашњошћу.
33. Размишљајући тако, видимо да „садашњости" нема.
34. Садашњост представља само „препреку" приликом преласка из прошлости у будућност, а прошлост и будућност нам се показују као ово и оно постојања у времену.
35. И тако: садашњост представља „препреку" постојању у времену, а као што смо говорили раније, препреку за постојање у времену представља простор.
36. На тај начин „садашњост" времена је – простор.
37. У прошлости и будућности нема простора, он у целини припада садашњости. И садашњост представља простор.
38. А пошто нема садашњости, нема ни простора.
39. Ми смо објаснили постојање времена, али простор сам по себи још увек не постоји.
40. Да би се објаснило постојање простора, мора се узети случај када време представља препреку за простор.
41. Трпећи утицај препреке времена простор се располућује на делове, образујући тројицу постојања.
42. Располућен постојећи простор састоји се од три елемента: *тамо*, *ту* и *тамо*.
43. Приликом преласка од једног *тамо* ка другом *тамо* потребно је савладати препреку *ту*, јер ако не би било препреке *ту*, онда би једно *тамо* и друго *тамо* били јединствени.
44. *Ту* представља препреку за постојећи простор. А, као што смо рекли, као препрека за постојећи простор служи време.

45. На тај начин *ту* простора је – време.
46. Ту простора и „садашњост" времена су тачке пресецања времена и простора.
47. Разматрајући простор и време као основне елементе постојања Васељене, ми кажемо: Васељену образују простор, време и још нешто, што није ни време ни простор.
48. То „нешто" што није ни време ни простор, јесте „препрека", која образује постојање Васељене.
49. То „нешто" ствара препреку између времена и простора.
50. Зато то „нешто" лежи у тачки пресецања времена и простора.
51. Сходно томе то „нешто" се налази у времену и у тачки је „садашње", а у простору у тачки је „ту".
52. То „нешто", које се налази у тачки пресецања простора и времена, ствара неку препреку, раздвајајући „ту" од „садашњости".
53. То „нешто", стварајући препреку и одвајајући „ту" од садашњости, ствара неко постојање, које ми називамо материјом или енергијом. (Убудуће ћемо то називати условно просто *материја*.)
54. И тако: постојање васељене коју чине простор, време и њихова препрека, изражава се као *материја*.
55. Материја нам сведочи о времену.
56. Материја нам сведочи о простору.
57. Тако: под три основна елемента постојања Васељене ми подразумевамо време, простор и материју.
58. Време, простор и материја, секући се међусобно у одређеним тачкама и представљајући основне елементе постојања Васељене стварају неки чвор.
59. Назовимо тај чвор – Чвором Васељене.
60. Говорећи о себи „ја јесам", смештам себе у Чвор Васељене.

(Средина 1930-их)

О постојању

1. Свет којег нема не може бити назван постојећим, зато што он не постоји.
2. Свет, који се састоји из нечег целовитог, истородног и непрекидног, не може бити назван постојећим, зато што у таквом свету нема делова, а пошто нема делова, онда нема ни целине.
3. Постојећи свет мора бити разнородан и мора имати делове.
4. Свака два дела су различита зато што је увек један део *овај* а други *онај*.
5. Ако постоји само *ово* онда не може да постоји *оно*, јер као што смо рекли постоји само *ово*. Али такво *ово* не може да постоји, јер ако *ово* постоји, оно мора да буде разнородно и мора да има делове. А ако има делове, значи да се састоји од *овог* и *оног*.
6. Ако постоји *ово* и *оно*, значи да постоји и *не ово* и *не оно*, јер ако *не ово* и *не оно* не би постојали, онда би *ово* и *оно* били једно, истородно и непрекидно, па сходно томе не би ни постојали.
7. Назовимо први део са – *ово*, други део са *оно*, а прелаз из једног дела ка другом назовимо *не ово и не оно*.
8. Назовимо *не ово и не оно* „препреком" или „линијом раздвајања".
9. И тако: основу постојања чине три елемента: ово, препрека (или линија раздвајања) и оно.
10. Ако непостојеће представимо нулом или јединицом, онда ћемо постојање морати да представимо цифром три.
11. И тако: делећи јединствену празнину на два дела, добићемо тројицу постојања.

II

О ипостаси

12. Прочитавши претходно размишљање постало нам је јасније учење о ипо-

стаси: Бог је један, али у три Лица.

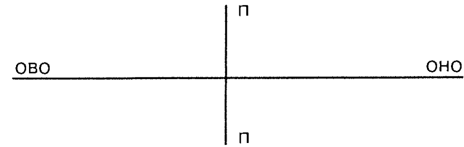
III

О крсту

13. Крст је симбол ипостаси, то јест првог закона о основи постојања.
14. Размотримо фугуру крста. Крст се састоји од две линије које се пресецају.
15. Пробаћемо графички да представимо закон о постојању.
16. Ништа не постоји. И ми ништа не представљамо.
17. Постоји нешто једно, исторoдно и непрекидно, што, као што је речено у параграфу бр. 2, ипак не може бити названо постојећим. Представимо то графички правом линијом.

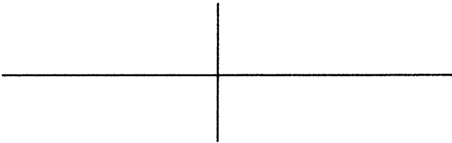
Цртеж бр. 1

18. Како би то нешто постало постојећим, оно мора имати делове (п. бр. 3).
19. Делови, као што је речено у п. бр. 9, стварају се путем препрека. Представимо графички препреку у том јединственом постојању.

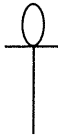
Цртеж бр. 2

20. Тако смо графички представили како препрека пп ствара делове „ово" и „оно".
21. Претварајући то графичко представљање у симболичну фигуру, ми добијамо крст.

Цртеж бр. 3

22. Понављам: крст је симболични знак закона постојања и живота.
23. Стари Египћани су приказивали крст на следећи начин:

Цртеж бр. 4

и називали су га „кључем живота".

Рај – Свет – Рај

24. Ево још једне шеме тог истог закона. Рај – Свет – Рај.
25. Рај је – „ово", Свет је – „препрека", Рај је – „то".

Превела са руског
Ениса Успенски

Јаков Семјонович Друскин

ОВО И ОНО

I Ово и оно као оповргавање науке, филозофије и уопште сваког знања

Прво, ако нешто хоћу да кажем, рећи ћу и указаћу на ово. Друго, када сам ово казао, ја се од тога одвајам, затим кажем ово и оно или ово за разлику од оног, где ће прво бити раздвајање, а друго одвајање.

Треће, кад кажем ово и оно или ово за разлику од оног, ја не кажем ово, него оно, зато што ово зацело није више нечега, него је оно више. Ако нешто кажем, ја сам казао ово. Ово је такође више, али шта год да о њему кажем, биће оно.

Четврто, кад кажем ово и оно или ово за разлику од оног, ја кажем једно и нема више ничега пре него што је то било речено.

На тај начин, исказивање нечега не задовољава из два разлога: ако кажем више од оног што је речено (1, 2, 3) – не кажем оно што сам хтео да кажем, него нешто друго; ако не кажем више од онога што сам хтео да кажем, онда нећу казати ништа и ово се може назвати допуњавањем до неодређености. Зато се ништа не може рећи и исказивање нема значења.

Пример: знање се састоји од представа и схватања. Ако кажем: представе и схватања јесу знање, ја не кажем више од тога што сам хтео да кажем, али ово не увећава моје знање, зато што друго (исказиво) није веће од првога (потпадајућег). На тај начин вратићу се на почетак не рекавши ништа. Реч схватање до неодређености ће допунити реч представа.

О овоме и ономе написане су читаве књиге. Имају ли оне значења? Зар није довољно ово кратко оповргавање сваког знања? Ово је тачно уколико није неопходно да се начини извод из оповргавања сваког знања. Али ако је непотребно начинити извод, онда и ово оповргавање нема значења. Према томе, и књиге о овоме и ономе немају довољно значаја.

А ево шта се у њима истражује:

II Ово и оно као преображај

Откривена су четири вида преображаја овога и онога: начини, основе, прелази и правци. Начини овога су, на пример, одвајање, раздвајање, остављање раздвојеног (тј. памћење). Ови су начини погрешни. Основе су, на пример, када се каже пре него што је речено (ово-оно), када се не каже више више него што је речено (једно – нешто). Правац, на пример, од овога и онога ка једној целини, једна целина је неко једно; или од овога, за разлику од онога, ка једноме, једно је неко ово. Разлика ова два правца је у неком једном. Прелази су, на пример: ово-оно--једно, или: ово-оно-ово-оно. Начини су – преображај помоћу кога догађај за мене добија значење, тј. ово је начин, основа је преображај који успоставља нужност или одређено значење, правац је преображај значења, прелаз је преображај израза и речи. Ово последње не треба схватити као случајно, као нешто што нема значења, уколико реч нарушава неку равнотежу.

Четири вида преображаја јесу начини на које се разматра један предмет. Број преображаја сваког вида је различит и понекад преображај једног вида одговара преображају другог. На пример, ово-оно је прелаз, али је такође и основа – казати пре него што је речено. У овом случају једном прелазу одговара једна основа. Али можда други још нису откривени. Овај прелаз управо одговара двема могућностима: одвајања и раздвајања.

Може ли се овај списак преображаја сматрати коначним? Не, то би било раздвајање и већ је у „Савршеном трактату о овоме и ономе" указано на нове путеве истраживања овога и онога. На пример, ово, како оно и оно, како ово. Ово је разлика управо онога и друкчијег, али и онога и друкчијег као предмета и својства.

III Ово и оно као степени неразликовања

Немогуће је дати пун списак преображаја. Овај основни предлог у науци о овоме и ономе може се назвати правилом опре-

зности. Ево у чему се оно састоји: ако су две речи сједињене у једном правцу, онда већ друга реч ништа не означава. Једним правцем назива се такав спој када се има у виду не-најближе. Стога је трагање за целовитошћу лишено смисла. Ово се може разјаснити у примеру с временом и вечношћу. Низ у времену показује се као бескрајан. Ово није бесконачност, него је потреба да се цео низ дâ у времену лишена смисла јер, у времену, после једног увек следи друго. Стога, низ у времену тежи целовитости, али не може да је досегне. У вечности, међутим, нема низа, постоји само ово, сада, тренутак. Ово је низ и није му потребна целовитост, ово је бесконачност.

Примедба. Правило опрезности засновано је на првом закону понашања: схватити оно што је сада.

Ако се поштује закон опрезности, онда се на одређеном месту истраживање прекида. Ово се назива преокретом или степеном неразликовања. Преокрет мора да наступи када истраживање престаје нешто да значи, а ако до преокрета не дође, то значи да се не поштује правило опрезности и тада истраживање нема значаја. Од чега зависе преокрети, да ли је боље да до њих касније или раније дође – не знам. У преокрету треба разликовати прошло и будуће. Они нису присутни у преокрету стварно, него у могућности јер преокрет је – садашње, тј. овог часа. Ако могућна прошлост траје дуже него што је потребно, онда преокрет касни, у обрнутом случају наступа раније. У оба случаја раније наступа: ако касни, онда је до преокрета дошло у другом правцу. Ово се може применити на различите случајеве.

IV Друга значења овога и онога

У „Савршеном трактату" нађена су и друга значења овога и онога, на пример: стајање, пливање, разлика, сличност и друга. Нека од њих била су откривена раније. Ово више нису преображаји, већ предмети других система.

Истраживање предмета других система је главни задатак науке о овоме и ономе. Осим тога, науци о овоме и ономе припада и истраживање о почетку, о споју тачака и друго.

1933.

Превео с руског
Дејан Михаиловић

Различити примери малих грешака

1

„У албуму лепе странкиње" Прутова. Реч „хулба".

2

Античка мраморна статуа Венере с прекрасно извајаном мраморном брадавицом на прекрасној нози.

3

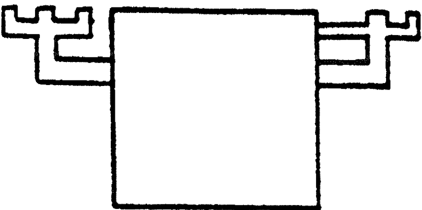
Хор Ник. Вас. Свечникова*, у којем се све одвија појачањем и повећањем звука. И на највишем месту, када слушалац очекује најстрашнију јачину звука, одједном неочекивано потпуно pianissimo.

4

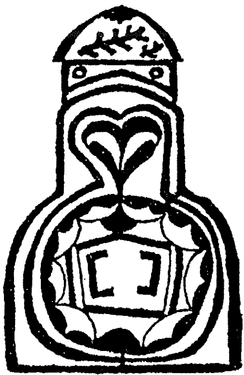
Од руских императора с највећом грешком био је Павле I.

5

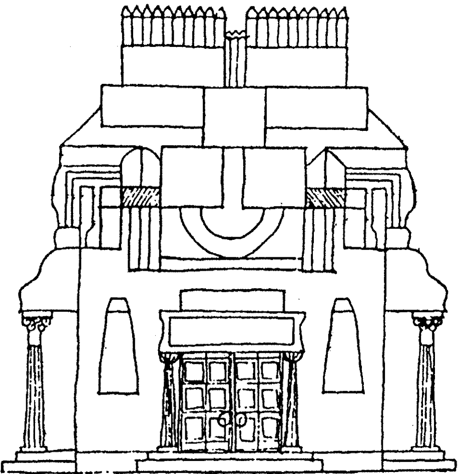
Архитектонски примери малих грешака.

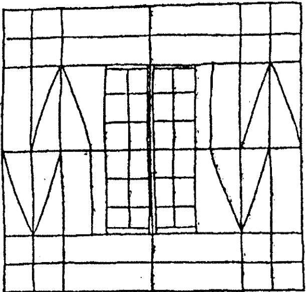

* По свему судећи није реч о Н. В. Свечникову, већ о А. В. Свешникову, у то време руководиоцу хора Совјетског радија. – *Прим. прир.*

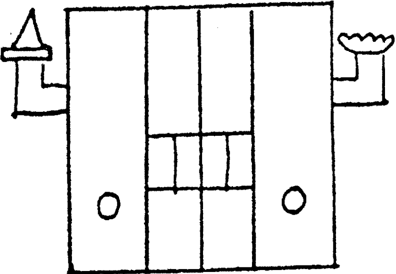
Одступање од симетрије.
Аверторум бр. 4.

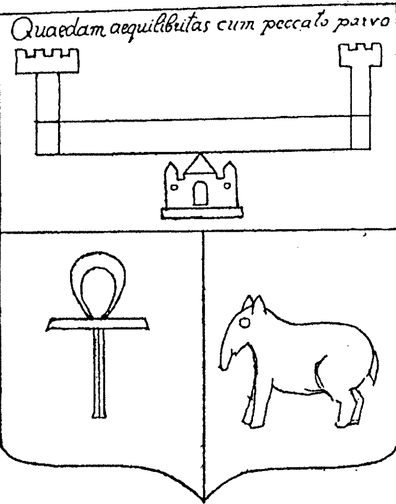

Бр. 1. Нарушавање симетрије преврнутим премештањем.

Нарушавање хоризонталне симетрије преврнутим премештањем.

Бр. 2 Нарушавање хоризонталне симетрије детаљима.

Концерт Емила Гилељса у Клубу књижевника 19. фебруара 1939.

Слушао сам Гилељса.

Програм његовог концерта је био лош, неукусан и лоше изабран. Већину ствари,

с наше тачке гледишта, Гилељс је изводио неправилно.

Тако се трудио да Скарлатијеву сонату изводи без страсти (што је добро), али је изводио сувише тихо, а онда су се појавила некаква осећања (што је лоше). По нашем мишљењу, Скарлатија је потребно изводити знатно гласније и с извесним бљеском, мислимо да би у таквом извођењу и осећања било мање.

Поред тога, Гилељс је изводећи Скарлатија често поткачињао и суседне ноте и због тога је свирао нечисто.

Онда је Гилељс одсвирао два Брамсова комада. Суздржаћемо се да било шта о томе кажемо. Онда је извео два Шубертова експромта. Можда их је одсвирао добро, али без бљеска.

Онда је извео фантазију „Атинске рушевине“ Бетовена-Листа. Лист је то дело потпуно загадио. Његов избор уопште не говори у корист Гилељса.

У другом делу извео је два Шопенова дела: Баладу и Полонезу. Једино чиме је окарактерисао Шопена, била је замишљеност његовог извођења.

С наше тачке гледишта, за правилно извођење Шопена неопходно је схватити три важне фазе у сваком његовом делу. Те фазе називамо:

1. *Акумулирање*
2. *Одсецање*
3. *Слободно Дисање*

Немамо под руком Баладу и зато ћемо размотрити њој сличну 13. мазурку оп. 17 бр. 4. Указиваћемо на редне бројеве тактова.

Прва четири такта назваћемо *штимовање*, посебно 4 такт, који одређује читав тон мазурке, као недописан и зато импресионистички.

Од 5. такта почиње прво *акумулирање*. Лева рука остаје у горњем положају, појачавајући различите трозвуке, осим тонског (a-moll). На 13. такту лева рука удара доње *ла*, први пут се спушта и дотиче основни тон. Акумулирање још увек није готово, пошто десна рука за то време изводи доста сложену брзу фигуру у терцинама, где основни тон *ла* пролеће у осминама, и одмах се у 14. такту акумулирање наставља: лева рука се поново згушњава у својим горњим границама, и одједном, у 19. такту, врше се брзе припреме за расплет: десна рука прави максимални узлет (горње *до*), а лева се максимално спушта (доње *ми*), и у 20. такту долази до потпуног расплета (десна рука одржава тон све до 3/4, а лева појачава доње *ла* и тонски трозвук) и прва акумулација се завршава. Али од 21. такта започиње нова акумулација, скоро иста као и прва, разлика се једва примећује. И управо то незнатно одступање (упореди 7. и 23. такт, 13. и 30, 15. и 32.), али с генијалном исправношћу пронађено и ствара драгоцену „малу грешку“*.

И управо ту, у 37. такту завршава се фаза акумулирања и почиње нова фаза, позната неким композиторима, а посебно Шопену – то је фаза одсецања.

Смисао те фазе је сличан одморишту на степеницама: као прво, да се дâ неки одмор, а као друго, ако је то потребно, да се направи заокрет.

Причајући о фази акумулирања, човек обично меко угиба дланове и неколико пута их приближава један другом, описујући полукруг у ваздуху. Фазу одсецања човек представља на следећи начин: чврсто испруженим длановима по дијагонали расеца ваздух пред собом у разним правцима.

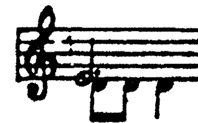
Мислимо да би и приликом свирања Шопена фазу одсецања требало свирати тврдом руком, од фазе акумулирања. За одсецање увек служи нека музичка фигура која се понавља и која се речима представља тврдим дланом. Њим приповедач сече ваздух пред собом на све стране.

У 13. мазурки, после одсецања опет иде акумулирање од 46. до 61. такта. Поново се даје нова варијанта акумулирања, која обједињује I и II варијанту, али уједно се разликује од њих малом погрешком.

* Термин Ј. С. Друскина „равнотежа с малом грешком“. Упореди с термином Розанова „само мало“. – *Прим. аутора*

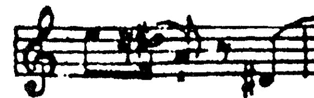
И ево на крају III акумулирања, слушалац одједном схвата да се акумулација није ни прекидала, да је има толико много и да од тога човеку стаје дах. Слушалац је коначно презасићен акумулирањем. И ту Шопен напушта ту фазу и прелази на фазу *слободног дисања*.

Код слушаоца се за тренутак јавља утисак да је све што је било до тог такта само увод и да ће тек сада почети оно право. Али уместо да се развија, тема те фазе постепено се враћа секунди

осам пута током 32 такта, слушалац, упркос отвореној фази слободног дисања, почиње да осећа потребу за новим решењем, које Шопен и даје од 94. такта у виду теме I акумулације. Он у њој спроводи четврту варијанту правећи опет малу грешку. И овога пута слушалац схвата да је оно што је он у 62. такту схватио само као увод у слободно дисање, у ствари и решење слободног дисања.

Затим следи фаза сложеног одсецања са сталном фигуром

Карактер те фазе је импресионистички, и због тога је Шопен завршава (а заједно с њом и читаву мазурку) са четири прва такта, такта наштимавања. Али сада слушалац природно прима импресионистички карактер тог наштимавања и нимало се не чуди што се цела мазурка завршава секстакордом у еф дуру.

Из овога видимо да се читава мазурка састоји од 9 делова:

1. Наштимавање..................тактови 1-4
2. I акумулација................................ 5-10
3. II акумулација............................ 21-37
4. Одсецање................................ 38-35
5. III акумулација (и презасићење)...46-47
6. Слободно дисање.......................62-93
7. IV акумулација.......................... 94-109
8. Одсецање (финално)..............110-129
9. Наштимавање.........................130-133

Ми смо чврсто уверени да је музичар приликом извођења ове мазурке дужан јасно да одвоји смисао сваког овог дела и да натера слушаоца да осети све прелазе од једног ка другом делу.

Шопенова Балада својом грађом подсећа на 13. мазурку. Гилељс није јасно схватио смисао баладе, и својим извођењем једино је успео да нам каже да је Шопен нешто замишљенији композитор од Листа. То је исто онолико бесмислено колико је и бесмислено називати Чехова „песником вечног сумрака“.

Нешто боље Гилељс је одсвирао Менделсонов „Рондо каприћозо“.

Онда је одсвирао Листов „Карневал“. Свирати такву музику је просто непристојно.

На бис Гилељс је извео „Кукавицу“ Дакена. По нашем мишљењу, њу је требало изводити гласније. (Уопште узев, ми смо присталице гласнијег извођења и мислимо да би клавирску музику требало слушати лежећи под клавиром).

Најбоље од свега Гилељс је извео етиду „Лов“ Паганинија-Листа.

Људи у сали су о Гилељсу говорили подижући рамена и ширећи руке: „То... то... то више није ни уметник, већ чиста уметност!“

Ми више о Гилељсу немамо шта да кажемо.

Превела са руског
Ениса Успенски

* Ништа није познато о овом Хармсовом адресату.

*Писмо Д. И. Хармса Р. И. Пољаковој**

2. новембра 1931.
Лењинград

Драга Раиса Иљинишна,

Можда све буде боље како је почело.

Ево ја вам шаљем пољубац.

А кад бих Вас још једном видео, све бих Вам признао. То не би било добро.

Нисте заборавили знаке по зидовима моје собе. Веома често може се наићи на следећи знак:

Овај знак зовем „прозор". У оном огледалцету које сам Вам поклонио налази се цедуља на којој је нацртано више таквих прозорчића у разним варијацијама.

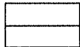
А сетите се само натписа изнад мог кревета:

Рајске мисли

Дакле, Раиса Иљинишна, ово можете сматрати за шалу, али досад сам пре Вас волео само једном. То је била Естер (у преводу на руски – звезда). Волео сам је седам година.

Она ми је била не само жена коју сам волео, него још нешто друго што је улазило у све моје мисли и дела. С њом нисам говорио на руском и њено име писао сам латиничним словима:

E S T H E R.

Онда сам од тих слова смислио монограм и тако добио .

Овај знак називам прозором кроз који гледам небо и видим звезду. А звезду називам рајем, не тако далеким.

И тако сам једном схватио да знак заиста представља прозор.

Затим сам се разишао са Естер. Нисам престао да је волим, нити она мене, али сам ја први пожелео да се растанемо.

[50]

Тешко је објаснити зашто. Али, осетио сам да је довољно погледати кроз „прозор у далеку звезду".

И тако једном нисам спавао целу ноћ. Легао сам и одједном устао. Али када сам устао, помислио сам да треба да легнем. И опет сам легао и истог тренутка скочио из кревета и почео да ходам по соби. И сео за сто и хтео да пишем. И ставио преда се свеску, дохватио се пера и замислио се. И знао да нешто треба да напишем, али нисам знао шта.

Нисам чак знао да ли то треба да буду стихови, или прича, или неке мисли, или просто једна једина реч. Погледао сам лево и десно и учинило ми се да ће управо тог тренутка нешто да се догоди. Али није се догодило ништа. То је било ужасно. Боље и да се таваница провали него да се овако седи и очекује ко зна шта.

Већ је прошла ноћ и кренули су трамваји, а ја још увек нисам ни слова написао.

Устао сам и пришао прозору. Сео сам и почео да гледам кроз прозор.

И одједном сам рекао себи: ево седим и гледам кроз прозор у...

Управо, у шта гледам? И присећам се: „прозор, кроз који гледам у далеку звезду". Али сада не гледам у звезду. Не знам у шта сада гледам. Али оно у шта гледам управо је она реч коју не могу да напишем.

И тада сам угледао Вас. Ви сте пришли свом прозору у купаћем костиму. Такву сам Вас први пут угледао. Угледао сам Вас кроз прозор.

Да ли Вам је смешно, Раиса Иљинишна, ово о чему Вам пишем?...

Али, ја и не тражим од Вас да то узимате озбиљно.

А сад чујте даље. Упознао сам се с Вама и сазнао да се зовете Раја. Почео сам да мислим на Вас, на Рају. Мисли о Вама постале су моје главне мисли. И тако сам окачио натпис изнад свог кревета:

[51]

Рајске мисли

Моја главна мисао, осим Вас, јесте мисао о рају, тако да сад схватате да сте постали не само жена коју сам заволео, него да сте ушли у све моје мисли и дела.

Овде није реч о каламбуру: Раја и рај.

Све ово је веома старомодно и ја сам одлучио да Вам о овоме не говорим.

Некако сам Вам пришао (Ви сте ручали) и рекао: Да ли знате, Раја, да су ми се ноћас догађале страшне ствари и да сте ме Ви спасли?

Али, после тога Вам ништа нисам рекао.

Онда, шетајући с Вама крај будистичких пагода и по Острвима, осетио сам да морам све да Вам кажем, али ме је нешто задржало и нисам Вам рекао. Ходао сам и говорио глупости. И Ви сте се чак на крају увредили. И тако је било сваки пут кад бих Вас срео.

Требало је или да Вам кажем све или да се растанемо.

Ни сад, у писму, нисам Вам рекао скоро ништа. Једва тек понешто.

Али, Ви сами одлучите да ли се шалим или сам полудео. А ово све Вам и пишем зато што сам одлучио да се с Вама више не срећем како Вас не бих узнемиравао.

Данас сте ме позвали телефоном управо кад сам почео да Вам пишем ово писмо.

Наравно да сам одмах препознао Ваш глас, али нисам знао шта да Вам кажем и све време сам понављао: ко је то?

Прекосутра ће Вам ово писмо предати Борис Михајлович Левин.

Бог нека Вас чува, мила Раја.

Данил Хармс

Превео с руског
Дејан Михаиловић

Писма Д. И. Хармса Клавдији Пугачовој

Среда, 20. септембар 1933.
Петербург

Драга Клавдија Васиљевна,

испоставило се да није тако једноставно написати Вам обећано писмо. Па шта да откријем о себи? И одакле мени обећана речитост? Зато одустајем од обећаног писма и просто Вам пишем писмо од свег срца и по властитој вољи. Нека први део писма буде нежан, други – шаљив, а трећи послован. Можда ће нешто од оног што је обећано и ући у ту творевину, али у сваком случају ја се за то нећу специјално бринути. Једино што ћу тачно испунити, то је да ћу 21. септембра 1933. г. бацити писмо у поштанско сандуче.

Део I (нежни)

Драга Клавдија Васиљевна, овај део писма мора бити нежан. То и није тешко учинити, јер је мој однос према Вама стварно постао просто невероватно нежан. Довољно је да напишем све што ће ми пасти на ум, али мислећи искључиво на Вас (а то такође не изискује напор, јер ја све време мислим на Вас), и писмо ће само по себи испасти веома нежно.

Ни сам не знам како је то испало, али тек једног лепог дана испало је изненада, да Ви – то више нисте били Ви, али нисте Ви постали део мене, или ја део Вас, или ми обоје – део онога што је раније било део мене, да ја сам нисам био тај делић који је опет био део... Опростите, мисао прилично компликована, и ја сам се у њој изгледа запетљао.

У сваком случају, Клавдија Васиљевна, верујте ми, никад нисам имао пријатеља, па чак нисам ни размишљао о томе, сматрајући да онај део мене (опет тај део!) који тражи себи пријатеља може да посматра остали део као биће које је спо-

собно да на најбољи начин оваплоти у себи идеју пријатељства и оне отворености, оне искрености, оне несебичности, тј. пожртвованости (осећам да сам опет забраздио и опет почињем да се запетљавам), оне дирљиве размене најскровитијих мисли и осећања, способних да дирну... Не, опет сам се заплео. Боље да Вам све кажем у две речи:

Мој однос према Вама, Клавдија Васиљевна, је бескрајно нежан!

Пређимо сада на други део.

Део II (шаљиви)

Како једноставно после „нежног дела", који изискује потпуну суптилност душевних заокрета, написати „шаљиви део", где није потребна толико суптилност душе, колико оштрина ума и гипкост мисли? Уздржавајући се од лепих фраза дугачких периода, због мог несрећног муцања, директно скрећем своју пажњу на Вас и одмах узвикујем: „О како сте прекрасни, Клавдија Васиљевна!"

Нека ми Бог помогне да завршим следећу реченицу и да не заглавим на средини. И тако, прекрстивши се, почињем: Драга Клавдија Васиљевна, задовољан сам што сте отпутовали у Москву, јер да сте остали овде (скрати! краће!), ја бих се за кратко време изгубио (још краће!), заљубио бих се у Вас и заборавио све наоколо! (Завршио сам.)

Користећи потпуни успех и не желећи да кварим утисак направљен другим делом, брзо прелазим на трећи део.

Део III
(како и треба да буде – послован)

Драга Клавдија Васиљевна, напишите ми што пре како сте се средили у Москви. Зажелео сам се Вас. Страшно је помислити да се човек постепено на све навикава, или тачније, заборавља на оно за чим је некад чезнуо. Али, понекад је потребно лако подсећање и све жеље поново букну, ако су некад, бар за тренутак биле праве. Ја не верујем у дописивање између познаника, пре ће се боље дописивати људи који се међусобно не познају, и зато Вас не молим за писма која су написана по „правилима и форми". Али, ако ми с времена на време пошаљете парче папира с Вашим именом, бићу Вам веома захвалан. Бићу, наравно, веома дирнут ако ми пошаљете писмо.

Код Шварцових са Литејне још нисам био. Али кад одем код њих, пренећу им све о чему сте ме молили.

А живот! Како је живот поскупео! Празилук на пијаци не кошта више 30, већ 35, па чак и читавих 40 копејки!

Данил Хармс

5. октобар 1933. Лењинград

Драга Клавдија Васиљевна,
највише на свету желим да Вас видим. Ви сте ме освојили. Ја сам Вам веома захвалан за Ваше писмо. Веома много мислим на Вас. И опет ми се чини да сте се Ви непотребно преселили у Москву. Ја јако волим позориште, али сада нажалост нема позоришта. Време позоришта, великих поема и дивне архитектуре завршило се пре сто година. Немојте да се заваравате да је Хљебњиков написао велике поеме, а да је Мајерхољд – ипак позориште. Хљебњиков је бољи од осталих песника друге половине XIX века и првих двадесетак и пет година XX века, али његове поеме су само дугачке песме; а Мајерхољд није ништа учинио.

Ја чврсто верујем да ће се време великих поема, архитектуре и позоришта једном обновити, али засад тога још нема. Засад нису створени нови обрасци у ове три уметности, стари путеви остају најбољи. И ја бих да сам на Вашем месту или сâм покушао да створим ново позориште, ако бих у себи осећао довољно величине за такву ствар, или бих се придржавао позоришта архаичних форми.

Између осталог, ТЈУЗ* је у нешто повољнијем положају него остала позоришта – за одрасле. Иако оно не открива нову епоху препорода, оно је ипак захваљујући посебним условима које ствара дечији аудиторијум, без обзира на затрпаност позоришном науком, „конструкцијама" и „левичарењем" (не заборавите да и мене убрајају међу „крајње леве песнике") ипак још увек чистије од осталих позоришта.

Драга Клавдија Васиљевна, штета што сте отишли из мог града, жалим утолико више, јер сам се свом душом везао за Вас.

Желим Вам, драга Клавдија Васиљевна, свакојаке успехе.

Данил Хармс

Понедељак, 9. октобар 1933.
Петербург

Драга Клавдија Васиљевна,
преселили сте се у туђи град, и зато је сасвим разумљиво што још немате блиских људи. Али, зато сам их ја изгубио од како сте Ви отпутовали – не само да не могу то да схватим, мени је то необично! Чудно је то што сам Вас видео свега четири пута, али све што видим и о чему размишљам, хтео бих да кажем само Вама.

Извините ако убудуће будем са Вама потпуно отворен.

Ја се тешим: тобоже, добро је што сте отпутовали у Москву. Јер шта би се десило да сте остали овде? Или бисмо се постепено разочарали једно у друго, или бих Вас заволео и захваљујући свом конзервативизму пожелео да постанете моја жена.

Можда је боље познавати Вас издалека.

Синоћ сам био у ТЈУЗ-у и гледао Шварцово *Закопано благо*.

* Театар юнного зрителя – Позориште младог гледаоца.

Глас Охотине је веома често сличан Вашем. Потпуно је очигледно да Вас она имитира.

После ТЈУЗ-а дуго сам шетао са Шварцем, и Шварц је жалио што Вас нема. Причао ми је како сте успешто играли у Ундервуду. Како бих што више слушао о Вама, замолио сам Шварца да ми преприча Вашу улогу у Ундервуду. Шварц је причао, а ја сам се интересовао за све детаље, и Шварц је био поласкан мојим интересовањем за његов комад.

Сада сам завршио читање Екермановых разговора са Гетеом. Ако их нисте читали, или сте их одавно читали, прочитајте их опет. Веома је добра и мирна књига.

Од како сте отпутовали, ја сам написао само једну песму. Шаљем је Вама. Зове се Пријатељица, али то није о Вама. У њој је пријатељица прилично страшног изгледа са круговима на лицу и пукнутим оком. Ја не знам ко је она. Можда је, ма како то било смешно у наше време, то Муза. Али, ако је ова песма испала тужна, за то сте Ви заслужни. Жао ми је што Ви не знате моје песме. Пријатељица не личи на моје уобичајене песме, као што ни ја сада не личим на себе. За то сте Ви криви. А зато Вам и шаљем ову песму.

Ваша флаута поседује чудну особину: свира пет минута, а онда почиње да шишти. Зато свирам на њој два пута дневно: ујутру и кад сунце залази.

Мила моја Клавдија Васиљевна, не губите наду, исто тако не плашите се да ми пишете тужна писма. Ја сам чак и задовољан што сте у почетку дошли до закључка да је Москва испразна и досадна. То само говори да сте Ви – велики човек.

Данил Хармс

Понедељак, 16. октобар 1933.
Петербург

Таленат расте, руши и гради
Благостање је знак стагнације!

Драга Клавдија Васиљевна,

Ви сте необичан и прави човек!

Ма како да ми је тужно што Вас не виђам, ја Вас више не позивам у ТЈУЗ и у мој град. Како је пријатно знати да још постоји човек у коме су узавреле жеље! Не знам којим речима да опишем ту снагу која ме у Вама радује. Обично је зовем чистота.

Размишљао сам о томе, како је све прво дивно! Како је дивна прва реалност! Дивно је сунце, и трава и камен, и вода и птица, и буба, и мува, и човек. Али исто тако су дивни и чашица, и ножић, и кључ, и чешаљ. Али ако сам ослепео, оглувео и изгубио сва своја осећања, како онда могу да познајем све те дивоте? Све је нестало и за мене више ничег нема. Али ето, повратио сам чуло додира и одмах се поново појавио скоро цео свет. Стекао сам слух и свет је постао знатно бољи. Стекао сам и сва остала осећања и свет је постао још већи и бољи. Свет је почео да постоји чим сам га пустио у себе. Нека је још у нереду, али он ипак постоји!

Ја сам, међутим, почео да сређујем свет. И ту се, ето, појавила Уметност. Тек сам тада схватио праву разлику између сунца и чешља, али истовремено сам схватио да је то једно исто.

Моја брига сада је да створим правилан поредак. То ме је понело и само на то мислим. Ја о томе говорим, покушавам то да испричам, опишем, нацртам, одиграм, саградим, ја сам творац света и то је у мени најважније. Како могу да не мислим на то. У све што чиним ја стављам свест о томе да сам творац света. И ја не правим просто чизму, ја пре свега стварам нову ствар. Мени није довољно што је чизма испала удобна, трајна и лепа. Мени је важно да у њој буде исти ред као и у целом свету; да се ред у свету не поремети, не загади од додира са кожом и ексерима, да без обзира на облик чизме она сачува свој облик, остане иста каква је и била и остане чиста.

То је она иста чистота која прожима све уметности. Кад пишем стихове, за мене није најважнија идеја, ни садржај, ни форма, ни магловити појам „квалитета", и нешто још магловитије и несхватљиво за рационални ум, али мени разумљиво, а надам се и Вама, драга Клавдија Васиљевна. То је чистота поретка.

Та чистота иста је на сунцу, у трави, човеку и стиховима. Права уметност налази се у низу прве реалности, она ствара свет и представља њен први одраз. Она је обавезно реална.

Али, Боже мој, од каквих је ситница начињена права уметност! Божанствена комедија је велико дело, али ни песма Кроз таласе магле пробија се месец, није ништа мање велика. Јер је и тамо иста чистота, па према томе и иста блискост са реалношћу, то јест према самосталном постојању. То више нису само реч и мисао одштампани на хартији, то је исто тако реална ствар, као и кристална мастионица која се налази испред мене на столу. То су изгледа стихови који су постали дело, они се изгледа могу скинути са хартије и могу бити бачени кроз прозор, и прозор ће се разбити. Ето шта могу да учине речи!

Али, с друге стране, како исте речи могу бити беспомоћне и јадне. Ја никад не читам новине. То није створени, то је измишљени свет. То су само јадна, збркана штампарска слова на лошем, храпавом папиру.

Да ли је човеку потребно било шта осим живота и уметности? Ја мислим да није потребно: ништа више није потребно, овде улази све што је право.

Ја мислим да чистоте може да буде у свему, чак и у томе како човекједе супу. Правилно сте поступили што сте се преселили у Москву. Ви ходате улицама и играте у гладном позоришту. У томе има више чистоте него да живите овде у удобној соби и да играте у ТЈУЗ-у.

Мени је одувек сумњиво све што је успешно.

Данас је код мене био Заболоцки. Он се одавно одушевљава архитектуром и, ето, написао је поему где је исказао много изванредних мисли о архитектури и људском животу. Знам да ће то одушевити многе људе. Али ја исто тако знам да је то слаба поема. Само у појединим деловима, скоро случајно, она је добра. То су две категорије.

Прва категорија је разумљива и једноставна. Овде је све тако јасно шта треба да се ради. Јасно је куда треба тежити, шта постићи и како то остварити. Овде се види пут. О томе се може расправљати, и једном ће неки књижевни критичар написати читав том тим поводом, а коментатор – шест томова о томе шта то значи. Овде је све сасвим у реду.

О другој категорији нико неће рећи ни реч, иако баш она чини добром сву ову архитектуру и мисао о човековом животу. Она је неразумљива, недокучива и истовремено прекрасна, друга категорија! Али, њу је немогуће досегнути, чак је бесмислено тежити јој. Баш ова друга категорија приморава човека да све напусти и да се позабави математиком, а онда напусти математику и изненада се заинтересује за арапску музику, а после се ожени, а после, заклавши жену и сина, лежи на стомаку и разгледа цвет.

То је она најзлосрећнија категорија која ствара генија. (Узгред, то више не говорим о Заболоцком, он још није убио своју жену, није се чак заинтересовао ни за математику.)

Мила Клавдија Васиљевна, ја се нипошто не смејем томе што Ви одлазите у Зоолошки врт. Дешавало се да и сам свакодневно одлазим у овдашњи Зоолошки врт. У њему сам познавао вука и пеликана. Ако хоћете, једном ћу Вам описати како смо лепо проводили време.

Хоћете ли да Вам такође опишем како сам једном читавог лета живео у Лахтинској зоолошкој станици, у замку грофа Стенбок-Фермора, хранећи се живим црвима и Нестлиним брашном, у друштву скоро лудог зоолога, паука, змија и мрава?

Веома сам задовољан што одлазите баш у Зоолошки врт. И ако одлазите тамо не само да бисте прошетали, већ и да погледате дивље животиње, ја ћу Вас онда још нежније волети.

Данил Хармс

Субота, 21. октобар 1933.
Петербург

Драга Клавдија Васиљевна,

16. октобра сам Вам послао писмо, на несрећу нисам послао препоручено. 18-ог сам од Вас добио телеграм и одговорио сам такође телеграмом. Сада не знам да ли сте добили моје четврто писмо.

Створио се нарочити редослед у нашим писмима и да бих написао следеће писмо, мени је важно да знам да ли сте добили претходно.

Јуче сам био у Филхармонији да слушам Моцарта. Недостајали сте ми само Ви да бих могао да се осетим савршено срећан.

Сада бих као никад волео да Вас видим. Али, без обзира на то, ја Вас више не позивам у ТЈУЗ и у мој град. Ви сте прави и даровити човек и Ви сте у праву да презирете благостање.

О свему томе детаљно сам писао у четвртом писму.

Ако у наредна четири дана не добијем од Вас вести, послаћу Вам следеће дугачко писмо, сматрајући да четврто писмо нисте добили.

Данил Хармс

Ово је ванредно писмо и има за циљ само да поправи грешке наше поште.

24. октобар 1933. Лењинград

Мила и најдража моја Клавдија Васиљевна,

* Винегрет – салата од цвекле и другог поврћа зачињена уљем и сирћетом.

** ГОСИЗДАТ, Државно издавачко предузеће.

опростите због овог шаљивог увода (само немојте да одсечете горњи део писма, јер ће иначе речи добити неки друкчији смисао), ја само хоћу да Вам кажем да ниуком случају нисам, или тачније, ако би се тако могло рећи, ја *апсолутно* нисам према Вама ироничан. Са сваким наредним писмом Ви ми постајете све ближи и дражи. Ја чак видим како се са листова Ваших писама диже балон, или можда пара и улази ми у очи. А преко очију стиже у мозак, а тамо као да се згусне или се можда манифестује преко нервних влаканаца или, како се то говорило у старо време, јури жилама већ у облику Вас у моје срце; Ви са ногама и рукама седате на диван и у потпуности постајете господарица овог, дођавола, необичног дома.

Ето и сам већ долазим у своје срце као гост и, пре него што уђем, бојажљиво куцам. А Ви оданде: „Изволите! Изволите!"

И ја улазим снебивљиво, а Ви одмах – дивни винегрет*, паштету од харинге, чај са кифлицама, часопис са Пикасом и, како се каже, буздован у зубе.

„Дивна моја Клавдија Васиљевна – кажем Вам – ја сам крај Ваших ногу?"

А ви ми кажете: „Не."

Ја кажем: „Молим Вас, Клавдија Васиљевна? Ако хоћете, сешћу чак и на патос?"

А Ви мени опет: „Не."

„Мила моја Клавдија Васиљевна, кажем ја онда узрујано. – Та ја сам Ваш. Само Ваш."

А Ви се тресете од смеха читавом својом архитектуром и не верујете ми, и не верујете.

„Боже мој! – мислим. – А вера покреће планине!"

А безверје је исто што и без ветра. Сва једра су развијена, а брод ни макац. Друго је пароброд!

И ту ми дође у главу овакав план: а ја Вас нећу пустити из свог срца! Постоје, истина, такви превејани типови, на очи уђу, а из уха се извуку. А ја ћу ставити вату у уши! Шта ћете онда?

[56]

И стварно, ставио сам вату у уши и отишао у ГОСИЗДАТ**. Прво је вата из ушију испадала, чим прогутам, вата из ушију испада. А онда сам вату у уши јаче угурао и онда је остала.

А у ГОСИЗДАТ- у су ми се ругали: „Хеј, брате – вичу ми – ти си брате потпуно скренуо!"

А ја им кажем: „И тачно је да сам скренуо. И то је све због љубави. Од љубави сам, драги моји, скренуо!"

4. новембра 1933. (Лењинград)

Драга Клавдија Васиљевна, за ово време написао сам Вам два дугачка писма, али их нисам послао. Једно је било исувише шаљиво, а друго толико замршено, да сам више волео да напишем треће. Али, она два писма су ме збунила, и ето већ једанаест дана ништа не могу да Вам напишем.

Пре три дана сам био код Маршака и причао му о Вама. Како су му сијале очи, и како му је ватрено куцало срдашце! (Видите, опет је улетела потпуно неумесна и бесмислена реченица. Каква којештарија! Маршак са ватреним очима!)

Ја сам се одушевио Моцартом. Ту је изузетна чистота. Три пута дневно по пет минута изводим ову чистоту на Вашем инструменту. Ах, кад бих звиждао бар двадесет минута узастопце!

Пошто немам клавир, набавио сам цитру. Утркујући се са својом сестром, вежбам на том фином инструменту. До Моцарта још нисам стигао, али упознајући се успут са теоријом музике, заинтересовао сам се за теорију бројева. Уосталом, бројеви ме одавно интересују. И човечанство најмање зна о томе шта је то број. Али, ко зна зашто смо навикли да сматрамо – ако је нека појава изражена бројевима, и у томе се запажа нека законитост тако да се може предвидети следећа појава – онда је све јасно. Тако је, нпр., Хелмхолц пронашао законе бројева у звуковима и тоновима и намеравао је тиме да објасни шта је то звук и тон. То је само дало систем, довело звук и тон у ред, дало могућност поређења, али није ништа објаснило.

[57]

Јер ми не знамо шта је то број.

Шта је број? То је наша измишљотина која постаје стварна само кад се на нешто примени. Или је број сличан трави коју смо засадили у саксију и сматрамо да је то наш проналазак и нигде више нема траве, осим на нашој прозорској дасци?

Неће број објаснити шта су то звук и тон, него ће звук и тон бацити бар зрак светлости у средиште броја.

Драга Клавдија Васиљевна, шаљем Вам своју песму Трава.

Јако чезнем за Вама и хоћу да Вас видим. Иако сам толико времена ћутао, Ви сте ипак једини човек на кога мислим са радошћу у срцу. Кад бисте били овде, ја бих изгледа стварно био заљубљен, други пут у свом животу.

Дан Хармс

Субота, 10. фебруар 1934, Петербург

Драга Клавдија Васиљевна,
тек што сам добио од Вас писмо у коме пишете како ето већ три недеље нисте добили писмо од мене. Ја сам стварно те три недеље био у тако чудном стању да нисам могао да Вам пишем. Постиђен сам због тога што сте ме на то подсетили.

Ваша пријатељица је тако дирљиво навратила до мене и предала ми петла. „То је од Клавдије Васиљевне" – рекла је. Дуго сам се радовао посматрајући ту птицу.

Касније сам срео Александра Осиповича Маруглиса. Он је написао дугачку поему и посветио је Вама. Он је још измео нарочите шибице за игру, у њој је добитник онај ко први сложи речи: Клавдија Васиљевна. Ја сам са њим играо ову занимљиву игру и он је понекад губио.

У ТЈУЗ-у има лепа вест: проширили су сцену и на њој направили гардеробу где гледаоци одлажу своју одећу. Због тога су представе постале много живље.

Брјанцев је написао нови комад Вампир.

Јуче сам био код Антона Антоновича, целе вечери смо причали о Вама. Вера Михајловна се спрема да понови свој пулаж. Како Вам се то допада?

Ваш митрополит ме опседа од рана јутра. Кад му кажу да нисам код куће, он се крије у лифту и оданде ме вреба.

Доста често одлазим код Шварцових. Одлазим тамо под разним изговорима, али у ствари само зато да бацим поглед на Вас. Јекатерина Ивановна је то приметила и рекла Јевгенију Љвовичу. Моја посета се сада код Шварцових зове „пугачовштина".

Драга Клавдија Васиљевна, често Вас сањам. Трчите по соби са звонцетом у руци и стално питате: „Где су паре? Где су паре?" А ја пушим лулу и одоварам Вам: „У сандуку. У сандуку."

Данил Хармс

Превела са руског
Лидија Суботин

■

Проза

Данил Хармс

□

Мене вода интересује, вода је одлика земље. Вода је неопходни услов за човека, и богови су изабрали воду. Вода увек лежи доле, и од воде се увек мере врхови планина. Водом се увек користимо као јединицом у одређивању топлоте и тврдоће. Вода има своје законе и може да очврсне само до граница воде, а даље у чврстом стању вода опет стреми да освоји место, и лед попут барута разара бомбу.

У дубини вода је увек мирна и несхватљива за човека, и рибе пливају спокојно и тихо лелуја подводно растиње, и радозналом човеку саветујем да се клони гледања у воду. У води се увек огледа оно што је изнад ње. Небо, сунце, месец и звезде и вилински коњиц и птица, која лети над водом. А ако се вода гледа са стране види се дрво, које расте на обали и човек који иде преко моста и девојка која седи у дугачком чамцу. И ако вода продре у град и покуља у подруме, тешко да ће се неко наћи да израчуна јачину ветра. Можда неки седи професор у бради врти оловку и кроз наочаре гледа воду и сам од себе пада у јарост и формулама се бори с водом и трља стакла брадом. И снагу ветра мери и висину нивоа воде, и врата широм отвара и гине у валима ужурбано.

И по води трчи његов помоћник и гласно кличе: Где сте ви? Где сте? И тада из вала, набацивши кокошник, једна за другом излазе девојке.

□ □ □

Андреј Иванович је пљунуо у шољу с водом. Вода је одмах поцрнела. Андреј Иванович је зажмирио и загледао се у шољу. Вода је била врло црна. Срце Андреја Ивановича је закуцало снажније.

У том тренутку се пробудио пас Андреја Ивановича. Андреј Иванович је пришао прозору и замислио се.

Одједном је нешто огромно и тамно пролетело крај лица Андреја Ивановича и излетело кроз прозор. То је излетео пас Андреја Ивановича и попут вране јурнуо на кров суседне зграде. Андреј Иванович је чучнуо и почео да завија.

У собу је утрчао друг Папагајев.

– Шта је с вама? Јесте ли болесни? – Упитао је друг Папагајев.

Андреј Иванович је ћутао и трљао лице рукама.

Друг Папагајев је завирио у шољу на столу.

– Шта вам је ово у шољи? – упитао је Андреја Семјоновича.

– Не знам – рекао је Андреј Семјонович.

Папагајев је моментално нестао. Пас је поново улетео кроз прозор, легао је на своје место и заспао.

Андреј Семјонович је пришао столу и испио шољу поцрнеле воде.

И у души Андреја Семјоновича је постало светло.

□ □ □

Господин средње висине с каменчићем у оку пришао је дуванском киоску и зауставио се. Његове црне лаковане ципеле су се сијале на каменом степенику на улазу у киоск. Врхови ципела били су уперени ка унутрашњости радњице. Још само два корака и господин би се сакрио иза врата. Али он се из неког разлога задржао, као да је намерно хтео да подметне главу под цреп који је падао с крова. Господин је чак скинуо капу, показавши своју ћелаву лобању, и тако је цреп ударио господина посред главе, сломио му лобању и закачио се у мозгу. Господин није пао. Не, он се само заљуљао од силине ударца, извадио је из џепа марамицу, обрисао је лице умазано крвавим мозгом и, окренувши се према гомили, која се моментално скупила око тог господина, рекао: „Не секирајте се, господо, ја сам вакцинисан. Видите ли да ми из десног ока вири каменчић. То је такође последица сличног случаја. Већ сам се навикао на то. Сада је за мене све мачји кашаљ!" И с тим речима господин је натукао капу на главу и отишао некуд у страну, оставивши за собом гомилу у потпуној недоумици.

(1939–1940)

□ □ □

Једна мува је ударила у чело господину који је трчао, прошла је кроз главу и изашла кроз потиљак. Господин по презимену Дерњатин био је веома зачуђен: учинило му се да је у његовом мозгу нешто фијукнуло, а на потиљку му је пукла кожица и нешто га је заголицало. Дерњатин се зауставио и помислио: „Шта би то могло да значи. Јер потпуно сам јасно чуо у мозгу звиждук. Ништа ми не пада на памет, како бих могао да схватим, о чему се ту ради. У сваком случају, веома редак осећај, сличан некаквој болести главе. Али више нећу мислити на то, већ ћу наставити с трчањем." С тим мислима господин Дерњатин је потрчао даље, али упркос његовој жељи, то му ипак није пошло за руком. На плавом путељку Дерњатин се спотакао и замало пао, морао је чак да замаше рукама у ваздуху. „Добро је што нисам пао – помислио је Дерњатин – разбио бих наочаре и не бих видео правац пута." Даље је Дерњатин пошао корацима, опирући се о свој штап. Ипак, једна опасност је сустизала другу. Дерњатин је запевао неку песму како би одагнао лоше мисли. Песма је била весела и звучна, тако да се Дерњатин занео и чак је заборавио да иде плавим путељком, којим су у то време дана понекад пролазили аутомобили вратоломном брзином. Плави путељак је био веома узан, и одскочити у страну од аутомобила било је веома тешко. Зато се он сматрао опасним путем. Опрезни људи су пролазили плавим путељком са страхом да не умру. Овде је смрт вребала пешака на сваком кораку час у виду аутомобила, час теретњака, а час у виду тaљига с каменим угљем. Дерњатин није стигао ни да се осекне кад пред собом угледа огромни аутомобил. Дерњатин повика: „Умирем" – и одскочи у страну. Трава се раздвоји пред њим и он паде у влажан јарак. Поред њега протутња аутомобил са заставом социјално угрожених, подигнутом изнад крова. Људи из аутомобила су били уверени да је Дерњатин погинуо и због тога су поскидали мараме и капе с главе и даље су наставили да путују гологлави. „Јесте ли приметили под које точкове је пао онај старац, под предње или под задње?" – упитао је господин с муфом, односно не с муфом, него с капуљачом. „Моји су образи – проговори тај господин – здраво прехлађени, а такође и ушне шкољке, и зато увек носим капуљачу." Поред господина у аутомобилу седела је дама интересантних усана. „Ја се – рече она – плашим да нас не окриве за убиство тог путника." – „Шта? Шта?" – упита господин скидајући с ува капуљачу. Дама понови своју бојазност. „Не – рече господин у капуљачи – убиство се кажњава само онда када је убијени сличан тикви. Ми нисмо. Ми нисмо. Ми нисмо криви за смрт путника. Он је сам повикао: умирем! Ми смо само сведоци његове изненадне смрти." Мадам Анет се насмеја својим интересантним уснама и рече за себе: „Антоне Антоновичу, ви се вешто извлачите из незгодног положаја." А господин Дерњатин је лежао у јарку испруживши своје руке и ноге. А аутомобил је већ прошао. Дерњатин је већ схватио да није умро. Смрт у виду аутомобила га је мимоишла. Устао је, очистио рукавом свој сако, полизао прсте и кренуо плавим путељком да надокнади време.

Породица Рундадаров је живела у кући покрај тихе речице Свиречице. Отац Рундадаров, Платон Иљич, волео је знања високих домета: Математика, Тројна Филозофија, Географија Едена, књига Винтвивека, учење о смртним импулсима и небеска хијерархија Дионисија Ареопага

биле су најомиљеније науке Платона Иљича. Врата куће Рундадарова била су отворена за све ходочаснике који су посетили свете тачке наше планете. Приче о летећим брдима, које су доносили одрпанци из Никитинске слободе, примане су у кући Рундадарових с живошћу и напетом пажњом. Платон Иљич је чувао дугачке списе о детаљима летења великих и малих брда. Посебно се од свих других разликовао лет Купусног брда. Као што је познато, Купусно брдо је узлетело ноћу, око пет сати, ишчупавши кедар из корена. Од места полетања брдо није, као сва остала брда, ишло према небу линијом у облику српа, већ се кретало по правој линији, направивши мања колебања тек на висини од 15–16 километара. И ветар који је дувао у брдо, пролетео је кроз њега, не скрећући га с пута. Као да је брдо кременске врсте изгубило својство непробојности. Кроз брдо је, на пример, пролетела чавка. Пролетела је кроз њега као кроз облак. О томе је посведочило неколико људи. То је било супротно законима летећих брда, али чињеница остаје чињеница, и Платон Иљич унео ју је у списак детаља Купусног брда. Свакодневно код Рундадарова су се скупљали гости и дискутовали о особинама закона алогичног низа. Међу уваженим гостима били су: професор железничких путева Михаил Иванович Дундуков, игуман Мириноc II и плехаризиаст Стефан Дерњатин. Гости су се скупљали у доњој гостинској соби, на сто су стављали обично корито с водом. Гости су разговарајући пљуцкали у корито: такав је био обичај у породици Рундадаров. Сам Платон Иљич је седео с малим бичем. С времена на време он га је умакао у воду и ударао њиме о празан сто. То се називало „правити буку инструментом“. У девет сати појављивала се жена Платона Иљича, Ана Маљајевна, љубили су јој руку и седали су да пију чај. За време чаја игуман Мириноc II је причао о случају који се десио пре 14 година. Наводно је игуман седео на степеницама свог доксата и хранио патке. Одједном, из куће је излетела мува, кружила је, кружила и ударила игумана у чело. Ударила га је у чело и прошла кроз главу, изашла је из потиљка, и поново се вратила у кућу. Игуман је остао да седи на доксату озарен осмехом одушевљења, што је напокон својим очима видео чудо. Саслушавши Мириноса II, остали гости су се лупили чајним кашичицама по уснама и јабучицама на грлу дајући до знања да је вече завршено. После тога разговор је имао фриволни карактер. Ана Маљајевна је напуштала собу, а господин плехаризиаст Дерњатин почињао је тему „Жена и цвеће“. Дешавало се да неки од гостију остану на ноћењу. Тада су померали неколико ормана, и на орманима би сместили Мироноса II. Професор Дудуков је спавао у трпезарији на клавиру, а господин Дерњатин би легао у кревет рударске слушкиње Маше. У већини случајева гости би се разишли кућама. Платон Иљич би сам за њима затворио врата и одлазио Ани Маљајевној. Поречици Свиречици пловили су певајући песме никитински рибари. И уз рибарске песме тонула је у сан породица Рундадаров.

Глава II

Платон Иљич Рундадаров се заглавио у вратима своје трпезарије. Заглавио је лактове у довратнике, ноге укопао у праг, исколачио је очи и стајао.

Баронеса и мастионица

Бобров (*показујући на Христифора Колумба*) – Христифор Колумбо.

Хр. Колумбо (*показујући на Боброва*) – Бобров.

Бобров – Ако вас интересује моје васпитање, рећи ћу вам. Рећи ћу.

Христофор Колумбо – Да – да, реците молим вас.

Бобров – Па ево причам вам. Шта имам да кријем.

Христофор Колумбо – Врло, врло интересантно.

Бобров – Ево рећи ћу вам овако: моје васпитање је било какво? Домско.

Христифор Колумбо – Ах, молим вас, молим вас.

Бобров – Отац ме је дао у дом за незбринуту децу. А. (*држи уста отворена. Христифор стаје на прсте и загледа се у уста Боброву*).

Бобров – Уосталом, ја сам трговац (*Христофор одскаче у страну*).

Христофор Колумбо – Мени је било интересантно само да погледам шта ви тамо... м.. м...

Бобров – Тако. Значи, ја сам се у дому заљубио у баронесу и у мастионицу.

Христофор Колумбо – Није ваљда да сте се заљубили.

Бобров – Не сметај ми. Да, заљубио сам се.

Христофор Колумбо – Чудесно.

Бобров – Не сметај. Да, чудесно.

Кристифор Колумбо – Како је то занимљиво.

Бобров – Не сметај. Да, то је интересантно.

Кристифор Колумбо – Ма шта кажете!

Бобров – Ако ти, Христифоре Колумбо, кажеш још неку реч...

Сцена се брзо мења.

Бобров седи и пије супу.

Улази његова жена, само у доњем вешу и с кишобраном.

Бобров – Где ћеш?

Жена – Тамо.

Бобров – Где тамо?

Жена – Па ено тамо.

Бобров – Тамо или тамо?

Жена – Не, нећу тамо, него тамо.

Бобров – А зашто?

Жена – Како зашто?

Бобров – Где ти идеш.

Жена – Ја сам се заљубила у баронесу и мастионицу.

Бобров – То је добро.

Жена – То је добро, али Христифор Колумбо је у нашу куварицу увалио бицикло.

Бобров – Јадна куварица.

Жена – Она јадница седи у кујни и пише писмо на село, а бицикло штрчи из ње.

Бобров – Да – да. То је случај. Сећам се код нас у дому 1887. десио се исти такав случај. Имали смо учитеља. Ми смо му натрљали лице терпентином и ставили смо га у кујну под сто.

Жена – Боже, зашто ми то говориш?

Бобров – Десио се још један случај.

Улази Кобасичји човек

11–30. новембра 1930.

П(етар) М(ихаилович)

Ево овако је лепо. Овде ћу ставити цвет. Или је можда боље овако? Не, тако је, изгледа, врло шарено. А ако би се угасила ова лампа, а упалила она? Тако је већ боље. Сада ћемо овде ставити стазицу, овде флашу, овде чашице, овде вазицу, овде смуђ, овде теглицу, а овде хлеб. Јако је лепо. Она воли да поједе. Сада треба направити тако да само једно место буде удобно. Она ће и сести на њега. А ја ћу сести што је могуће ближе. Ево, овде ћу за себе поставити ову столицу. Испашће да немам другог места за седење и сешћу тик уз њу. Дочекаћу је, као да тек постављам сто и нисам успео да распоредим столице. Све ће испасти сасвим природно. А онда, кад се нађем поред ње, рећи ћу: „Како је лепо седети поред вас.“ Она ће рећи: „Ма шта у томе има лепога?“ Рећи ћу: „Знате, мени је, једноставно, најлепше кад сам с вама. Чини ми се да сам се мало заљубио у вас.“ Она ће рећи... Или, не, једноставно ће се збунити и сагнуће главу. А ја ћу се с овог места наклонити према њој и рећи ћу: „Знате, ја

сам се једноставно заљубио у вас. Опростите ми." Ако и даље буде ћутала, приђи ћу јој још ближе... Наравно, било би боље сести поред ње на кауч. Али, то би је могло уплашити. Мораћу са столице. Али, не знам да ли ћу је дохватити? Ако буде седела усправно, можда ћу и успети. Рећи ћу јој: „Марина Ивановна, да ли дозвољавате да се заљубим у вас?" – Не, то је глупо! Боље да јој кажем: „Марина Ивановна, није ли лепо што се наше пријатељство претворило у ово у шта се претворило?" Не, ни ово не ваља! Морам да је пољубим, али постепено. Не смем да урадим то изненада.

(*Улази Иља Семјонович*)

Ил. Сем. – Пећа, хоће ли то неко да ти дође?

Петар Михаилович – Да, ујко, хоће.

Ил. Сем. – Ко?

П. М. – Једна дама, моја познаница.

Ил. Сем. – Ишао сам малочас улицом и размишљао, а шта ако би људима уместо косе расла бакарна жица.

П. М. – А зашто, ујко?

Ил. Сем. – Онако, било би лепо! Замисли само на глави уместо косе јарка бакарна жица! Знаш, теби би то веома пристајало. Само да није танка, већ дебела жица. Дебља од ове за звоно. А још бољи би били ексери. Бакарни ексери! Чак и са капицама. А знаш шта? Боље да нису бакарни, то би личило на риђу косу, боље да су од платине. Хајде да наручимо такве перике!

П. М. – Не, мени се то не свиђа.

Ил. Сем. – Штета, што ти то не разумеш. Ах! (*Преврће вазу са цвећем*).

П. М. – Види шта си урадио, сада ће ми доћи гости, а ти си све полупао. И столњак је сав мокар.

Ил. Сем. – Брже, Пећа, скидај све са стола. Окренућемо столњак на ову страну, а овде ћемо ставити послужавник.

П. М. – Причекај, немој да га скидаш.

Ил. Сем. – Не, не, столњак мора да се преврне. Где ћеш с овим?

(*Ставља овал са салатом на под*)

П. М. – Шта хоћеш то да урадиш?

Ил. Сем. – Одмах. Одмах!

(*Скида све са стола*)

П. М. – Ујко. Ујко! Остави то!

(*Звоно*)

То је она.

Ил. Сем. – Брже окрећи столњак. (*Стаје ногом у салату*) Ох, Боже мој! Нагазио сам на салату!

П. М. – Али, зашто сте све ово измислили.

Ил. Сем. – Крпу! Све је у реду. Однеси крпу и отвори врата. (*Обара столицу*).

П. М. – Видите ли, просули сте шећер!

Ил. Сем. – Није то ништа. Брже крпу!

П. М. – То је страшно (*Скупља с пода тањире*) Шта то радите?

Ил. Сем. – Пролио сам овде мало вина, али одмах ћу обрисати кауч својом марамицом.

П. М. – Боље је да све то оставите. (*Звоно*) Оставите све на миру! (*Одлази*).

Ил. Сем. – Реци јој да сам ја твој ујак, или, боље јој реци да сам твој брат од тетке...

(*Скида са стола тањире и ставља их на кауч*). Столњак доле! Сада може све да се постави. (*Баца столњак на под и ставља на сто јела с пода*). Дођавола, читав под је у салати.

(*Улази Марија Ивановна у капуту, а за њом и Петар Михајлович*)

П. М. – Уђите, Марија Ивановна. Ово је мој ујка. Упознајте се.

Ил. Сем. – Ја сам Пећин ујка. Драго ми је. Ја и Пећа нисмо стигли да поставимо сто... Полако, ту на поду је салата!

М. И. – Хвала лепо.

П. М. – Скините капут.

Ил. Сем. – Дозволите да вам помогнем.

П. М. – Немојте се узбуђивати, ујко, ја већ помажем Марији Ивановној.

Ил. Сем. – Извините, сто нам није постављен. (*Заплиће се у столњак*)

М. И. – Пашћете. (*Смеје се*)

Ил. Сем. – Извините, мислио сам овде нема ничег, а оно столњак пао са стола. Пећа, подигни столицу.

М. И. – Причекајте, сама ћу скинути ципеле.

Ил. Сем. – Дозволите мени. То већ умем.

П. М. – Ујко, боље ставите столицу на место!

Ил. Сем. – Добро, добро! (*Ставља столицу уза зид*)

(*Тишина. Сви стоје у месту. Пролази један минут*)

Ил. Сем. – Свиђа ми се коса на
раздељак
Хтео бих да имам на глави преградак
Хтео бих да имам на глави преградак
Који косу по средини дели на
раздељак.

П. М. – Ујко, измислили сте нешто сасвим блесаво!

М. И. – Могу ли да седнем овде?

Н. М. – Наравно. Наравно. Седите!

Ил. Сем. – Седите наравно. Наравно!

П. М. – Ујко!

Ил. Сем. – Да да да.

(*М. И. је села на кауч. Ујко извлачи из уста чекић*)

П. М. – Шта је то?

Ил. Сем. – Чекић.

М. И. – Шта сте то урадили? Извукли сте га из уста?

Ил. Сем. – Не, не, није то ништа!

М. И. – Је ли то трик? (*Ћутање*)

М. И. – Постало је некако непријатно.

П. М. – Сад ћу да поставим сто и биће боље.

М. И. – Не, Петре Михајловичу, ви сте ужасни!

П. М. – Ја? Зашто сам ја ужасан?

М. И. – Ужас! Ужас! (*Ујко на прстима излази из собе*)

М. И. – Зашто је изашао на прстима?

П. М. – Драго ми је што је изашао. (*Поставља сто*) Извините за неред.

М. И. – Кад сам ишла к вама, помислила сам, боље је да не идем. Треба слушати те гласове.

П. М. – Напротив, добро је што сте дошли.

М. И. – Не знам, не знам.

(*П. М. поставља сто*)

П. М. – Читав сто је умрљан салатом! И шећер је просут! Осећате ли како шкрипи под ногама? То је врло одвратно! Сутра ћете свима да причате како је код мене.

М. И. – Па, можда ћу неком и испричати.

П. М. – Хоћете ли чашу вина?

М. И. – Не, хвала, нећу да пијем вино. Направите ми сендвич са сиром.

П. М. – Хоћете ли чаја?

М. И. – Не, не вреди. Желим да идем. Само, немојте да ме пратите.

П. М. – И сам не знам како да поступим. Збуњен сам.

М. И. – Да, да, боље је да идем.

П. М. – Не, по мом мишљењу, боље је да не идете одмах. Ви ми морате великодушно опростити...

М. И. – Значи, тако ви са мном разговарате?

П. М. – Да, намерно тако говорим.

М. И. – Не, ово је све тако ужасно.

П. М. – Ужас! Ужас! Ужас!

(*Ћутање*)

П. М. – Мени се све то страшно свиђа! Свиђа ми се да управо овако седим поред вас.

М. И. – И мени, такође.

П. М. – Ви се шалите, а ја истину говорим. Часна реч, мени се све ово свиђа!

М. И. – Код вас је прилично хладно (*Вади из уста чекић*)

П. М. – Шта је то?

М. И. – Чекић.

П. М. – Шта сте то урадили? Извукли сте га из уста!

М. И. – Данас ми је читав дан сметао, ево овде. (*Показује на грло*)

П. М. – У мојим очима видите
издужене зраке.
Оне зраче као неке траке
и читав врт шуми у мојим ушима
и грање се таре једно о друго.
И ветар њихове врхове њише
и ваше светле очи
као несхватљиве ноше
ја сањам ноћу, о Боже мој!

М. И. – Зашто ми све то говорите?
Нису ми јасне ваше речи.
Да ли ми се само ругате?
Ви сте кобац, а ја врабац
гледате ме сувише јаросно
и дишете сувише гласно!
Ах не гледајте ме тако! Идите!
Да ли ме чујете?

П. М. –

(1933)

Пет незавршених прича

Драги Јакове Семјоновичу

1. Један човек се затрча и таквом снагом удари у ковачницу, да ковач одложи маљ, који је држао у рукама, скиде кожну прегачу и загладивши косу изађе на улицу да види шта се десило. 2. Ту ковач угледа човека који је седео на земљи. Човек је седео на земљи и држао се за главу. 3. „Шта се десило?" – упита ковач. „Јој!" – рече човек. 4. Ковач му приђе ближе. 5. Прекинућемо причу о ковачу и непознатом човеку и почећемо да приповедамо о четири пријатеља харема. Они су сматрали да је пријатно имати у исто време осам жена. Окупљали су се свако вече и расправљали о харемском животу. Они су пили вино, они су се напијали, они су падали под столове, они су бљували. Било их је одвратно гледати. Они су један другог уједали за ноге. Они су један другом говорили ружне речи. Они су пузали на својим стомацима. 7. Прекинућемо дату причу и започећемо нову причу о пиву. 8. Стајало је буре с пивом, а поред њега је седео филозоф и размишљао: „Ово буре је напуњено пивом. Пиво броди и крепи. И ја својим разумом бродим по звезданим просторима и крепим дух. Пиво је напитак, који тече кроз простор, ја сам напитак, који тече кроз време. 9. Када је пиво затворено у бурету оно нема где да тече. Ако се заустави време и ја ћу стати. 10. Али се време неће зауставити и моје протицање је неповредиво. 11. Боље онда нека и пиво тече слободно, јер се законима природе гади да стоје на месту. Истим речима филозоф је отворио чесму на бурету и пиво се просуло по поду. 12. Доста смо причали о пиву, хајде сада да причамо о добошу. 13. Филозоф је био у добошу и викао је: „Ја производим филозофску буку! Та бука ником није потребна, она чак свима смета. Али ако она свима смета, то значи да није од овога света. А ако није од овога света, онда је од онога света. А ако је од онога света, онда ћу је ја прозводити." 14. Дуго је филозоф правио буку. Али оставимо ту бучну причу и пређимо на тиху причу о дрвећу. 15. Филозоф се шетао под крошњама дрвећа и ћутао, зато што га је напустило надахнуће.

(1937)

Превела са руског
Ениса Успенски

Фрагменти

Данил Хармс

Дон Жуан

Лица:

Духови	Други кавањер
Први Дух	I Дама
Други Дух	Супруг
III, IV, V, VI, VII дух	II и III дама
Облаци који пролећу	Нисета
Цвеће које се расцветава	Боабдил
Ждралови који лете	I пријатељ Дон Жуана из Кадикса
Језера и реке	II пријатељ
Залазеће сунце	Дон Цезар
Славуј у шумарку	I, II и III војник
Глас	Официр
Сатана	Слуга
Инквизитор	Музичари
Доушник	Пирати
Члан светог Трибунала у Севиљи	Статуа
II члан	Настојник
Лепорело	I монах
Шпијун	II монах
Дон Жуан	Хор монаха
Командор	Летећи кукци
Дон Октавио	Дечак
Дона Ана	Девојчица
Први кавањер	Геније Д. Х.

Пролог

Духови: Бити – је оно што је било,
и онај који је био ће бити.
Бити – то је радост,
и онај који жели да буде ће бити.
И у колевци га као младенца
љуљају
и млеком га хране,
и с млеком први пут он куша
радост.
А у детињству он иде
и посећује школу,
а у школи он добија знање,
и у знању он види радост.
А у младости он снажно воли
и осећа велику радост.
А у зрелости он добија снагу

и у снази осећа радост.
А у старости он добија мудрост,
и у мудрости он држи слово,
и то слово је радост.

Дух Фирмапелиус:

Ономе који хоће да буде и који је
постао,
увек и свуда приличи глупост.

Дух Бусталбалиус:

Бити значи паметан бити.
И онај који хоће да буде,
тај ће бити паметан.

Дух Фирмапелиус:

А онај који хоће да буде и биће,
тога ће намах савладати глупост.

Дух Бусталбалиус:

А ја тврдим и потврђујем:
бити то значи не бити глуп.
И ти пријатељу Фирмапелиусе,
страховито грешиш.

Дух Фирмапелиус:

Рећи ћу ти, друже Бусталбалиусе,
да си ти очит пример
онога шта значи бити.

Дух Бусталбалиус:

Ја нисам био и никад нећу бити
и ти нећеш никад бити,
и никад ниси био.

Облаци који пролећу:

И зато ћемо разговор
непостојећих
називати непостојећим.

Цвеће које се расцветава:

А размишљања пролазних,
ми називамо пролазним.

Залазеће сунце:

Што није успело да процвета,
није успело ни мудрост да
обрете.

Језера и реке:

То што тече увек је пријатно
и радостан је спокој.
Када нешто нетремице гледамо
наше се мисли брзо ковитлају
и немамо снаге да се осврнемо,
летимо с прага на праг,
жуборимо као река на завоју
и правимо вал за валом.
Али ево смирило се брзо течење,
ми видимо шире, више,
видимо одмах много,
и не журимо, већ се тихо
изливамо
и чинимо нашу површину
глатком.
А глатка површина одражава
небо.
А у небу ноћу светле звезде,
а дању по небу лете птице
и одражавају се у води.

Ждралови који лете:

У тим су водама, наша крила
врло су црна, ждралови.
У тим су водама, наши крици
врло су гласни, ждралови.
У тим су водама, наше ноге
могу брзо обманути.
У тим су водама, наша деца
могу брзо потонути.
Те су воде нашој деци
врло глатке, ждралови.
И те воде, не пристају
нашој деци, ждралови.

Глас:

Хеј твари
жива и нежива,
и оваква и не таква,
од племена и неплемена,
у времену и безвремена,
одступи
пред њим, лично пред
господином,
и оваквим и не таквим!

Сатана:
Васељена, стој!

I део

Инквизитор:
Стој!
Још те нисам све питао.
Ниси ми рекао
како се зове његов слуга.

Доушник:
Одмах ћу ти рећи.
Само да погледам у овој
књижици.
Овде је записано све што ми
треба.
Ево списка најважнијих књига,
а овде је литература,
која ме занима,
изгледа да највише има
математичке.
А ево и табеле бројева,
њихова својства и значења.
Ево непознатих речи,
које сам имао прилику да чујем.
Ево списка врста лептира...

Инквизитор:

Доста!
Те глупости ме не занимају.
Потребно ми је име,
или ћу те наградити са четири
метка.

Доушник:

Ево имена погинулих.
Ево га име Дон Жуана,
а ево и његовог слуге.

Инквизитор:

Но, и?

Доушник:

Лепорело.

(Август 1932, Курск)

Превела са руског
Ениса Успенски

□ □ □

Роберт
Мабр – И ја почињем
крећу се године
Вирити са радошћу у књигу писану
стотинама лета раније нећу
никад више не

Седите у кругу
учења врата отварам свакам
без бројева наука је као без руку
почнимо од цифри:
три на скици подсећа на
пререзано срце
Слажете се?
Сви у
хору – Слажемо!

(1931)

□ □ □

Гностик: Ја ћу туђи сваког човека.

Атрун: Боље хвали девојке из сваке куће
послате нам

Гностик: Ја затварам очи испред сваке
ствари
незабележене у нашој књизи
Исуса Христа
И ако девојке показују своја гола
тела,
Нек их гледају очи Сатаниних
несрећника
А моје ће очи гледати на
младиће
како стоје у облику победничких
слова
којима је написано р и б а.

Атрун: Како мало радости у цртама твога
измученог лица
Не верујем да би осмех био
твоја дадиља.
Ти се плашиш од помисли да
учиниш грех
Исто тако убеђен да грех је и
коњица.

Гностик: Хајде да заборавимо то о чему
мислим.
Прости знаци баште, кључа и
трске
не дотичу се наше величине.
Наш пут је прокривудао по
римским поседима
и собом украсио руменило и лан.

Атрун: Ти мислиш о искупљењу својих
греха
А ја мислим о спознаји Бога.
И ми крвљу чинимо своје дело
но твој укочени троми ум
не дозвољава да се крв човека
замени крвљу бика.
Јер ја крвљу лаке птице
мењам крв човека.

(1931)

Крунисање или врата краја света (поема)

Јутро. Испред врата петербуршког стана стоји човек у капуту од дабровог крзна. Он час куца на врата, час мирно хода напред назад, а онда поново љутито куца на врата.

Отвори!
Ко год да си
Дошли су по твоју душу.
Разбићу ти твоју главу
ако не дотрчиш, куме ђавољи.
Има да разбијем врата
раменом и да те пребијем
матора дртино!
Правиш ли се или стварно спаваш?

(1931)

Превео са руског
Владимир Палибрк

Стазе за шетњу у тишини

Из Дневника

Данил Хармс

(Јануар–март 1925)
Глупак не разликује суштинско од случајног.

* * *

Хвалисавост глупог човека је искрена; хвалисавост паметног говори о злом, несимпатичном карактеру.

* * *

(5. јун 1925)
Књиге из Библиотеке нових књига:
Аристофан, О песничкој уметности. – Барт, В., Загонетне појаве у људској психи. – Баумгартен, Ф., Психотехника, 1. део. – А. Бергсон, том V:
1) Увод у метафизику
2) Психофизички паралелизам и позитивна метафизика
3) Смех
Том IV:
– Питања филозофије и психологије.
– Време и слобода воље.
– Трајност и истовременост.
А. Бергсон:
Материја и ум. Истраживања о односу тела према духу. Непосредне чињенице свести, том II. Стваралачка еволуција.
Бергсон. Смех у животу и на позорници.
Бернштејн А. Клиничке методе у психолошком испитивању душевних болесника.
Бахтерев В. М.
– Колективна рефлексологија.
– Објективно проучавање личности. Први део.
– О хипнотизму.
– Основе учења о функцијама мозга. Део III.
Сексуално питање:
Бард и Фоквел, Полна слабост као вид неурастеније. – И. Блох, Полни живот нашег времена. – Васиљевски Л. М., Ка здравом полном животу. – Васиљевски Л.

М., Полна изопаченост. – Вајнингер, Ото, О Хенрику Ибзену и његовим делима. – Вајнингер, Ото, Пол и карактер. – Вајнингер, Ото, Последње речи.
Афанасјев. Басме. „Стидљива госпођица“
Хегар, А., Полна зависност. – Проф. Херцег, Жена у физиолошким, патолошким и моралним односима. – Левенфелд, Л., Сексуални проблеми. – Ленц, А. К., Стид и његово значење у полним односима. – Мајер А., Хигијена брака без деце. – Фројд, С., Теорија полне зависности. – Коваљевски, Психологија полова. – Havelock, Ellis, Geschlechtstrieb und Schamgefühl.
Чехов. „Без наслова“.
Тјутчев, Полетика.

* * *

(Јун–јул 1925)
Очима је одапела стрелу. Сад крај је смеху твом. Срце се нада метку и опелу. А грло жуди за бритвом.

* * *

Не тражи глупог — сам ће се појавити; тражи паметног – нигде га нећеш наћи (Тата).
Глуп тражи паметног међу глупима, а паметан га налази (Ја).

* * *

Он говори шест познатих и шест непознатих језика.

* * *

(1926)
Највероватније ће читав мој живот протећи у најстрашнијој беди, и добро ће ми бити само код куће, па и тада једва да ћу доживети 35–40 година.

* * *

(1928)
26. јул. Ја сам некакав посебан апсолутни губитник. Нада мном у последње време виси несхватљиви закон неостварљивости. Ма шта пожелео, баш то ми се не оствари. Све се догађа супротно мом очекивању. Истина је: човек предлаже, а Бог располаже. Новац ми је неопходан, али знам да га ја никада нећу имати. Знам да ме у најскорије време очекују крупне непријатности које ће учинити мој живот много горим него до тада. Дан за даном све је горе. Више не знам шта да радим. Рабе Божји, Ксенија, заклони ме, спаси и сачувај моју породицу.

* * *

Седео сам на крову Госиздата и осматрао да ли је све у реду, јер се ништа неће ни догодити ако сам нешто не угледаш. А град не треба остављати без призора. А ко ће пазити на град ако не ја? Ако нешто није у реду, то ћемо одмах да средимо.
Статут патроле на крову Госиздата.
Прво правило: Стражар може бити мушкарац обериутске вероисповести који има следеће особене знаке:
1) Умерени раст.
2) Храбар.
3) Далековид.
4) Гласа продорног и заповедничког.
5) Снажан и непосредан.
6) Да уме да ухвати чулом слуха сваки звук и да се не предаје досађивању.
7) Да пуши, или, у крајњој линији, да не пуши.
Друго правило (шта треба да ради):
1) Стражар мора да седи на највишој тачки крова и да, не жалећи снагу, помно гледа на све стране, за шта је најпрепоручљивије не престајати са окретањем главе с лева на десно и назад, и то у обе стране толико колико дозвољава вратни пршљен.
2) Стражар мора да води рачуна о реду у граду, и то:

а) да људи не ходају како им падне напамет, него како је Бог рекао;
б) да се људи возе само у кочијама које су за то посебно намењене;
в) да људи не шетају по крововима, карнизама, забатима и другим висинама.
Примедба: тесарима и молерима се дозвољава.
Треће правило (шта се стражару не допушта):
1) Да јаше на крову.
2) Да игра са девојкама.
3) Да убацује своје речи у разговор пролазника.
4) Да гони врапце или поприма њихове навике.
5) Да назива милиционере „анђелима".
6) (...)
7) Да оплакује.
Четврто правило (права стражара):
Стражар има право:
1) Да пева.
2) Да пуца у било кога.
3) Да измишља и лаже, а онда и да то записује, тихо прочитава или чак учи напамет.
4) Да прелази погледом по обзорју.
5) Да упоређује живот који се одвија доле са мравињаком.
6)
Пето правило: Стражар мора да поштује позорника.
Крај.

* * *

(1931)
Може ли се на Месец бацити камен.
Прича о томе како се један јастреб залетео на Месец.
О томе како је један Стари Грк тврдио да камен бачен са Месеца падне на Земљу за девет и по дана.
О томе како је Месец одлетео од Земље све даље и даље.
О томе како су Месец гађали из пушке.
Ко живи на Месецу, људи или мачке.
На Месецу живе само муве.
Није истина, на Месецу нико не живи.
Има ли на Месецу планина и река.

* * *

(Април 1931)
Тихо Брахе имао је уметнички нос.

* * *

Наш живот још није уређен. Још нема јунака нашег доба. Ако и постоји, моје га очи не примећују. А ако га и примећују, не примећују га други.

* * *

(1932. Курск)
Сам сам. Сваке вечери Александар Иванович негде иде, и ја остајем сам. Газдарица леже рано и закључава собу. Суседи у остале четири собе спавају и само ја остајем да седим сам у својој малој соби и палим петролејку.
Ништа не радим: у мене се увлачи ледени страх. Ових дана седим код куће јер сам озебао и добио грип. Већ недељу дана имам малу температуру и осећам болове у крстима.
Али зашто ме боле крста, зашто већ недељу дана имам температуру, зашто сам болестан и шта да радим? Мислим о томе, ослушкујем ме́не у свом телу и почињем да се плашим. Од страха срце почиње да ми бије, ноге да се хладе и језа да ме хвата за потиљак. Сада сам тек схватио шта то значи. Потиљак ми се гњечи одозго, и чини се да ће ми ускоро цела глава бити згњечена, када ћу изгубити способност да пратим своје расположење и убрзо полудети. Читаво тело обузима слабост, почевши од ногу. Одједном се јавља мисао: шта ако то није од страха, него је страх од тога. Онда ми бива још горе. Чак ми не полази за руком да одагнам мисли од тога. Покушавам да читам. Али оно што читам постаје

одједном провидно, и опет видим свој страх. Када би само Александар Иванович шти пре дошао! Али не треба му се надати за мање од два сата. Сада он шета са Јеленом Петровном и износи јој своје погледе на љубав.

* * *

Већ је уторак, 22. новембра, 1 час и 20 минута по астрономском времену и 2 сата и 20 по грађанском.
Тек што сам ово записао у дневник, одједном нестаде струје, што се у последње време често дешава. Ове редове још исписујем при светлости. Живим неправилно. Ништа не радим и одлазим на починак веома касно. Мало сам тужан јер сам се посвађао са Esther, ја ипак, ма колико она по карактеру и свом васпитању била сасвим супротна од мене, волим Esther.

* * *

(24. новембар. Четвртак)
Данас сам спавао до један. Онда сам телефонирао и одвезао се до Житкова да позајмим 50 рубаља. И позајмио сам. Одвезао Frau René. Нешто сам прегризао и, отишавши код Loewenberga, заједно с њим упутио се Житкову. Кући сам се вратио у 12,20.

* * *

(Четвртак, 1. децембар)
Од раног јутра сам се дао у потрагу за новцем. Али коме год да сам телефонирао, није имао. Отишао сам Шварцу. Код куће је била само Јекатерина Ивановна и жалила се на потпуну беспарицу.
Нигде нисам могао да нађем новаца. Телефонирао сам Алиси Ивановној и то јој рекао. Саосећала је са мном. Опраштајући се, рекла је: „До виђења, драги Даниле Ивановичу." Чини ми се да је рекла „драги". Увече сам био код Липавског. Ни тамо нису имали пара. Липавски ми је читао своју бајку „Менике". Прича је била лоша и ја сам је нагрдио. Тамару Александровну и Валентину Јефимовну сам чупао за косу. Уопште, кревељио сам се и оставио лош утисак. Кући сам се вратио двојком до Невског.

* * *

(Јули 1933)
У предговору књиге описати неки сиже, а потом додати да је аутор у својој књизи изабрао сасвим други сиже.

Изгледао је као да има 36 година, а у ствари је имао скоро 38.

Један човек је од малих ногу до дубоко у старост спавао увек на леђима и са рукама прекрштеним на грудима. На крају крајева је и умро. Стога – гледај да спаваш са стране.

Величину ствараоца не одређује квалитет његових дела, већ или количина (ствари, снага или других елемената) или чистота. Достојевски је огромним бројем запажања, ставова, снагом нерава и осећања достигао извесну чистоту. А тиме је достигао и величину.

Данас сам јео енглеске ванилице и био њима веома задовољан.

Посматрао сам електричну лампу и био њоме веома задовољан.

Купао сам се у Јекатеринском рибњаку и био тиме веома задовољан.

* * *

(Август 1933)

Када два човека играју шах, увек ми се чини да један другог хоће да намагарче. И донекле сам у праву јер се онај који изгуби може сматрати намагарченим. Нарочито ако играју у новац.

Уопште сам против сваке игре за новац. Забрањујем да се то ради у мом присуству.

Када уђем негде где се у том тренутку нешто игра за паре, сви се моментално испрепадају.

Ипак сам ја задивљујућа личност, иако о томе не волим често да говорим.

* * *

(21. септембар 1933)

Занимљиво је следеће: Француз, Енглез, Американац, Јапанац, Индус, Јеврејин, чак и Самојед – све су то сасвим одређене именице, као стара: Рус. У новије време нема именице која би означила руског човека. Постоји реч „руский“ као придевска именица, али то ипак звучи као придев. Како је руски човек неодређен! Али још мање је одређен „совјетски човек“. Веома деликатне речи!

* * *

О смеху

1. Савет уметницима-хумористима

Приметио сам да је веома важно наћи тачку која изазива смех. Ако хоћеш да се публика смеје, изађи на позорницу и стој ћутке све док се неко не насмеје. Тада још мало сачекај док се још неко не насмеје, али да то сви остали чују. Само, тај смех мора да је искрен, а плаћени пљескачи не долазе у обзир. Кад се све тако догоди, знај да је пронађена тачка која изазива смех. Онда можеш да приступиш извођењу свог хумористичког програма и, буди сигуран, успех ти је обезбеђен.

2. Има неколико врста смеха. Постоји средња врста смеха, када се смеје цела сала, али не пуном снагом. Постоји и силна врста смеха, када се смеје само овај или онај део сале, али пуном снагом, а други део сале ћути, и кога смех, у овом случају, не спопада. Прву врсту смеха од естрадног уметника захтева естрадна комисија, али је друга врста смеха боља. Стока не мора да се смеје.

Не треба бркати плодност са продуктивношћу. Прво није увек добро; друго је добро увек.

* * *

(20. октобар 1933)
О продуктивности

Моја дела су моји синови и кћери.

Боље је родити три снажна сина него четрдесет слабашних.

Не мешај продуктивност са плодношћу.

Продуктивност је способност да се остави снажно и дуговечно потомство, а плодност је само способност да се остави бројно потомство које може дуго да живи, али исто тако и брзо да помре.

Човек који има продуктивну снагу обично је истовремено и плодан.

О генијима

Ако не рачунамо антику, о којој не могу да судим, има свега пет истинских генија, од којих су двојица Руси. Ево тих пет песничких генија:

Данте, Шекспир, Гете, Пушкин и Гогољ.

Боље је лоше назвати добрим, него добро лошим, и зато кажем да је Шостакович, вероватно, геније.

Послушавши два прва чина опере „Леди Магбет“, склон сам мишљењу да Шостакович није геније.

Дуго сам проучавао жене и могу рећи да их знам у прсте. Пре свега, жена воли да буде примећена. Рецимо да стоји или застане крај тебе, а ти се правиш да је не видиш или не чујеш, и понашаш се као да у соби нема никога. То страшно распаљује женску радозналост. А радознала жена је на све спремна.

Једном приликом сам намерно завукао руку у џеп са тајанственим изразом на лицу, а жена упрла очи, као, отприлике, шта је сад то? А ја извучем руку из џепа и у њој држим неки филџан. Жена сва уздрхти од радозналости. Ето, значи, риба је ухваћена у мрежу!

* * *

(1934)
Нема пророка без порока.

* * *

(Јули 1935)

Један од основних узрока кварења човека је његова склоност према лаким или пуначким женама.

Било би добро у јавним парковима одредити стазе за шетњу у тишини, са клупама које могу примити двоје људи и које се налазе на растојању од два метра једне од других, при чему између клупа треба засадити густо жбуње како они који седе на једној клупи не би могли да виде шта раде они који седе на другој. На тим тихим стазама треба установити следећа правила:

1. Забрањује се да овим стазама пролазе деца, како сама, тако ни с родитељима. 2. Забрањује се ларма и гласан разговор. 3. Крај мушкарца на клупу може сести само једна жена, а крај жене само један мушкарац. 4. Ако неко ко седи на клупи држи руку или неки предмет на месту до себе, на то место се не сме сести.

Ваља такође одредити и стазице за шетње појединаца, са седиштима за једно лице. Између седишта такође жбуње. Забрањен је приступ деци, галама и гласан разговор.

Згодне жене не шетају парковима.

* * *

Дугови:

Маршаку – 150
Шварцу – 100
Каса узајамне помоћи – 200
Иљи – 100, 8, 900 рубаља
Лизи – 30
Москва – 300 р.
Габеу – 15
Ејбушину – 3 р. 50 к.
Јелисавети Алексејевној – 1 р.
Естер – 11
Портноју – 20
Тропову – 40
Њани – 15
Оцу – 10, 50, 100
Хернетовој – 3 р.
Липавскима – 2 р.
Гомецу – 130 руб.
Невским Шварцовима – 30 руб.
Боби – 50 руб.
Олејњикову – 5 руб.

Купити. Расходи.	
Калорифер.	Полицу за књиге
Лампу, петролеј	Писаћи сто
Поправити петролејку	Два ћебета
Шерпу	Марини ципеле
Тигањ	Марини хаљину
Превести ствари	

* * *

(1937. година. 21. јануар)

– М-да, да! – понових уздрхталим гласом. Пацов је накренуо главу на једну страну и свеједно наставио да ме слуша.

– Дакле, шта ти треба? – запитах очајан.
– Ништа! – рече одједном пацов громко и разговетно.
То је било тако неочекивано да ме је чак прошао сваки страх.
А пацов оде устрану и седе крај саме пећи.
– Волим топлоту – рече пацов – а код нас у подруму је страшно хладно.

Ово је написано већ релативно давно и, ваља бити свестан, прилично лоше.
Тако се не сме писати.
Сада, чини ми се, знам како треба писати, али за то немам енергије и страсти. Копним. Пропадам материјално и као стваралац.
Ова белешка написана је у временима тешким за мене. Не памтим овако тешка времена. Посебно је тешко зато што, за мене, уопште нема светлих перспектива.
Чармс.

* * *

(1. јуни 1937. године. Два сата и 40 минута)
У последње време све је горе по мене. У Детиздату су замерили неким мојим стиховима и почели да ме прогањају[1]. Престали су да ме објављују. Не исплаћују ми новац, правдајући се неким случајним закашњењима. Осећам да се дешава нешто тајно, опако. Немамо шта да једемо. Страшно гладујемо.
Знам да ми стиже крај. Управо полазим у Детиздат да би ме одбили за исплату.

* * *

(Јули–август 1937)
Ако је држава слична човековом организму, онда бих ја у случају рата радо живео у пети.

———

Одабери неко држање и карактерно га подноси до краја. Раније сам имао држање Индијца, па Шерлока Холмса, затим јоге, а сада сам раздражени неурастеник. Ово последње не бих желео да задржим. Треба смислити неко ново.

———

Покушај да останеш хладнокрван и када останеш без пара.

* * *

(3. октобар 1937)
Укусно смо ручали последњи пут (виршле с макаронима). Зато што сутра никаквих пара нема на видику и не може их бити. Нема више шта ни да се прода. Пре три дана продао сам туђу партитуру „Руслана“ за 50 рубаља. Протраћио сам туђе паре. Једном речи, учинио сам последњу ствар. А сада више нема ни наде. Уверавам Марину да ћу сутра добити 100 рубаља, али су то пусте измишљотине. Никакве паре ниоткуд неђу добити.
Хвала Теби, Боже, што си нас и досад хранио. А даље нека буде воља Твоја.

* * *

(4. октобар 1937)
Данас ћемо гладовати.

* * *

(9. октобар, субота. Десет и 40 ујутро, 1937. године)
Обавезујем се да до суботе, 30. октобра 1937. године, нећу маштати о парама, стану и слави. Данил Хармс.

* * *

(23. октобар 1937. године, 6 сати и 40 минута увече)
Боже, молим Те само једно:
уништи ме, коначно ме докрајчи, отерај ме у Пакао, не остављај ме на пола пута, него ме лиши наде и брзо ме уништи на вјеки вјеков. Данил.

* * *

(31. октобар 1937. године)
Занима ме само бесмислица, само оно што нема практично никаквог смисла. Занима ме искључиво ружна страна живота. Херојство, патос, неустрашивост, чојство, хигијена, морал, патетика и хазард – мрски су ми и као речи и као осећања.
Али потпуно разумем и уважавам: занос и усхићење, надахнуће и очај, страст и уздржаност, распусност и чедност, тугу и несрећу, радост и смех.

* * *

(13. новембар 1937)
Идем на састанак секције дечјих писаца. Убеђен сам да ће ми ускратити помоћ и избацити ме из Савеза.

* * *

(22. новембар 1937)
Сумња – то је већ честица вере.

* * *

(1937–1938)
Среле се на улици две госпође, једна другој се поклониле и растале. Онда су се срела два грађанина и, осмотривши један другог испод опуштеник капака, растали се лупајући ђоновима по тротоару.
Боље је имати три жене него једну, као што је боље имати осам рубаља него једну.

———

Не волим децу, старце, старице и промишљене људе у годинама.

———

Тровати децу – гадна је ствар. Али нешто с њима ипак треба учинити.

———

Уважавам једино младе, здраве и подгојене жене. Према осталим представницама човечанства односим се подозриво.

———

Било би добро ласом ловити старице које су испуњене разборитим мислима.

———

Био је толико прљав да је једном, загледавши се у своја стопала, нашао међу ножним прстима сасушену стеницу коју је, очигледно, носио у чизми већ неколико дана.

———

Славуј је певао у башти. И госпођица Ката сетно је гледала кроз прозор. Један кукац успузао госпођици Кати за врат, али њу је мрзело да се почеше и отера кукца с врата.

* * *

(12. јануара 1938. године)
Дивим се људским моћима. Већ је, ево, 12. јануар 1938. Наш положај је постао много гори, али ипак још мрдамо. Боже, дај нам скору смрт.

———

Мало ко падне тако ниско како сам ја пао. Једно је несумњиво: пао сам тако ниско да се више никада нећу подићи.

* * *

(9. април 1938)
Стигли су дани моје пропасти. Јуче сам разговарао са Андрејевим (нови уредник Детиздата). Веома лош разговор. Нема наде. Гладујемо. Марина је све мршавија, а мене при том ужасно боли зуб.
Умиремо – Боже помози!

* * *

(26. мај 1938)

1. Један је циљ сваког људског живота: бесмртност.

1-а. Један је циљ сваког људског живота: досезање бесмртности.

2. Један тежи бесмртности путем продужења свога рода, други обавља крупне земаљске послове да би своје име учинио бесмртним. И само трећи води праведан и свети живот да би достигао бесмртност као вечни живот.

3. Човек има само два интереса:

– земни – јело, пиће, топлота, жене и одмор, и

– небески – бесмртност.

4. Све што је земно напомиње о смрти.

5. Постоји једна права линија на којој лежи све земно. И само оно што не лежи на тој линији може напомињати о бесмртности.

6. И стога човек тежи удаљавању од те земне линије, које при том назива дивним или генијалним.

* * *

(11. март 1940. године)

У псалмима Давидовим има много утеха за различите случајеве, али човек који је потпуно лишен талента неће наћи утехе чак ни у Давидовим псалмима.

* * *

(14. март 1940)

Једном сам изашао из куће и пошао у Ермитаж. Глава ми је била пуна мисли о уметности. Ходао сам улицама настојећи да се не обазирем на недопадљиву стварност.

Моја рука невољно узима перо и...

Превео с руског
Дејан Михаиловић

Напомена

[1] Реч је о песми за децу „Из куће је изашао човек" објављеној у 3.броју листа „Штиглиц" за 1937. годину. После ње, Хармс је готово престао да објављује. Песму су још Хармсови савременици доживели као предсказање његове и своје судбине:

Из куће је кренуо човек
С прутом и торбаком
На далек пут,
На далек пут
Лаганим кораком.

Ишао је само право,
Само напред је хтео.
Није спавао ни пио,
Није пио ни спавао,
Спавао, пио, ни јео.

И једном у мрачну шуму
Раном зором зашао,
И тог часа,
И тог часа,
И тог часа нестао.

Ако неком о човеку
Стигну добре вести
Нек нас што пре,
Нек нас што пре,
Нек нас обавести.

– *Прим. прев.*

■

Хармсови кругови: ОБЕРИУ, Цинари

□

Манифест ОБЕРИУ

ОБЕРИУ (Удружење реалне уметности), активно при Дому штампе, окупља ствараоце из свих уметничких области, који прихватају његов уметнички програм и реализују га кроз своју уметност.

ОБЕРИУ се дели на четири секције: књижевну, ликовну, позоришну и филмску. Ликовна секција свој посао обавља путем експеримената, а остале секције свој рад представљају на заједничким вечерима, представама и у штампи. Тренутно, ОБЕРИУ ради на организовању музичке секције.

ЈАВНО ЛИЦЕ ОБЕРИУ

Велики револуционарни обрт у култури и животу, тако карактеристичан за наше доба, одјекнуо је у уметности многим ненормалним појавама. Ми још нисмо до краја схватили ту неоспорну истину, да се пролетеријат више не може задовољити стваралачким методама старих школа, да његови уметнички принципи задиру далеко дубље и подривају стару уметност у самим темељима. Није у реду мислити да је Рјепин, пошто је насликао 1905. годину, уметник револуције? А још је већа грешка мислити да којекакви Ахрци носе у себи зрно нове пролетерске уметности.

Поштујемо захтев за општеразумљивом уметношћу, по својој форми доступној чак и сеоском школарцу, али захтев за искључиво таквом уметношћу наводи нас на странпутицу најстрашнијих грешака. Као резултат имамо хрпе папирнате макулатуре, од које пуцају полице књижних депоа, док читалачка публика прве Пролетерске Државе седи уз превођену белетристику западних буржоаских писаца.

Сасвим нам је јасно да јединствено, правилно решење настале ситуације није лако наћи. Али нам зато уопште није јасно због чега читав низ уметничких школа, вредно, упорно и стрпљиво ангажованих у својој области, све време тавори у запећку, и то управо у тренутку када би морале бити општепризнате од стране совјетске јавности. Није нам јасно због чега је Школа Филонова истиснута са Академије, због чега Маљевич не може да се размахне са својом архитектонском делатношћу, због чега је тако непријатно извиждан Терентјевљев „Ревизор"? Нити нам је јасно зашто се тзв. лева уметност, иако за собом има не мали број заслуга и достигнућа, потцењује као смеће, и још горе, као шарлатанство. Колико се само бешчашћа, колико личног духовног сиромаштва крије у овако грубом приступу.

ОБЕРИУ данас иступа као нова фракција леве револуционарне уметности. ОБЕРИУ се не дотиче тема површне уметности, већ захтева органски нов осећај света и приступ стварима. ОБЕРИУ гризе у саму суштину речи, драмског чина и кинокадра.

Нови уметнички метод ОБЕРИУ је универзалан, и кроз њега свака тема може наћи пут до свог оваплоћења. Управо снага овог метода је оно револуционарно код ОБЕРИУ.

Нисмо толико уображени да свој рад сматрамо довршеним до краја. Али смо дубоко убеђени да смо чврсте основе поставили, и да имамо снаге да градимо даље. Верујемо и знамо да нас само лева стаза уметности може извести на пут новог пролетерског стваралаштва.

ПОЕЗИЈА ОБЕРИУ

Ко смо ми? И зашто ми? Ми, обериути, ми смо часни прегаоци своје уметности. Ми смо песници новог осећања света и нове уметности. Ми смо не само творци новог поетског језика, већ и ствараоци новог осећања стварности и њених предмета. Наша воља за стваралаштвом је универзална: она премашује све видове уметности и зарива се директно у живот,

обухватајући га са свих страна. И свет, запрљан језицима мноштва глупака, заглибљен у жабокречини „доживљаја“ и „емоција“, сада се поново рађа у свој чистоти својих конкретних и одважних форми. Неки нас и сада славе као „заумнике“. Тешко је рећи да ли је то само површно неразумевање, или у суштини крајње несхватање основа књижевног стваралаштва? Нема школе која нам је непријатељскија од заума. Људи реални и конкретни до сржи костију, ми смо први непријатељи оних који кастрирају реч и претварају је у наказу без смисла и снаге. У свом стваралаштву ми широмо и продубљујемо смисао предмета и речи, не рушимо га. Конкретни предмет, очишћен од књижевне и свакодневне љуске, постаје својина уметности. У поезији, садејство књижевних смислова одражава тај предмет са механичком тачношћу. Као да вам се чини, као да то није тај предмет који видите у стварности? Приђите ближе и опипајте га прстима. Погледајте га голим оком и угледаћете га по први пут очишћеног од оронуле књижевне позлате. Можда ће вам се чинити да су наши сижеи „нереални“ и „нелогични“? Али зар је логика стварности обавезна у уметности? Задивљени смо лепотом насликане жене, и не примећујући како је уметник, упркос логици анатомије, изврнуо лопатицу своје јунакиње и ишчашио је у страну. Уметност има своју логику, и она не уништава предмет, већ помаже да га доживимо.

Ми широмо смисао предмета, речи и чина. То се дешава у разним правцима, јер сваки од нас има сопствени стваралачки лик, и та околност понекога врло често избацује из такта. Сматрају нас случајним скупом различитих стваралаца. По свему судећи, такви сматрају да је једна књижевна школа нешто попут манастира, где су сви монаси налик један другоме. Наше удружење је слободно и добровољно, оно окупља мајсторе, а не шегрте, и уметнике, а не молере. Сваки познаје себе самог и познаје оно што га везује са осталима.

А. ВЕДЕНСКИ (крајња левица нашег удружења), разбија предмет на делове, али од тога предмет не губи на својој конкретности. Веденски разбија радњу на парчиће, али она не губи од своје стваралачке законитости. Ако нешто дешифрујемо до краја, као резултат бесмислица постаје видљива. Због чега видљива? Због тога што очигледну бесмислицу представља заумна реч, а таквих у његовом стваралаштву нема. Треба само бити мало више радознао и потрудити се, обратити пажњу на слагање и сукобе вербалних смислова. Поезија није кашица која се гута без жвакања и одмах потом заборавља.

К. ВАГИНОВ, чија се фантазмагорија света креће пред очима наизглед заоденута сумраком и дрхтањем. Једнако, кроз тај мрак осећате близину предмета и његову топлоту, надолазак таласа и љуљање стабала која живе и дишу на свој, вагиновски начин, јер их је уметник својим рукама салепио и својим дахом загрејао.

ИГОР БАХТЕРЕВ – песник који своје лице препознаје у лирској боји своје предметне грађе. Предмет и радња, разложени на саставне делове, поново ничу обновљени духом нове обериутске лирике. Али лирика овде није сама себи сврха, она није ништа друго до средство којим се предмет пребацује у поље новог уметничког приступа.

Н. ЗАБОЛОЦКИ – песник огољених конкретних фигура, тесно примакнутих очима посматрача. Требало би га слушати и читати пре очима и прстима него ушима. Предмет се не круни, већ насупрот, склапа и згушњава до максимума, спреман да осети испитивачки додир посматрачеве руке. Развијање радње и амбијент играју помоћну улогу уз овај главни задатак.

ДАНИЛ ХАРМС – песник и драматург са пажњом усмереном не на статичку

фигуру, већ на сукоб и слагање читавог низа предмета и њихове међуодносе. У тренутку радње предмет добија нове конкретне црте, пуне реалног смисла. Радња, преиначена по новом устројству, носи у себи „печат класике“ и у исто време представља широки замах обериутског поимања света.

БОР. ЛЕВИН – прозаик који се тренутно бави експерименталним радовима.

То је била груба скица књижевне секције нашег удружења у целини и свакога од нас понаособ, остало ће рећи наши стихови.

Људи конкретног света, предмета и речи – у том правцу ми видимо свој друштвени значај. Осећати свет покретима радничке руке, очистити предмет од смећа и пепела прастарих иструлелих култура, зар то није реални захтев нашег времена? Зато се и наше удружење и зове ОБЕРИУ – удружење реалне уметности.

(НА) ПУТ(У) КА НОВОМ ФИЛМУ

Филм до сада није постојао као принципијелно самостална уметност. Постојале су наслаге старих „уметности“ и, у најбољем случају, усамљени и стидљиви покушаји да се заметну нови правци у потрази за правим језиком филма. Тако је било...

Сада је дошао тренутак да филм стекне своје право лице, сопствена средства доимања, и свој, искључиво свој језик. Слабо ко је у стању да „објави“ долазећу кинематографију, и ми такође не обећавамо да ћемо то сада учинити. То ће уместо људи учинити време.

Али зато експериментисати, тражити путеве ка новом филму и откривати нове етапе у развоју уметности јесте дужност сваког ваљаног кинематографиста. Што ми и чинимо.

У овом кратком опису нема места за широко расправљање о свим нашим активностима. Али ипак само неколико речи о већ готовом филму № 1. Време тематике у филму је прошло. Управо због снаге своје тематичности, авантуристички филм и комедија су сада најнекинематографичнији жанрови. Тема, фабула или сиже својом самодовољношћу сам материјал бацају у други план, премда је откриће оригиналног и специфичног материјала услов за откриће новог филмског језика. „Филм № 1“ је прва етапа нашег експерименталног рада. Нама није битан сиже, битна нам је „атмосфера“ одабраног материјала-теме. Засебни делови филма могу бити у међусобно сасвим неповезаном сижејно-смисаоном односу, могу по своме карактеру бити антиподи. Ствар, понављамо, није у томе. Сва је суштина у тој „атмосфери“ која је својствена одређеном материјалу или теми. Открити атмосферу наш је први задатак. Како тај задатак решавамо, најлакше је схватити гледањем филма.

Ово није самореклама: 24. јануара текуће године наступамо у Дому штампе. Тамо ћемо пустити филм и детаљно разговарати о нашим путевима и трагањима. Филм су урадили аутори № 1., режисери Александар Разумовски и Клементиј Минц.

ТЕАТАР ОБЕРИУ

Претпоставимо, излазе два човека на сцену, ништа не причају, али говоре нешто један другоме, помоћу знакова. Притом тријумфално-победнички надувавају и мрште образе. Публика се смеје. И да ли је то позориште? Јесте. Молим, циркуска лакрдија? Па и циркус је театар.

Или овако: над сценом се развија платно, на платну је насликано село. На сцени је тамно. Затим почиње да свиће. Човек у пастирском костиму излази на сцену и свира у фрулу. Да ли је то позориште? Јесте.

На сцени се појављује столица, а на столици самовар. Самовар ври, а уместо паре испод поклопца излазе голе руке.

И ето све то, и човек и његови покрети на сцени, и самовар који ври, и село насликано на платну, и светлост која се час пали час гаси, све су то различити позоришни елементи.

До сада су сви ти елементи бивали потчињени драмском сижеу, комаду. Драмски комад је прича о лицима и њиховом учешћу у некаквом догађају. И на сцени се све чини како би се смисао и ток тог догађаја објаснио јасније и сличније стварности.

Али, смисао театра уопште није у томе. Ако би глумац који глуми министра изненада почео да иде четвороношке по сцени и притом завија као вук, или би глумац који глуми руског мужика изненада одржао говор на латинском, то би био театар, то би заинтересовало посматрача, чак иако се дешава мимо сваке везе са драмским сижеом. То је један, засебан тренутак, а режијски организован низ таквих момената чини позоришну представу са сопственим сижејним током и сценским смислом.

То ће бити такав сиже какав може да дâ искључиво театар. Сиже позоришне представе је драмски, као што је сиже музичког дела музички. Сви они представљају исто, појавни свет, али у зависности од материјала чине то на различите, своје начине.

Када дођете код нас, заборавите све што сте навикли да видите у позоришту. Иначе вам се много шта неће свидети. Ми крећемо од драмског сижеа. Он се у почетку једноставно развија, али се убрзо изненада обрће препун наизглед споредних, наоко гротескних момената. Ви сте зачуђени. Трудите се да нађете те наизглед логичне законитости које, чини вам се, видите и у стварном животу. Али, њих овде нема. Због чега? Па због тога што предмет и појава, пренесени из живота на сцену, губе своју „животну" логику и присвајају нову, позоришну, на коју нећемо трошити труда за објашњење. Да би се схватила логика неког позоришног представљања, треба га одгледати. Можемо само рећи да је наш задатак да на сцени представимо свет конкретних предмета у њиховим међуодносима и сукобима. На решењу тог задатка радимо у нашем пројекту „Јелизавета Бам".

„Јелизавету Бам" је за позоришну секцију ОБЕРИУ написао њен члан Д. Хармс. Драматуршки склоп комада је разлабављен многим наоко споредним темама, које одвајају предмет за себе као посебну целину; због тога се драмски склоп не појављује пред гледаоцима као јасна сижејна фигура, већ пре као да тиња у позадини збивања. Уместо њега имамо сценски сиже, који се стихијски рађа из сваког од елемената наше представе. На њему је удар наше пажње. Али, заједно са тим, посебни елементи представе за нас су самодовољни и драгоцени. Они воде свој сопствени живот, не потчињавајући се откуцавању позоришног метронома. Овде штрчи ћошак златног рама, и живи као парче уметности; тамо се рецитује одломак неке песме, он је самосталан по свом значењу и у исто време, независно од своје воље, гура напред сценски сиже комада. Декорација, покрет глумца, одбачена боца и скут костима такође су глумци, као и они који врте главама и говоре разне речи и фразе.

Композиција представе разрађена од стране И. Бахтерева, Бор. Левина и Данила Хармса.

Саставио И. Бахтерев

Превео са руског
Владимир Палибрк

■

*Разговори**

Леонид Липавски

*Разговори представљају аутентични (колико је то могуће ручно) запис разговора, који су се одвијали током 1933-1934. године у уском кругу „чинара" и њихових пријатеља. Одломци из ових записа Липавског објављивани су у следећим издањима: Т. А. Липавская, Встречи с Николаем Алексеевичем и его друзьями. – У зборнику: „Воспоминания о Н. Заболоцком", М., 1984, сс. 52-56 (даље – Липавская); Леонид Липавский, Из разговоров „Чинарей". – „Аврора", 1989, Н°6, сс. 124-131. Публ. Л. С. Друски-

Н. М. је рекао: Мене интересује – исхрана; бројеви; инсекти[1]; часописи; стихови; светлост; боје; занимљива лектира; жене; питагореизам-лајбницизам; сличице; уређење стана; животна правила; огледи без инструмената; задаци; рецептура; размере; светска стања; знакови; шибице; чашице, виљушке, кључеви и сл.[2]; мастило, оловка и папир; врсте писма; вештина разговора; узајамни односи са људима; хипнотизам; примитивна филозофија; људи XX века; досада; проза; филм и фотографија; балет; свакодневно бележење; природа; „Александрогриновшчина"; историја нашег доба; експерименти на самом себи; математичке радње; магнет; сврха различитих предмета и животиња; спознаја[3]; форме бесконачности; ликвидација гадљивости; трпељивост; сажаљење; чистоћа и прљавштина; врсте хвалисања; унутрашњи састав земље; конзервативизам; извесни разговори са женама.

Н. А., одговарајући на исто питање, рече: Архитектура; правила за велике грађевине. Симболика; приказивање мисли у облику условног распореда предмета и њихових делова. Пракса религија у вези са набројаним стварима. Стихови. Различите једноставне ствари – туча, ручак, плес[4]. Месо и тесто. Вотка и пиво. Народна астрономија. Народни бројеви. Сан. Ситуације и фигуре револуције; Северне народности; Уништење Француженa[5]; Музика, њена архитектура, фуге; Структура слика природе. Домаће животиње. Дивље животиње и инсекти. Птице[6]. Доброта-Лепота-Истина. Фигуре и положаји током ратних операција. Смрт. Књига, како је створити. Слова, знакови, цифре. Цимбала. Бродови.

Д. Х. је рекао шта њега интересује[7]. Ево шта њега интересује: Писање стихова и сазнавање из стихова разних ствари. Проза. Спознаја, надахнуће, просветљење, надсвест, све што са тим има везе; начини постизања тога; проналазак свог система постизања. Различита знања непозната науци. Нула и нула[8]. Бројеви, посебно неповезани редоследом[9]. Знакови[10]. Слова. Штампарска слова и рукописи. Све логички бесмислено и неумесно[11]. Све што изазива смех, хумор. Глупост. Природни мислиоци[12]. Стара знамења и она која је било ко изнова измислио. Чудо[13]. Трикови (без помагала)[14]. Људски приватни међусобни односи. Лепо понашање. Људска лица. Мириси. Уништење гадљивости. Умивање, купање, купање у кади. Чистоћа и прљавштина. Храна. Припремање неких јела. Поставка стола за ручавање. Уређење куће, стана и собе[15]. Одећа, мушка и женска. Питање ношења одеће. Пушење (луле и цигаре). Шта људи раде насамо. Сан. Бележнице. Писање на папиру мастилом или оловком. Папир, мастило, оловка. Свакодневно бележење догађаја[16]. Бележење временских прилика. Месечеве мене. Изглед неба и воде. Точак[17]. Палице, штапови, скиптари. Мравињак. Мали пси кратке длаке. Кабала[18]. Питагора. Позориште (своје). Певање. Црквено богослужење и певање. Свакакви обреди. Џепни сатови и хронометри. Пластрони. Жене, али само мог омиљеног типа. Полна физиологија жена. Ћутање.

Л. Л. интересује: Време. Преображавање и уништење простора. Непостојање и непредметно постојање (на пример, мирис, топлина, време). Проучавање смрти. Како је могућ појединачан случај. Светске линије, речи, хијероглифи[19]. Тело, раст, дисање, пулс. Сан и виђење себе у сну[20]. Сијање, прозирност, магла. Талас[21]. Облик дрвета. Порекло, сецирање и промена осећаја. Гама, спектар. Црна боја. Смисао осећања (на пример, ужас, вртоглавица)[22]. Неубедљивост математичких доказа. Устројство круга. Окретање, угао, права. Шаховска табла као посебан свет. Рај, морал и дужност. Животна правила. Срећа и њена веза са неким супстанцама и конзистенцијама. Чистоћа. Шта значи лепо. Предграђа, пустаре, пло-

ной (даље – Аврора); Леонид Липавский, Разговоры. „Московский наблюдатель", 1992, Н°5-6, сс. 54--63. Подг. текста, примеч. и проч. пост. слова А. Герасимовой (даље – МН).

Главни учесници Разговора: Л. Л. – Леонид Липавски; Д. Х. – Данил Хармс; Н. М. – Николај Михајлович (Олејников); А. В. – Александар Веденски; Н. А. – Николај Алексејевич (Заболоцки); Ј. С. – Јаков Семјонович (Друскин); Д. Д. – Дмитриј Дмитријевич (Михајлов – пријатељ Липавског, универзитетски предавач и аутор књига о градовима); Т. А. – Тамара Александровна (Липавска – жена Л. С. Липавског).

Разговори се објављују према примерку откуцаном на писаћој машини, који нам је љубазно уступила Лидија Семјоновна Друскина.

тови; сиромаштво, проституција. Пописи, енциклопедије, приручници, хијерархије. Преци, Јевреји. Типови жена. Узроци полне привлачности[23]. Животне судбине. Трајекторија револуције. Старост, нестајање потреба. Вода, ток. Цеви, галерије, тубе. Тропско осећање[24]. Веза свести са простором и личношћу. О чему размишља возач трамваја за време посла. Коса, песак, киша, звук сирене, мембрана, железничке станице, фонтане. Поклапања у животу. Дуготрајност у контакту, када прођу и интересовање, и раздраженост, и досада, и замор. Исти израз лица код разних жена у неким тренуцима.

Ј. С. је разговарајући са Л. Л. рекао: Код Чехова у једној причи жена гледа боцу на прозору, кишу и сељака који пролази улицом колима, и не зна чему боца на прозору, чему киша или сељак, тј. она нема мисли, већ сенке. Ја, а мислим и остали, треба то да разумемо.

Л. Л. је нашао у јеврејској енциклопедији опис празника поливања, он му се свидео: „Ко није видео радост извлачења воде, тај није видео радости у свом животу. Побожни људи и јавни радници играли су пред народом и певали хвалоспеве, а хор левита, распоређен на петнаест степеника који су водили из мушког дела у женски, свирао је на различитим инструментима, певајући у исто време псалме изласка. Члан синедријума, праунук Гилела, рабин Симон бен Гаман није се устручавао да жонглира због забаве народа, бацајући увис и хватајући осам упаљених бакљи тако да се оне у ваздуху не сударе. Расположење је било дубоко религиозно. Једни су узвикивали: ‚Нека је блажена наша младост јер због ње не мора да црвени наша старост'. Други су певали: ‚Нека је блажена наша старост јер је искупила грехове наше младости!'"

Ј. С. је рекао: Постоје три писца – Сервантес, Гогољ и Чехов. У старо доба Аристотела су звали једноставно Филозоф. Тако и Чехова можемо звати само Писац.

Ј. С.: Зашто богословске и мистичке књиге, које су написане после Јеванђеља, имају непријатан укус?

Л. Л.: Они који су их писали тежили су власти... Темељиле су се на Јеванђељу, а оно пориче корист од књига.

Л. Л.: Може се замислити човек који не купује срећку због страха да не изгуби, чак и ако је срећка бесплатна. Такав си и ти, Ј. С., који си се одрекао љубави, познаника и многих других ствари.

Ј. С.: То није тако. То је испало случајно...

Затим: Задовољство, на пример, од масаже, каже Ј. С., има две стране, као душу и тело.

Затим: Неке ситуације и догађаји изгледају различити, а у ствари су на једној стабљици. Зато и кажу, причајући сан: Онда је звонило звоно, или се упалила сијалица, а можда се догодило нешто друго. И отуд се Ј. С. једном учинило када је ишао ивицом плочника да је пуж и да пузи по ивици листа. То није халуцинација, није поређење, и није фантазија.

Пили смо вотку за оздрављење Н. М. 22. јул (Запис Д. Х.)

Л. Л.: Срећни сте ви што не прекидате посао и знате тачно на чему да радите.

Н. А.: То се чини да знам. А свако треба да ради, без обзира на било какве околности.

Л. Л.: Да, на њих треба гледати као на оно што је неизбежно, можда властити одраз или сенку. Или другог играча, који је потребан за партију шаха. Али, има друго што смета: грешка или непоправљив злочин који се догодио раније. Тада се, мислим, ништа не може вратити. А плодност је само знак исправног живота и рекао бих чистоће.

Н. А.: Ви сте под утицајем преувеличавања и гледате унутра, где не треба гледати. У сваком тренутку се може почети на нов начин, то ће и бити искупљење.

[83]

Л. Л. је помислио да је то упрошћавање. Баш у томе је и замка времена што оно што је слободно у неком тренутку после постаје непромењљиво. Дрво је изабрало неправилан угао раста, шта ту да се ради када се већ догодило?

Затим: Дивна је легенда о поклоњењу мудраца, рече Н. А., највиша мудрост је – поклоњење беба̂. Зашто о томе није написана поема?

Затим: Чуда Јеванђеља нису занимљива, али оно само се чини чудом. И како је необична његова судбина, на шта се обично не обраћа пажња: у њему има само једно пророчанство и оно се, врло брзо се испоставило, није остварило; последње речи јунака су – речи очаја. Упркос томе оно се раширило.

У чему је суштина опијености?

Н. А.: Може се упоредити са пушењем или чешањем; надражај коже, плућа, унутрашње стране желуца. У томе је ужитак.

Ј. С.: Не може се објаснити само физиологијом. Суштина је у ослобађању од личног, најнепријатнијег што постоји на свету.

Л. Л.: Око обухвата предмете разговетније, целовитије. Они као да расту или се спремају да полете. Да, они лете[25]. Човек губи своје место међу предметима, зависност од њих. То пружа ослобађање од индивидуалности.

Затим: О једрилици: па могли су је изумети у свакој епохи, можда се то и догађало, а онда би опет заборавили. И о пливању и летењу.

Н. А.: Препливао сам реку са подигнутим рукама! (Одао је признање пливању: пливач осећа радост неразумљиву другима. Он лежи изнад велике дубине, мирно лежи на леђима, не боји се бездана, лебди над њим без ослонца. Летење је – исто као пливање. Али не помоћу апарата. Једрилица је антиципација природног летења, попут уметности или летења у сну, о чему се увек маштало.)

Ј. С.: Једрилица, или лек који продужује живот на неколико година, или врста ликера, све је то једнако неважно, нема значаја; када дође смрт, нећеш се тога сетити.

Л. Л.: Онај ко дели свет на материјалан и други, као лист папира линијом, прави грешку. Ј. С.! Ти мислиш да уздижеш свет откривајући други, иако ниси у стању да о њему кажеш ни реч. Ти му показујеш непоштовање. Вероватно су све ствари многозначне, мада и у разном степену. Летење ослобађа од теже, а она је основна саставница тела. Због тога летење и ослобађа. Што се тиче мисли уочи смрти, можда ће та мисао бити нека епизода из детињства, или светлост кроз трепавице, или нешто друго, ми то не знамо. Али, летење и пливање служе за проучавање живота и смрти.

Ј. С. и Д. Х. су се возили тридесетосмицом; (Запис Д. Х.)

Трећег августа Н. М. и Д. Х. састали су се код Н. А. у Ермитажу. Н. М. је говорио о методу да се пишу стихови, о престанку жудње за разноврсношћу и о желудачној теорији.

Н. А. је говорио: Поезија је хијератична појава.

Д. Х. је говорио те вечери мало.

Пили смо пиво и јели сир, осим Н. М., који после болести још не сме много да једе. (Запис Д. Х.)

Н. М. и Л. Л. су, враћајући се из завода за хидротерапију, говорили: О виду.

Л. Л.: Као што је познато, слика у оку је обрнута, док ми видимо све исправно. Зашто? Горе-доле: то је само однос према кретању тела или руке, одређује га оријентација по већ познатим предметима и кретању ока. У случају када се та обележја не могу користити могућа је грешка. То потврђује оглед са иглом:

приносе је тако близу оку да се она више не види, већ сенка која пада на дно ока; и она се види наопако.

О границама тела.

Код нижих организама постоје болести у којима их потпуно прорастају страни станари, алге или бактерије. А они настављају да живе као да то и не примећују... Нокти су на почетку живи, човек сам, а на крају се могу сећи и резати као што се реже дрво или железо.

О науци среће.

Може ли се постићи да срећа буде обично стање. Л. Л. мисли да може. Непријатности су девет десетина имагинарне; оне потичу из зависти, од замишљања себе на месту другога или горчине приликом замишљања могуће будућности. Али, све то заправо није стварно. Човек изађе без каљача, онда му се учини да ће падати киша и он се одмах нерасположи. А чак ако би и пала киша, то није никаква неугодност или је занемарљиво мала. Срећа је надохват руке, али да би се дотакла, треба уклонити навике које то ометају, проћи кроз одређени аскетизам. Он ће лако отресати све неугодности, као прашину са одеће, савремени светац, биће увек срећан, мада не и весео. И чак ни бол ту није препрека. Зар бол од колоњске воде после бријања (приметио је Н. М.) није један од најоштријих болова? Али, ми знамо да на њега не треба обраћати пажњу и не примећујемо га... Радост и туга нису супротности и равнодушност није средина између њих, као што нема средине између целог и полупаног. Срећа је нормална.

О сфингама.

Н. М. сматра да оне заиста садрже загонетке, али не алегоријски, већ буквално. То су камени ребуси. Уметност је, вероватно, и почела од задавања загонетки.

О изразима воде.

Н. М.: У свакој мрљи или барици види се пре свега лице. Бескрајни изрази лица, то су изрази воде.

О Американцима.

Н. М.: У њима има нешто старинско. Мноштво обичних ствари они раде на свој начин, тачно и скромно, као јогији.

О спорту.

Н. М.: Добар је, док је лична ствар и бесраман, када се окупља много људи.

Разговор се одвијао од Калинкиног моста до Летњег парка.

А. В. је прочитао „Поводом вађења зуба“[26].

Л. Л. се та ствар веома допала, исто као и Д. Х. Затим је Д. Х. приказао лет муве: подигавши очи и раширивши руке, поновио је неколико пута: Гле-гле-гле. Тиме је насмејао све.

Ј. С.: Твоја грешка је у томе што ти класификујеш. Ако се подели на четири врсте, испашће да их има пет; ако се подели на пет, биће шест. Зато не треба тражити бројеве, него само описивати једну од врста. Ако хоћеш, дели на оно што је такво и што није такво.

Л. Л.: Али у математици постоји класификација.

Ј. С.: То је друга ствар. Тамо није општа тачка гледишта, него посебна, за одређени случај. Тако тројако дељење важи само за троуглове у равни, за друге не. Сви се, вероватно, не могу обухватити, сам тај задатак је погрешан.

Л. Л. се није сложио. Али њега је мучила прехлада. Ј. С. је такође био прехлађен. Разговор је умукао.

Сан Ј. С.: Поново је сањао свог бившег учитеља Г[27]. Овај је био просветљен, али незанимљив. Сусрет се одигравао очигледно на железничком колосеку, биле су ту шине и жице. Ј. С. је затражио да га баци увис: провера помоћу чуда. Ако уради, онда је незанимљиво: значи да је то привиђење, јер Г. је одавно умро. Зар се неће досетити? – мислио је Ј. С. Не, није се досетио и бацио га је, високо, али то се могло објаснити и природно. Ј. С. је поново затражио исто. Овај пут учитељ га је бацио изнад телеграфских жица. Значи – чудо. И сместа је учитељ постао Ј. С. незанимљив и нестао. Јер у сну је тако увек: оно што постане неинтересантно, престаје да постоји.

Ј. С.: У представи о чуду постоји грешка; ако замислиш да се остварило, више није занимљиво.

Л. Л.: Чудо се, вероватно, ипак не састоји у чињеници, него у стилу.

Д. Д. и Л. Л. су разговарали о архитектури, због чега куће треба градити од камена.

Камен је – храпаво, тврдо тело, на њему је печат страшно споре и дуге промене; тежак је; изашао је са дна мора или из земље; има свој састав.

Грађевина захвата простор у висину. Она треба да поседује чврстину и трајност. Она чува. Блок стављен на блок повећава чврстину. А метална конструкција што је виша, то је крхкија. Камена архитектура је коришћење гравитације, игра с њом; метална – коришћење кохезије.

Дрво је ткиво, оно је производ раста и подложно распадању. Бетон је аморфан, као гас. Камен није аморфан и није ткиво, већ стихија. Он није одливен по случајној форми и није сломљен, него исклесан. Он је конзервативизам земље.

Веома је тешко рећи о чему се ту ради. Камен је дуговечан. Додирујеш га с поштовањем.

Н. М.: Успорено снимање показује како су тужни сви човекови покрети. Али, интересантније би било да се тако снима не ходање или падање, него човечје лице.

Н. М. је дискретно пио чај, развијајући пред домаћинима своје омиљене теорије исхране. Његовој пажњи није промакло да је мува слетела на тањирић са шећером. – Гледајте – рече Н. М. – мува игнорише нека зрнца шећера и хрли према другима. То показује да она заправо нису иста. Тешко да муве немају индивидуалне особености укуса попут људи.

Н. М.: Н. А. сигурно има глисте у цревима. Тиме објашњавам његову лепу боју лица. – Н. М. је говорио озбиљно.

Н. М. је сматрао да је стручњак за ендоптички вид. Интересовало га је шта му се догађа у оку. Проучавао је мрље или мутнине, тачкице и влакна. Мрље се крећу полако на граници видног поља, док не нестану. Тачкице су у непрестаном покрету, као рој мушица уочи лепог времена. Влакна су крупна, бледа су и непокретна. Постоје и другачија влакна, крупнозрнаста, она личе на водене биљке или морске животиње.

Н. М. на основу разлике у покретима тих телашаца и њихових величина (он их је израчунао) утврђује шта човек види у свом оку. Он сматра такође да се мрље налазе прилично далеко од дна ока, то су угрушци у стакластом телу, они се окрећу заједно са оком и удаљавају због настојања да се нађу у центру погледа. Светле тачке или искре се, напротив, саме крећу.

Л. Л. је са горчином говорио о пропасти Речника[28].

Л. Л.: Ни ти, Ј. С., ни ови други не желите сарадњу и нисте способни за њу. Ви не поштујете чак ни она правила која сте сами одредили. А што је најважније, свако од вас је убеђен да само он ствара сјајне ствари; за другим људима, у ствари, нема никакве потребе. Непоштовање према суседима је – лоша привилегија. Да, ви нећете уложити напор да се удубите у то шта мисли други. Хировитост и хистерични деспотизам једног (Ј. С.), непоколебљиви егоизам и таштина другог (А. В.), неповерљивост према смислу сваког рада и лукавост трећег (Н. М.), ето шта је у ствари.

Ј. С.: Да ти сâм нешто радиш, онда би, можда, било резултата.

А. В., тај се лако и спремно покајао.

А. В.: Имао сам тада луду срећу на картама. Сваку ноћ сам проводио у ре-

страну и не бих заспао пре шест. Тако да сам се чак уморио и све ми је то досадило. У бару за девизе у још празној просторији видео сам девојку која је седела на тепиху и чекала странце...

Д. Д. је предложио Л. Л. да пишу заједно књигу о последњим данима уочи пролећа 1914. године, о процвату тог доба и неизбежној, али ипак неочекиваној катастрофи. Људи који су се комешали и одлучивали. И ето, све је свршено, неповратно.

Д. Д. и Д. Х. су се упознали. Разговарали су о затворености ерâ, о противзаконитости изласка из своје ере; о погрешности појмова „прачовек“ и „првобитна земља“ – они никада нису постојали, увек су постојали своја величина и своја сложеност; о непроменљивој идејној имовини човечанства; о вењењу наше науке.

Занимљиво је да се нису међусобно слушали, али су остали сасвим задовољни један другим.

Л. Л. се с времена на време укључивао у разговор. Н. А. је писао шаљиву оду и сам се смејао од задовољства. Н. М. је спавао у суседној соби.

Т. А.: Зашто у људској грађи има нешто срамно и понижавајуће?

Л. Л.: То је нечистоћа због противречности између индивидуалности и природе. Када морској животињи кроз каналиће непрекидно протиче вода, то је њена храна, и њено излучивање, у томе нема ништа шокантно. Али и сама та животиња је готово текућина. Код човека је неминовно сачуван исти принцип, али човек је већ оштро одвојен од средине и њој стран. Прљавштина, то је и страна и сувишна, али основна твар.

Н. А. је прочитао „Облаке“[29].

Л. Л.: Поеме из прошлости биле су заправо приче у стиховима, имале су сиже. Сиже је – узрочна веза догађаја и њихов утицај на човека. Сада, чини ми се, ни узрочна веза, ни човекови доживљаји повезани с њом нису занимљиви. Сиже – није озбиљна ствар. Није случајно да драмска дела увек изгледају као да су писана за децу или омладину. Велика дела свих времена имају неуспеле или расплинуте сижее. Ако је сада и могућ сиже, онда најједноставнији, попут – изашао сам из куће и вратио се кући[30]. Због тога што се права веза ствари не види у њиховом узрочном редоследу.

Н. А.: Али ствар мора бити завршена, мора се некако завршавати.

Л. Л.: По мом мишљењу, не. Ствар треба да буде бесконачна и да се прекида само зато што се јавља осећај: тога, што је речено, је доста. Чини ми се да је таква фуга у музици, симфонија заиста има крај.

Н. А.: Некада је у поезији било све. Онда су једно за другим одузимали наука, религија, проза, било шта. Последњи, већ ограничени процват у поезији био је за време романтичара. У Русији поезија је живела један век – од Ломоносова до Пушкина. Можда је сада, после великог прекида дошао нови поетски век. Ако је и тако, онда је сада тек сам његов почетак. И због тога је тако тешко наћи законе организације великих ствари.

Ј. С. је прочитао „Веснике“[31].

Л. Л. се веома свидело. Са незнатном тугом помислио је Л. Л. да он, мада је дао и наслов и тему за ту ствар, не би могао да је напише.

Л. Л.: То је уметност, али то је и истина. Зашто је то немогуће? Одвикли смо се од поетских студија. Међутим, некоћ су писали поеме – приручнике за вртларство. Јер проучавање и гајење поврћа сматрало се тада лепим... Штета, међутим, што ниси споменуо сан весника. Осим тога, студија ипак не даје јасну, осетну представу о ономе о чему говори. Нема прелаза, низа, од обичних представа ка необичним. Уосталом, то ми се чини увек у вези са свим делима, да се завршавају тамо где би требало да почну.

Ј. С.: О сну весника треба написати посебно...

Затим: о клавиру.

Ј. С.: Тај инструмент има своју нарочиту чистоћу, коју прави пијаниста може да осети. Пошто немам тај осећај, а такође ни темперамент, не бих ни могао, без обзира на мекоћу тембра и извесну личност која ми је својствена, да постанем добар пијанист. Али једном, ваљда, свако може да одсвира генијално. Сећам се, када сам ишао, давно, на испит, био сам веома узбуђен; наравно, највише сам се бојао да заборавим и станем на пола са подигнутим рукама. Међутим, када сам почео да свирам, забацио сам главу и гледао у плафон; не из неког разлога, него тек тако, по навици. И сâм сам се чудио што могу да радим прстима све што пожелим. То је било, вероватно, блаженство.

Мршав и жут био је Ј. С., имао је упаљене очи, али није се жалио на здравље.

Д. Х. и Н. М. су говорили о чистим старцима, који се купају у изворској води сваки дан и никада ни због чега не тугују. Мада су пример дуговечности, одвратни су.

Затим је Н. М. гледао лампу кроз рупицу на бележници. Д. Х. је хтео да објасни закон преламања светлости кроз леће, али није могао пошто је заборавио тај закон.

Л. Л.: Када помислиш колико је генерација било пре тебе, колико је људи радило и истраживало, када видиш дебљину енциклопедијског речника, обузима те поштовање. Међутим, то је погрешно. Изведено и споредно истражено је застрашујуће детаљно, основно је непознато исто тако као пре хиљаду година. Навешћу два примера. Свако ко је живео осетио је полну привлачност, ужитак од пољупца, неких додира и покрета. Али нико, мада се чини да ту има доста искуства и да нису потребне никакве специјалне лабораторије, није објаснио шта га привлачи, у чему је ту ужитак, због чега се уз то додирују, чине такве покрете. Исто тако свако мора да умре. Али, нико није рекао ништа паметно о смрти. Нико није чак поставио питање директно: „Све што ми видимо у смрти је уништење тела; све што нас интересује је – да ли је то и уништење живота и свести.“ Четири речи: уништење, тело, живот, свест. Али, погледај у све речнике и књиге, тамо нема објашњења тих речи; или нису поменуте, или стоји блебетање које се не односи на њих. Као да све то уопште нису примећивали. Заиста, наука већ одавно не гледа директно, него опипава, проучава преко ситница и споредног. Очигледно због тога што до сада ништа нису видели када су гледали. И разумљиво је зашто. Па, сви су узимали време, простор, предметни свет као нешто дато, недељиво, о чему не вреди ни причати, него треба узимати у обзир онако како је. То је била погрешка на самом почетку, која је затварала све путеве. Када је, на пример, Декарт полазио од „Мислим, дакле постојим“, то је била већ потпуно лажна основа. Јер са још већим правом може се рећи да „не мислим“ или „не постојим“, или сл. Узети су већ погрешно завезани чворови и уместо да их развежу, почели су да плету даље. Сада, као и увек, треба почети од самог почетка; и зато је јасно да је карактеристична особина људи који то осећају интересовање за то шта је то време. Јер то је брава на вратима и њу треба отворити, а због тога одврнути. Сада треба постављати питања директно, имајући у виду да ће се наћи подаци за одговор ако се добро загледа.

А. В.: Може ли се на то одговорити уметношћу? Авај, она је субјективна. Поезија ствара само чудо од речи, а не право. Па и како да се реконструише свет није познато. Напао сам појмове, полазне апстракције, што пре мене нико није радио. На тај начин као да сам извршио по-

етску критику разума – темељнију од оне апстрактне[32]. Посумњао сам, на пример, да кућу, летњиковац и кулу повезује и уједињује појам грађевине. Можда раме треба повезивати са четири. Радио сам то у пракси, у поезији, и тако доказивао. И уверио сам се у погрешност ранијих веза, али не могу да кажем какве треба да буду нове. Чак не знам треба ли да буде један систем веза или их има много. И имам основно осећање неповезаности света и расцепканости времена. А пошто то противречи разуму, то значи да разум не схвата свет[33].

Л. Л.: Уметност не мора обавезно да буде субјективна. Напротив, највиша уметност, на пример, опело, стварала се као да има објективни и неоспорни значај, као обавезна. Она одређује свој систем. И ако постоје илузорни системи, постоји и прави. На пример, систем латица цвета. Прави систем може имати много одраза или варијанти, али он је један, иначе би био немогућ прелаз из једне варијанте у другу.

Л. Л. је излагао Д. Д. своју теорију о речима[34]. Она се своди на пет принципа. Први: речи значе само оно што су у ствари – напетост и пражњење; стога оне немају предметно значење, већ значе промену средине налик течности. Други: таблица њихових полазних (дисајних) елемената са истоветним значењима која даје паралелне низове, тако да сваки језик представља својеврсну испреплетеност многих језика (низова); састав елемента – сугласник са вокалом или сугласник са полугласником и вокалом. Трећи: значење елемента је неограничено; али ми можемо да га означимо са три појма – стремити (се), пружати (се), (у)хвата(и)ти. Четврти: сва наредна значења настају сужавањем и применом на појединачни случај значења полазног елемента. Пети: облици свих речи настају од полазних елемената по законима „ротације“.

Л. Л.: Не рачунам да моја теорија може бити призната. Она противречи не неким законима, него, што је још горе, самом стилу савремене науке, дискретним правилима по којима се она сада развија. Никоме чак неће бити интересантно да је проверава, према њој ће унапред поступити као према решењу задатка о квадратури круга или perpetuum mobile-у. Онај пут којим сам ишао сматра се у науци превише једноставним, спекулативним, унапред компромитованим. Али ја, истину говорећи, не сматрам стил савремене науке исправним...

Затим: о Хлебњикову.

Л. Л.: Не могу да читам Хлебњикова а да ми се срце не стеже од туге. И томе није разлог његова судбина, мада је и она страшна. Још страшнији је његов унутрашњи потпуни неуспех у свему. А то је био не само генијални песник, већ пре свега реформатор човечанства. Он је први осетио оно што се најбоље може назвати таласном структуром света[35]. Он је отворио нашу еру, као што је Да Винчи можда претходну. И чак је своје стихове жртвовао због тога, учинивши их само коментаром уз откриће. Али, није могао да разуме шта је открио и изведе правилне закључке. Лутао је и правио грубе и глупе грешке. Његови покушаји практичног деловања су смешни и јадни. Он је први осетио време као струну која преноси ритам осцилација, а не као случајну и аморфну апстракцију. Али, његова теорија времена је – грешка и извртање. Он је први осетио геометријски смисао речи; али, ту геометрију је разумео по уџбенику Кисељова. На њему се заувек задржао траг провинцијализма, мудровања самоуког. У свему је скренуо с пута и доспео у ћорсокак. И чак су његови стихови у крајњем резултату неуспели. Међутим, он је први увидео и стил за поново откривене ствари: стил не само уметности или науке, већ стил мудрости.

А. В. је дошао неочекивано, без најаве, и одмах испољио за њега карактеристичну активност. Звао је телефоном разна места, интересовао се за цену тканине која је стајала на столу и хтео већ да је купи, силовито јео и пио. Затим је почео да са Л. Л. игра шах у цигарете и више није обраћао пажњу на разговоре.

Д. Х. и Л. Л. су седели у купатилу уз пећ која се ложила и разговарали о међусобним људским односима.

Д. Х.: Ја остављам погрешан утисак. Дубоко сам убеђен да сам паметнији и мање талентован него што изгледам.

Д. Д. је саветовао Л. Л. да појача његову теорију о речима подацима савремене лингвистике. Тада ће сумње у тачност звучних закона које она садржи постати беспредметне и постаће уверљива.

Л. Л.: Не сумњам да ће се они поклопити. Али, то ме не занима. Сугуран сам у тачност моје теорије јер сам је проверавао на чињеницама, а не по законима које су извели други. За то је потребно имати склоност за лингвистику, а ја је немам. Мени је важно да моја теорија не тражи никаква претходна знања и никакав други материјал, осим онога који је свима при руци: речи једног језика. У томе је њена разлика од савремене науке: ова захтева посебну сложену технику истраживања, која се преноси преко књига и универзитета. А ми смо увек, у свим временима, маштали о непосредном знању, које није окружено сложеним конструкцијама: Пажљиво погледај, размисли стварно – и схватићеш. Али, сва наука сада је систем бочних, периферних доказа, збирка лукавих метода одгонетања. Не верујем да је, да би се схватио свет, потребно читати филозофске књиге или радити у физичкој лабораторији. Свет је, очигледно, уређен тако да се његова бит испољава у сваком његовом делићу.

Д. Д.: Због чега је потребан језик, у чему је његова функција?

Л. Л.: Он сече свет на делове[36] и према томе покорава га. Али он је, као и гестикулација, нормалан резултат природе, њено дисање, живот или певање. Човек плови на звуцима, као чамац на мору, што је јаче таласање и више се љуља, њему је забавније. Он изводи све сложеније покрете, он упознаје живот мора.

Ј. С. је прочитао „Због чега сам одвратан“.

Л. Л.: Ту има националних црта, а такође, изражавајући се твојом шифром, пртр[37]. То је одвратност према индивидуалности, према њеној неизбежној нечистоћи. Такво осећање бива обично после полног односа, оно је одавно примећено, као посебна туга тог догађаја, осећај бесциљности чина. Али, код тебе је оно ослобођено од околности и објекта, због тога је усмерено на све и пре свега на себе.

Затим: О стилу.

Ј. С.: Стил су најбоље схватали Кинези, они су говорили да је најважнији – садржај. Заиста, не треба тежити прецизности израза. То је и неоствариво: само мишљење је – стварање нетачности. И ипак се речима може изразити све: спој неодређености даје у неким случајевима оно што је потребно, одређеност. Када пишеш треба само мислити на оно што је ту најважније и то записивати. Тада ће испасти да је написано добро.

А. В.: Код људи нашег доба мора постојати природна непомирљивост. Њима су стране све представе које су биле прихваћене раније. Упознајући се чак са најбољим делима прошлости они остају хладни: нека је то добро, али је незанимљиво. Д. Х. није такав. Њему се заиста може свиђати Гете. Код Д. Х. не осећаш стожер. Његов укус је строго одређен и истовремено као да је случајан, каприц или индивидуална особеност. Он, замислите, воли псе кратке длаке. Ни смрт, ни време га стварно не интересују.

Л. Л.: А зар Н. М. то некако интересује?

А. В.: Не, али Н. М. је као жена; жена је ближа неким тајнама света, она их носи, али није их свесна. Н. М. је – човек нове епохе, али то је, као што се каже за сељаке, примитиван човек.

Л. Л.: Он гледа унатраг...

Затим: О суду.

А. В.: То је лоше позориште. Чудно је због чега човек коме прети смрт мора да учествује у представи. Очигледно не само да мора, него и жели, иначе суд не би успевао. Да, онај ко седи на клупи, поштује суд. Али, може се замислити и неко ко би престао да га поштује. Тада би се све врло чудно одвијало. Дебели човек на кога је усредсређена пажња уместо да врши своје обавезе по распореду, не одговара јер га мрзи, говори шта и када хоће и неумесно се хихоће.

Ј. С.: Ја бих предложио да судија који је изрекао смртну пресуду мора сам да је изврши, суочивши се са осуђеним у двобоју. Том приликом судија би добио одређену надмоћ у оружју. Ипак би постојао ризик, суд би се ослободио од нереалности, од судије би се захтевале одређене моралне особине.

Ј. С. је прочитао „То и оно“[38] Д. Д.

Д. Д.: То је гносеологија. А гносеологија никоме није интересантна.

Л. Л.: Апстрактност филозофије и њена терминологија су предрасуда. „Ја сам филозоф, а ово је емпиријско и не тиче ме се“ је глупа фраза.

Д. Д.: Зар је, на пример, „Еклезијаст“ апстрактна ствар?

Ј. С.: Неки су предвидели ту промену у људима којој сада присуствујемо – као да се појавила нова раса. Али, сви су то замишљали врло приближно и погрешно. А ми то видимо својим очима. Требало би да напишемо о томе књигу, оставимо сведочење. Јер касније та разлика коју јасно осећамо неће моћи да се реконструише.

Л. Л.: То личи на записе Марка Аурелија у шатору на граници империје у коју се више неће вратити, а нема ни због чега да се врати.

Н. А. је сањао сан који га је узбудио, сан о гравитацији.

Н. А.: Гравитације нема, све ствари лете, а Земља омета њихово летење, као екран на путу. Гравитација је – прекинуто кретање и оно што је теже лети брже, сустиже.

Д. Х.: Али, познато је да све ствари падају једнако брзо. А затим, ако је Земља препрека на путу летења ствари, онда није јасно зашто на другој страни Земље, у Америци, ствари исто лете према Земљи, дакле у супротном правцу него код нас.

Н. А. се прво збунио, али онда је нашао одговор.

Н. А.: Оне ствари које не лете у правцу Земље, њих ни нема на Земљи. Остале су само оне чији правац одговара.

Д. Х.: У том случају, значи, ако је правац твог лета такав да те овде притиска ка земљи, онда ћеш када дођеш у Америку почети да клизиш на трбуху по тангенти у односу на Земљу и одлетети заувек.

Н. А.: Свемир је шупља кугла, зраци лéта иду по радијусима унутра, према Земљи. Због тога нико не узлеће са Земље.

Покушао је још да објасни своје гледиште на гравитацију на примеру два хлеба, једног од 10 1/2, другог од 11 1/2 фунти*, које стављају на вагу. Али није могао. И убрзо је прекинуо разговор.

Научни разговори.

Ј. С.: О мом несвесном тешко ми је да било шта кажем, али моја подсвест је једноставно глупа.

Задатак: дохватити затварач који је пао у чунак; не може се досегнути руком јер чунак кривуда.

Одговори:

Л. Л.: Довести слона из зоолошког врта, он ће дохватити сурлом.

*Фунта – руска мера за тежину 409, 5g. – *Прим. прев.*

Д. Д.: Спустити на ужету мачку, она ће закачити канџама.

Д. Х.: Да би она закачила, треба прво код мачке развити условни рефлекс на гвожђе. То није тешко; треба натрљати све металне ствари у соби мишевима.

Затим: О чудима природе.

Д. Х.: Цврчци су највернији супрузи међу инсектима, попут зебри међу дивљим животињама. Имао сам у кавезу два цврчка, мужјака и женку. Када је женка умрла, мужјак је гурнуо главу између шипки и тако извршио самоубиство.

Л. Л.: Необично је што се крокодили рађају из јаја.

Д. Х.: И ја сам се родио из икре. Ту је чак замало дошло до жалосног неспоразума. Свратио је да честита ујак, то је било баш после мрешћења и мама је још болесна лежала. Ту он и види: колевка пуна икре. А ујак је волео да поједе. Намазао ме је на сендвич и већ насуо чашицу вотке. На срећу, на време су га зауставили; затим су ме дуго скупљали.

Т. А.: Како сте се осећали у таквом облику?

Д. Х.: Признајем, не могу да се сетим: па, био сам у бесвесном стању. Знам само да су родитељи дуго избегавали да ме стављају у угао, пошто бих се залепио за зид.

Т. А.: И јесте ли дуго остали у несвесном стању?

Д. Х.: До завршетка гимназије.

По доласку са Кавказа Н. М. је разговарао са Л. Л. о татарско-турском позоришту, о јапанским добровољцима за торпеда, о нежењама и о филозофији интелигенције у разним временима.

Н. А.: Шта је то, по вашем мишљењу, физичка маса?

Л. Л.: Индивидуалност материје. Свака одговара на притисак на свој начин, једна прилагодљиво, друга не. Мера отпора на притисак, или другим речима инерција и јесте маса. А будући да има много разних врста притиска, мислим да се може говорити не само о маси која се израчунава према отпору кретању, већ и о маси термичкој (топлотне проводљивости), електричној и сл. Чак о маси логичкој.

Д. Д.: О епохама се може говорити користећи медицинске термине. Средњи век, за разлику од нашег доба, био је компензирана епоха. Уосталом, он је почео да се руши већ у XVI веку. И тај прелом је постао најоштрији сада. Али нова епоха још није почела, то је све распадање старе, нова ће доћи кроз око сто година... У Средњем веку и свемир и град имали су центар и границе.

Л. Л.: Центар и границе, то је смисао.

Д. Д.: Сада их нема. Свемир је бескрајан и без структуре. У селу центра нема, једино ако није гробље. У граду центар је раније био трг са бунаром; сада је трг само пролаз. Само ноћу град добија некакав поредак, он се изражава у распореду линија електричног светла. Кућа је такође изгубила свој смисао. На селу су се још понегде сачували некакви украси на њој, успомене на знакове који терају страно, знакове куће-тврђаве...

Затим: О знаковима у животу који свакоме јасно говоре да су сада постојеће представе о свету погрешне. О нормалном трајању сна. О грешкама утврђивања времена уз помоћ астрономских посматрања, када посматрач смешта догађаје у време када се још нису догодили. О легенди о позивању Варјага и значењу речи Варјаг. О сеоском парном купатилу (уз то је Н. А. испричао епизоде из властитог живота с тим у вези).

А. В. и Л. Л. су се такмичили ко даље види десним и левим оком, у брзини множења у себи, у ерудицији (презимена министара и чланова Државног савета) и ко је више заборавио током живота.

Ј. С. је дошао у девет сати.

А. В. је читао „Правила за употребу телефонске говорнице“ испруживши ноге у жутим ципелама и доколеницама. Ј. С. је затворио капке и сео поред њега. Ј. С. је био мртвачки блед.

Л. Л.: Треба да одобриш да ти узму маску, јер, не дај боже, не знаш шта ти се може десити.

J. С. је уместо одовора почео да говори о Французима.

J. С.: Они су једноставно свиње, земља свиња. Вероватно, тамо где више туку, људи ипак постају бољи.

А. В.: Какве то има везе, народи и њихове судбине. Важно је да сада људи више мисле о времену и смрти него пре; све остало што се сматра важним је – небитно.

Л. Л.: Ја ипак мислим да судбине народâ нису небитне. Шта се уопште догодило? Велико осиромашење, и цинизам, и губитак поузданости. То је непријатно. Али поузданост, част и оданост који су постојали раније, без обзира на некакву у њима скривену исправност, ипак су спречавали да се непосредно гледа свет. Они су били неозбиљни за нас, као средњовековне карте. И када је наступило пропадање, оно је помогло да се избегне самообмана. И садашња наука је, на пример, боља од науке XVIII и XIX века.

А. В. је купио пола литре вотке; одлио је пола, јер је хтео још да оде на забаву.

J. С.: Је ли Н. М. причао нешто занимљиво?

Л. Л.: Не.

J. С.: Из неког разлога човек који је боравио у крилу природе обично постаје глупљи.

А. В. је пио, супротно уобичајеном, мало; чувао се за каснија дешавања. „Пиј – наговарао га је Л. Л. – то буди замрле способности."

И ето, А. В. је отишао на другу забаву, исто као да је отишао на други свет. J. С. и Л. Л. су остали сами.

J. С.: Треба да обавежеш пет-шест људи који долазе код тебе да записују нешто по унапред одабраној формули, на пример: „Талес је рекао..."[39] Претпоставимо да ће долазити код тебе још око десет година. Испашће шездесет ствари. Моћи ће да се одабере двадесетак кома-да и споји. То ће бити ваљано дело. Па сва значајна дела су састављена, чак су делови који их чине лоше повезани, на пример, у „Дон Кихоту".

Затим: О срећи.

J. С.: Узраст не даје мудрост, већ нешто теже одредиво. Мени се то догодило са тридесет година. Занимљиво да сам сањао умрлог учитеља[40]. Отада сам почео и да пишем на други начин, и да показујем написано, и да размишљам другачије. Схватио сам генијалну песму: „Када се за смртника стиша бучни дан..."[41]. То има велики значај, што је проживљено пола живота. И више нисам сигуран да је проживљено добро. Сада имам две формуле: „Не сматрам ред догађаја који се односи на мене савршеним" и „Не треба ми ни слава, ни богатство, ни почасти, потребан ми је миран живот". Уопште не тежим за оним што зову „друштвени колач".

Л. Л.: Говорио сам са Н. М. да је некоћ било ничеанство и још свашта, попут богоборства, а сада ти људи, вероватно, имају само једну жељу, да их поштује и не мучи управитељ зграде. Усталом, миран живот без почасти је, вероватно, илузија. Мир пружа управо веза са светом који нас окружује, осећање да си му потребан.

J. С.: Недавно сам размишљао због чега се не женим, немам посла са женама. Набројао сам дванест разлога. Али отворено говорећи, мислим да је разлог само један: није било досад, дакле не треба ни даље... Да, такође сам почео да се интересујем за оно што ми је раније изгледало бесадржајно: теорије среће и блаженог живота. Епикурејци, можда, уопште нису глупи, то је нерешено питање. Али, чини ми се да је срећа у деловању без журбе. И зато увек са задовољством мислим како ћу се вратити кући.

Л. Л.: Не могу да замислим срећу на забитој станици. Деловање без журбе се чини срећом, вероватно, само болесном или уморном човеку. Када сам био на Новом Атосу било ми је неподношљиво да видим свако јутро стално исто сјајно небо, осећам оштар мирис тамошњих биљака, сву снагу и цинизам те природе. Али сам знао да би иста та природа била дивна када бих био страсно заљубљен, она тада не би гушила, него повећавала срећу. Тако да сам крив био ја. Деловање без журбе даје срећу само као паузу. И чини ми се да је срећа немогућа без ужурбаности и ускомешаности, без власти и тежњи. И онда ми се човек који се врзма ноћу по улици и тражи себи на неколико сати проститутку, чини релативно срећним. И чини ми се да је таква требало да буде и моја судбина, коју сам погрешно избегао. Наравно, то је донекле мрачна срећа. Ипак А. В., који сада предосећа изненађења, седећи на дивану поред једва познате жене, осећајући у желуцу вотку помешану са вином, живи сада као коцкар, живи интересантније у овом тренутку и срећнији је од нас.

J. С.: Не знам, власт ме никако никада није привлачила. А разговори А. В. преко телефона изгледају ми глупи и одвратни, и ту ништа не могу да урадим. Срећу сам осећао само у ослобађању од ужурбаности. Тако, недавно, када сам се возио аутобусом, јако ме је терало у тоалет. И када сам се напокон тамо нашао, искрено сам био срећан. Свака друга срећа, по мом искуству, стиже увек у погрешно време, са закашњењем, када жеље за њом нема и морамо себе да уверавамо да је још остало.

Л. Л.: Да, досади живети у свету чврстих тела. Ето ормар, вентилатор, библиотека, не осећам у њима ништа потребно или блиско. Очигледно, поредак живота је такав да се срећа постиже само напрезањем свих снага, у немиру и ужурбаности. А даље? Најчудније је, чини ми се све чешће, да ми немамо права на даље и даље. То је чак важније него да ли даље заиста постоји. За муву се не захтева бесмртност, откуд претензија да је потребна нама. Индивидуалност ми се чини потпуно безвредна, мехурић на води, за који је природно и исправно да пукне. Или – два прéгиба једног таласа, личност и околина, доћи ће до интерференције и они ће нестати.

J. С.: Не, не слажем се.

Такав разговор се догодио између J. С. и Л. Л., два смртна бића.

Д. Х.: Желите ли да идете код Н. А.? Тамо је већ Н. М. и осим тога још колач.

Л. Л.: Да ли да извршимо уз пут злочин, другим речима издају?

Д. Х.: Ја сам га данас већ извршио, али спреман сам и други пут.

И свратили су уз пут у пивницу и попили по криглу. Код Н. А. прочитао је Н. М. „Похвалу проналазачима"[42].

Н. А.: Свиђа ми се. Чега ту све нема. Не знам само да ли је добро „бирульки".

Н. М.: Желиш ли тиме да кажеш да је много изнутрица?

Тада је почела посебна игра речима, која се састоји у промени, замени и размењивању речи по неухватљивом стилском обележју. Она се не може пренети; али велики део разговора у овом кругу људи сводио се на такву игру; победник је најчешће остајао Н. М. Овај пут почело је од изнутрица и завршило се са хрскавицом.

Л. Л.: Замислите дебели и ваљано написани роман, у којем је на самом крају аутор одједном одлучио да брињира: „Гост је као одговор климнуо хрскавицом."

За столом се разматрало порекло речи „кајати се".

Н. М.: А по вашој теорији, шта то значи?

Л. Л.: „Чети-каяти", од значења „хватати, квачити, узимати" донекле затим „погодити другог човека поступцима или речима, изазивати друге". Отуд и – неприкаянный – „несређен, без уточишта". „Кајати се" – значи грдити или мучити самог себе.

Н. М.: Па научите и нас како се преписују теорије од академика Мара![43] А по

мом мишљењу, речи које почињу на П значе лопта.

Н. А.: На пример, лопта?

Н. М.: То је страна реч.

Н. А.: Онда, круг?

Н. М.: Исто страна.

За то време јели смо колач и Д. Х. је бесрамно трпао у њега димљене срделице, уверавајући да тако исправља превид домаћинâ који су заборавили да филују колач. Затим је почео да расправља о одгоју деце, поучавајући Н. А.

Д. Х.: Дете треба од најранијег узраста навикавати на чистоћу. И то уопште није тако тешко. Ставите, на пример, крај пећи металну фолију са песком...

Беба је у то време спавала у креветићу и није знала да о њој тако говоре. Али Н. А. су те шале биле непријатне.

И ето, попивши и појевши, осетили су јасно да никаквих мисли нема. Како је далеко било оно време када је Н. М. прогласио мудрост цврчка и нацртао на застави кукца[44]. Када је Д. Х. сам веровао да ће колико сутра постати светац и почети да прави чуда; засад се спремао за то свакодневно се клистирајући. Тада су и други блистали, свако у нечему. Сада је наступила дуга епоха без мисли.

Н. А.: Уместо да се бавимо једни другима и расипамо, зар није боље да се мало ћутке поиграмо, ако немамо шта да кажемо?

Тако су и учинили: почеше се играти бродићима.

Д. Д., Д. Х. и Л. Л. су, пијући вотку и мезетећи димљеног сига, разговарали.

Д. Д.: Ми смо као немачки романтичари из прошлог века, они ништа реално нису дали, али су остали у историји.

И онда је делио улоге, неком Шлегела, старијег или млађег, неком Новалиса, Шлејермахера и друге.

Л. Л.: Сличност је приметна за сада само у првом делу. Уосталом остати у историји није баш нека утеха. Замислите: „Ова књига ће вас надживети; од вас, који ју је написао, ништа неће остати осим тела у распадању које једу црви, а вашу књигу ће поново издавати и читати током педесет или шездесет година."

Затим: О разликама међу народима.

Д. Д.: Стари Грци су осећали само простор, Јевреји – само време. Због тога се грчка култура и прима тако лако код свих народа. И због тога су они, вероватно, волели дечаке. Слабљење осећања за време испољава се, пре свега, у непоштовању према смени генерација, према рођењу. Али може се поставити питање зашто су онда код Грка постојали митови, и откуд код Јевреја способност за комерцијалне спекулације. Ја то тумачим као психичке екскременте који су им туђи.

Л. Л.: То је погрешно. Простор не треба супротстављати времену, него изводити из њега. Што се тиче Јевреја, комерцијална спекулација је сестра филозофске спекулације. Код Јевреја постоји губитак поузданости и с тим у вези настојање да се вежу уз апсолутно, чежња за њим, страх од провинцијализма. То и јесте оно што је неко назвао семитском озбиљношћу. Осећање детета кога је напустила мајка, и с тим у вези у дубини замрли страх и настојање да се сакрије, што дубље заквачи за околину, комерцијалне и филозофске спекулације, узнемиреност. Све је то могло настати само уз раздвојеност од природе, завичаја, уз неуобичајену физиолошку животност и источно осећање пролазности, своје слабости пред светом... Уосталом, претпостављам да би се све то могло расветлити прецизније када би се узеле у обзир физиолошке особитости народа; то се може урадити чак и по статистици болести, јер су оне повезане са конституцијом, посебно психичке и кожне. Расуђујући без тих података лако је послужити се лошим теоријама, попут неодређених тврдњи о „психичком екскременту". То је немачки начин размишљања, интелектуални импресионизам.

Д. Х.: Наш начин дељења уопште је, очигледно, погрешан. Ми као да користимо целе бројеве, а у природи се границе налазе на некаквим разломцима. Што се тиче Јевреја, у њима нешто има, некакав компас.

Д. Д.: Најтеже и најтајанственије је – време. Зашто је астрономија прозирнија него историја? Због тога што су промене тамо тако споре да их готово не узимају у обзир.

Д. Х.: Мислим да се не ради о самом времену, него је ту само најочигледнија погрешност нашег људског метода. Болест је у целом телу, најјасније се испољила у бубуљици и нама се чини да је болест у њој.

Л. Л.: Мислим да је време ипак језгро, то је осовина света; тачније, свет је – развијено време.

Затим: О епохама.

Д. Х.: Мисао о сличности атома са Сунчевим системом по уређењу је погрешна. Свет је, у ствари, уређен вероватно оштроумније и једноставније. Та идеја по свом типу не припада савременој науци, већ, пре, науци из доба Фламариона[45]. То је било врло добро, али бесплодно време. Тада је Фламарион живео, као суманут, пењући се сваке ноћи на своју кулу; а ујутро, по свој прилици, на изласку сунца писао књиге. Тада су се појавили први аутобуси, штампали су им слике у часописима у дрворезу, у становима и на улицама горео је плин и поносили су се због Светске изложбе у Паризу.

Л. Л.: Време одушевљеног упрошћавања.

Д. Д.: Романтичари су се удаљавали од свакодневице и били сањари, ми, напротив, тежимо свакодневици.

Л. Л.: Интересантно како се формира круг људи. У Москви, може се рећи са сигурношћу, нема таквих људи. И интересантно да се људи који једни другима одговарају налазе, налећу једни на друге тобоже случајно, али, као закон, увек.

Д. Х.: Наша разлика је у томе што ми не мислимо челом, или потиљком, већ теменом, посебним местом у мозгу.

Л. Л.: Никада није било толико неправилности и никада још није било таквог осећања правилности и величине света.

Д. Х.: Био би нам потребан наш часопис, посебно за Н. М. А за мене своје позориште.

Д. Д. је почео да показује архитектонске часописе које је имао.

Д. Х.: Имам навику да сваки пут пред спавање цртам планове замишљених станова[46] и намештам их покућством.

Д. Д.: То је сада једина жива архитектура.

Затим: О хиромантима. Зашто они нису никада пробали да провере линију живота на рукама покојника у било којој мртвачници? О спиритистима. Зашто не ставе у свој круг поред медијума тек умрлог човека? О поновљивости кругова у животу. Они ипак не доводе понављања до спајања. О ономе што улива страх Д. Х., сељацима-беземљашима, руском парном купатилу, брадатим свештеницима, једном узвику у опелу. О тучи сељака у распуштеним кошуљама, њиховој хистеричности. О пијацама које заударају на нужник.

Затим: Д. Д. је читао Гетеове песме на немачком. Д. Х. се одушевљавао, Л. Л. није разумео немачки.

Н. А.: Џинсова[47] књига је мрачна, не даје одговор ни на шта. Изненађује страшна пустош свемира, изузетност материје, још већа изузетност планетних система и готово потпуна немогућност живота. Све је астрономска случајност, уз то невероватна. Крајње неугодан свемир.

Л. Л.: Ипак она показује да свемир има свој раст, рођење и пропаст. Он је драматичнији и индивидуалнији него што су мислили раније.

Н. А.: Наравно, звезде се не могу upoређивати са машинама, то је исто тако

бесмислено као сматрати радиоактивну материју машином. Али погледајте један интересантан цртеж у књизи, распоред сферичних концентрација звезда у равни Млечног пута. Зар се те тачке не слажу у човечију фигуру? И Сунце није у њеном центру, већ на полном органу, а Земља као да је семе свемира Млечног пута.

Ј. С.: Познавао сам Лао Цеа до сада само у руском преводу, који не даје о њему представу. Немачки је знатно тачнији; али такође није нарочито добар. Навешћу један пример: у руском тексту стоји реч женка; у немачком – вечно женско. Ни то, ни друго, очигледно, не одговара. Али у немачком ипак има мање баналности. Код Лао Цеа, дакле, уопште нема тако много моралисања; мада, наравно, он није неморалан филозоф. Тамо где у нашем тексту стоји: „Честит је онај који влада собом“ треба, у ствари, читати: „Честит је онај који не ради ништа“. Лао Це почиње овако: „Тао, који познајемо, није прави Тао, и име, које познајемо, није право име.“ Он је био старији савременик Конфучија, живео је готово у исто време као и Питагора и Буда... Ако хоћеш, хајде да заједно, користећи руски и немачки, реконструишемо Лао Цеа. То је интересантан покушај превода при одсуству оригинала, ако он успе могле би се касније почети преводити изгубљене ствари Аристотела, Питагоре, Талеса и других. Посла има доста; изгубљено је много.

Н. А. (улазећи): Мењам презиме у Попов-Попов. Двоструко презиме, несумњиво аристократско.

Затим: О номогенези, о књизи Берга[48].

Л. Л.: Ипак она не открива законе, а само доказује да они постоје, не ради се само о случајности, ни само о спољашњим утицајима. Бергсон је то схватио раније, али он није имао такав избор занимљивих и важних чињеница. Сада се, међутим, већ откривају такви закони, теорија паралелних низова, проверена на житарицама. Паралелни низови, то постоји и у језику.

Ј. С.: Па, Н. А., јесте ли ми нашли посао који не захтева посебан напор? Под напором разумем било какво напрезање. Нађите што брже, јер ћу остати без посла и новац ће ми бити веома потребан.

Н. А.: Предложио бих вам, ако се нећете на мене увредити, да постанете димничар. То је сјајна професија. Димничари седе на крововима, под њима су разноврсне ћелије жактовских* масива, а изнад њих као персијски тепих шарено небо. Да, заједница таквих људи, мислим на савез димничара, могла би променити свет. Дакле, Ј. С., постаните димничар.

Ј. С.: Не одговара. Авај, то захтева посебан напор.

Н. А. (усмеравајући разговор у општи ток): Јесте ли приметили да је ове године први снег пао у пахуљицама, а не као суградица. То значи да ће година бити неродна. Дакле, да ли да бацимо коцку?

Психолошки разговор.

Л. Л.: Ја сам – неотпоран. Недавно су укључили вентилатор и почело је да ме увлачи у себе. Добро да је Т. А. приметила када сам био већ под плафоном и ухватила за ногу. Или такође: купао сам се и замисливши се, не схватајући шта радим, извадио чеп из одвода каде. Настали вртлог ме је захватио. Узалуд сам се хватао за глатке ивице каде, узалуд сам звао у помоћ. На срећу, моју вику су чули станари, провалили су врата и у последњем тренутку ме спасли.

Д. Х.: Мој организам је начет. Јуче када сам устајао из кревета одједном су ми из носа шикнули крв и млеко.

А. В. је нашао код себе сличност са Пушкином.

А. В.: Пушкин такође није имао осећање властитог положаја и волео је да се врзма око људи који су изнад њега.

А. В.: Недавно је Д. Х. ушао када је Н. М. био одсутан и угледао на дивану отво-

* Од скраћенице жакт – стамбено-закупна задруга, постојале су у СССР до 1937. године. – *Прим. прев.*

рени том Пастернака[49]. Вероватно Н. М. стварно чита у потаји Пастернака.

Н. А. је седео код Л. Л. У то време поново је телефонирао Д. Х., опет о картама за Реквијем.

Н. А. је копирао из енциклопедијског речника аутографе, а Д. Д. је разговарао са Д. Х. који је стигао. Гете, Моцарт, Шуберт, сваки час су се чула у њиховом разговору имена великих људи. Л. Л. је то досадило. Присећао се стихова А. В. из аутобиографије:

„Генијалном мушкарцу
Гете, Пушкин и Шекспир,
Костомаров и Пучини,
Одлучили су да приреде пир“[50].

Затим је Н. А. играо као увек трик-трак и певушио једноставну песмицу: „Један ађутант је имао акселбанд, а други ађутант није имао акселбанд.“

Затим о Н. М.

Он се појављује у редакцији без циља, као фланер, у чудној одећи и спортским ципелама зими[51]. Увек га сви примају добро. Он седа и почиње да се бесрамно руга. Шта – каже он писцу – опет си наслагао тривијалности? А уреднику: Зашто причате с њим, та он је варалица, само му је новац потребан... Све је то истина, али се прима са осмехом, као духовитост. Уопште његове шале подсећају на шале Ивана Ивановича из Гогољеве повести[52] – „А хлеба би, вероватно, исто хтео?“ Уз то су усмерене на оне који су беспомоћни, који заиста пишу лоше. Тако говори Н. М., вршећи своју друштвену функцију законодавца укуса, попут Петронија за време Нерона. Дата му је привилегија да говори истину, као у старо време дворска луда. Тако су некад примали симпатичног и талентованог човека који се потпуно пропио. Он пролази, као посебна природна појава, која не спада у обични круг, која није потчињена општим правилима.

На крају крајева, према њему су добри јер га сматрају ретком и дивном творевином природе. А таленти су потребни, као украс, сваком времену, сваком уређењу. И због тога он ипак добија незнатан део земаљских блага. Он може, ако пожели, да проживи као естетски паразит.

Н. М. и Л. Л. су се срели на Реквијему.

Л. Л.: Што сте нестали?

Н. М. (по обичају избегавајући одговор): Сада имам телефон, могу да вам га дам.

Л. Л. се зачудио.

Н. М.: Жена је пожелела. Телефон стоји већ три дана и до сада нисам приметио да доноси срећу.

Затим о Реквијему.

Л. Л.: У њему је нељудско властољубље.

Н. М.: Да, испоставља се, људски глас је тајанствен. Ако се правилно користи, он је изнад свега... А последње делове, чини се, није написао Моцарт, него су настали по његовим упутствима, после његове смрти.

Л. Л.: Молим вас, не устручавајте се ни ви; ако вам је потребно, са задовољством ћу вам учинити ту услугу, завршићу оно што не стигнете.

А. В.: Д. Х. се већ недељу храни супом, коју кува сам, супом са снецима*... А карте за Реквијем, које је нудио Н. А. и дао Н. М., у ствари нису биле бесплатне; Д. Х. их је купио.

А. В. и Л. Л. су говорили о количини новца која је потребна човеку. А. В. је сматрао да ту нема и не може бити граница; што више то боље. Л. Л. је говорио да је много новца потребно само ако постоји частољубље, да се не заостане за другима. А овако је довољно и не превише много.

Затим о надахнућу.

А. В.: Оно не чува од грешака, као што то обично мисле; тачније, оно чува само од појединачних грешака, а основна грешка дела се тада баш не види, због тога оно и даје могућност да се пише. Ја увек дан касније видим да сам написао лоше и не онако како сам желео. Па да ли се и

* Снеток – снетац, врста рибе – *Прим. прев.*

може уопште написати онако како желиш? Д. Х. је говорио некоћ да уметност мора да делује тако да пролазиш кроз зидове. А тога нема.

Л. Л.: Не зна се шта је надахнуће. Али оно подсећа на пажљив поглед, јасност и слободу. То је оштра пажња, усхићење светом. Тако да су му блиски дирнутост, вртоглавица од простора, самозаборав. И пази, ту увек постоји природна лакоћа, као да се губи стално трење, и истовремено нестаје осећање времена. Одакле је то и је ли оно стварно? Ту се засад може рећи само отприлике ово: доспети у ток света и пливати у њему, као у току реке. А да ли је то стварно, то је блиско другом нерешеном питању: када воле, шта све не виде у жени; да ли стварно примећују оно што је недоступно другима, или је све то само најобичнија илузија?

Затим: О људима.

А. В.: Људи нове епохе, а она почиње, не могу да имају изграђен укус. Узмимо на пример тебе, где је твој укус? Можеш ли да одговориш на питање: ваш омиљени писац? Истина, код тебе на полици стоје књиге, али какав је то случајан и шаблонски избор! Међутим, раније су постојали људи који су одговарали без оклевања: Ја волим Плинија Старијег.

Л. Л.: Да немам укуса зар бих могао четири године радити као уредник у државној издавачкој кући!

А. В.: Али, на крају крајева, одатле су те отерали.

Затим поново о новцу.

А. В.: Мама још не може да ми опрости што сам јој оног дана када сам добио на картама хиљаду рубаља, а она ми тражила новац, дао пет рубаља.

Л. Л.: Хиљаду рубаља? Па када је то било?

А. В.: Ове јесени. И како сам их потрошио не знам. Сећам се да сам купио кравату.

А. В. је прочитао песму без наслова[53], јадиковку због несавршенства људске природе.

Л. Л.: Зачуђујуће је како тачно и правилно постављена питања постају у исто време уметност. Она је дивна као преламање светлости. У другим твојим стварима се дешава да равнодушност толико влада њима да готово престају да буду уметност. Овде има и посебне племенитости или отмености. То је елегија. На почетку неком својом страном подсећа на неке Хлебњиковљеве ствари – „дивље животиње, када оне воле..."[54]. Али Хлебњиков никада не би успео да каже тако једноставно: „Такође имам претензију, што нисам тепих, нисам хортензија."

А. В.: Ту песму, за разлику од других, писао сам дуго, три дана, размишљајући о свакој речи. Ту све има за мене значај, тако да би се вероватно о њој могао написати трактат. Почело је тако што ми је пало на памет оно о орлу, то сам и написао код тебе, сећаш се, прошли пут. Затим се појавила друга варијанта. Помислио сам, зашто бирају увек једну, и укључио сам обе. О хортензији ми је и самом било неугодно да пишем, прво сам чак прецртао. Хтео сам да завршим питањем: зашто нисам семе? Понављања је овде много, али по мом мишљењу сва су она потребна; ако се пажљиво погледа, она понављају на други начин, објашњавајући. И „Свећа-трава" и „трава-свећа", све је то за мене лично важно.

Затим смо отишли код Д. Д. и тамо говорили о истоветности погледа.

А. В.: Ако се неке речи код људи поклапају, то је већ много; сада се може само тако разговарати.

Л. Л.: Ето, прочитао сам генијалну књигу: „Студија о бојама"[55]. Фауста нисам могао да прочитам до краја, досадно је; а ту је све дивно.

Н. М.: О бојама Лајбниц има изузетне мисли. Не сећам се тачно, али суштина је у томе да су боје најситније фигуре, мајушни троуглови и сл. И стакло, које не пропушта одређену боју, је само решетка, која не одговара таквим фигурама.

Д. Х.: Зашто вам Н. М. не исприча о открићима која је направио заједно са женом. Они сада раде као супрузи Кири.

Н. М. је испричао како су, мутећи беланца у посуди са инкрустацијама, одједном приметили да се у другој посуди на води појавило исто такво мрешкање у квадратићима.

Д. Д.: Да није то од звука? Па звук прави шаре. Проверите то мењајући посуде.

Затим препирка о парном купатилу.

Н. М.: Измирићу вас. Парно купатило пере, када чисти путем осмозе и дифузије. То је потпуно другачије. О, то је велика ствар, две средине, раздвојене опном.

Д. Х. је саопштио да ће ускоро живети у новој соби.

Н. М.: А како ћете је уредити, на леви или на вулгаран начин?

Л. Л.: Реците, Д. Х., је ли Вам тешко да остајете у Вашој левој соби[56], када сви оду и останете сами?

Д. Х.: Схватио сам какву собу волим: претрпану стварима, са угловима уз пећ.

Д. Д.: Сви људи се, очигледно, деле на становнике пећина и становнике шатора. Ви сте, наравно, становник пећине. Најбоља боравишта су – енглески станови на неколико спратова. Када се умориш да радиш у приземљу, идеш да се одмараш на спрат. Па висина пружа одмор. Ја сам чак пробао да стајем на столицу, наслањајући се уз пећ, и било је добро.

Л. Л.: То је лако оствариво: правити врло високе фотеље, висине, рецимо, ормара. Долазите у госте, седате у фотеље и разговарате као два монарха.

Д. Х.: Чак када у библиотеци узимаш књигу са горње полице и читаш је на мердевинама, не силазећи, то је угодно. Било би згодно бирати висину положаја према теми: када се разговор погоршава, обоје се спуштају неколико степеница доле, а затим се радо пењу горе.

Н. М.: Добре би биле висеће скеле, на каквима раде молери, и да их сам повлачиш за конопац.

Д. Д.: Архитектуру су до сада разматрали погрешно, споља. Али њена суштина је у унутрашњем, стамбеном простору. Чак цео град у средњем веку као да је био један стан, настањени простор. Због тога су улице у њему криве и уске. Ко гради себи собу бринући највише о пролазима? Сада су улице за саобраћај, то није настањени, него успутни простор.

Затим је Д. Д. почео да говори о романтичарима.

Д. Х.: Да, ви сте наравно Тик. Попио сам свој чај. Налијте молим вас чаја бившем Гетеу.

Н. М.: А јесте ли чули за теорију, објављену у једном америчком часопису? Земља је шупља кугла, ми живимо на њеној унутрашњој површини, Сунце и звезде и уопште читав свемир налазе се унутар те кугле[57]. Наравно она је сасвим невеликих димензија, и када би могли да је прелетимо по дијаметру Земље, доспели бисмо у Америку. Јасно је да гравитација у том случају има радијалан смер од центра кугле, она је одбијање.

Д. Д.: Значи, када копамо јаму, покушавамо да изађемо из нашег свемира? Ето, испада да је свемир пећина.

Н. М.: И значи моја теорија ширења светлости је моментално погрешна.

Д. Х.: Стратостат се стално пењао, пењао и одједном се нашао у Америци. Сви су, наравно, запањени; како је могао толико да скрене са правца, проверавају инструменте. А у ствари су само скроз пролетели кроз свемир.

Д. Д.: Шта се налази тамо, ван Земљине кугле? Уопште се не зна?

Д. Х.: Негде на дну океана постоји рупа кроз коју се може изаћи на спољашњу површину свемира.

Л. Л.: Неке дубинске рибе понекад тамо залазе, због тога имају тако тајанствен изглед.

Д. Д.: Не, то је крај свемира. Он почиње у центру од светлости, затим су, на унутрашњој површини, вода и органски живот, даље је све чвршће, док се не

стигне до апсолутне чврстине; иза ње више ничег не може бити.

Н. М.: Као што температура не може бити нижа од апсолутне нуле. И као што бројеви морају имати границу.

Л. Л.: Тако да Земља затвара простор. Ако би открили да су се не само димензије свемира, него и димензије Земље преувеличавале, а и целокупно време је незнатно, рецимо као човеков живот, све се догађа у том интервалу и само се пројектује у илузорна бесконачна времена.

Н. М.: Постоји таква теорија да све, и догађаје, и друге људе, и њихове фрустрације, и прошлост, и будућност, замишља један човек.

Д. Д.: Солипсизам? То је ћорсокак, он ништа не објашњава.

Н. М.: Не, па и сам тај човек себе замишља, он је властити сан[58].

Л. Л.: Сан непостојања. Код мене је речено у „Разговору о води" – „Велики сан сања да је мали сан, мали сан који сања велики сан." Велики сан, то је – свет, мали – индивидуалност.

Код Индуса је митологија врло умножена, хиљаде разних богова; али сви они, кажу, постоје док су Брами затворене очи.

Д. Д.: О рупи у океану, то има још у Гилгамешу[59]. Он стиже, напокон, до подземног царства, среће тамо умрле људе. Наравно, он их испитује. А они одговарају: Овде није боље него код вас... То је, по мом мишљењу, најбољи еп – Гилгамеш.

Л. Л.: Индивидуалности као да су зечићи, вишекратни одрази једног те истог зрака. Отуд и време: опис међусобног односа великог и малог света. Али, како је оно могло настати?

Н. М.: Да, како је оно могло настати?

Д. Д.: Време, то је рођење и раст.

Л. Л.: Време, то је талас. Али, то га не објашњава.

Н. М.: У сваком случају, све теорије о времену као четвртој димензији су најпогрешније и најнезанимљивије.

Д. Д.: Прочитао сам роман А. В.[60]; отворено говорећи, он ми се у целини није свидео. То је дотицање свега, и не увек исправно.

Л. Л.: А. В. је говорио да је проза за њега загонетна; њему се у његовом роману не свиђа обичан тон. Тон је по свој прилици биографско-протоколаран. Али, крај романа је изванредан.

Н. М.: Ја сматрам да је проза А. В. чак боља од његових стихова. То је основа сваке будуће прозе, њено откриће. У томе је и необичност А. В., што он може да пише као графоман, а испада све одлично. Он има други недостатак, а то је што не може да се реализује.

Л. Л.: Шта то значи?

Н. М.: Наћи условни знак, потпуно тачан. Гогољ и Хлебњиков га, на пример, нису нашли. Све Гогољеве ствари, наравно, нису оно што је требало да напише, оне делују само неком својом еманацијом. О Хлебњикову нема шта да се прича. Уосталом, ја сматрам А. В. бољим од Хлебњикова; код њега нема узалудности и Хлебњиковљеве немирне разноврсности. Али Пушкин, Чехов или Толстој су се реализовали. У томе се, очигледно, и састоји Толстојева генијалност: реализовати се до краја немогуће је без генијалности.

Л. Л.: Ја схватам то овако – ставити печат. Код Гогоља, знам да се са тим не слажете, такав је требало да буде други део *Мртвих душа*. Када га читаш као да се пењеш на високу планину; постаје јасно зашто су Гогољу све његове раније ствари изгледале недоличне.

Д. Х.: А за Н. А.?

Л. Л.: Његова поезија је – напор слепог човека који отвара очи[61]. У томе је његова тема и величина. Када се прави да су очи већ отворене, испада лоше.

Д. Х.: Геније који се изванредно реализовао је – Моцарт.

Н. М. (опраштајући се): Ова година је била година без мисли, лоша година за нас. Мислим да ће следеће почети врло лагано оживљавање.

Л. Л.: Неко већ неће оживети.

Н. А.: Склопио сам уговор да прерадим *Гаргантуу и Пантагруела*[62]. То је, можда, чак пријатан посао. Осим тога, осећам сродност са Раблеом. Он је, на пример, мада неверник, када је било потребно љубио руку папи. И ја такође, када је потребно, љубим ручицу некаквом папи.

Л. Л.: Јесте ли видели наше пријатеље?

Н. А.: Д. Х. и Н. М. су били код мене. Зачуђујуће докле је стигло: постало је назанимљиво чак да питамо један другог да ли је нешто написао. Било је досадно, иако је Д. Х. говорио много.

Д. Д. је донео да покаже Пиранезијеве[63] гравире.

Д. Д.: Код њега камење личи на биљке, а биљке на камење. Зашто камен оживљава баш онда када пропада?

Л. Л.: Недавно сам се пробудио ноћу и лежао будан ништа не радећи у мраку. Знате, тада долазе чудне мисли. Изгледало ми је јасно да инсекти настају из психике, од лоших мисли и осећања, својеврсна аутогенеза. Камен, дебели слојеви, пропадајући се индивидуализују као биљке, дрвеће. То је слично као када би човекова кожа почела да пуца, а њени поједини делићи отпузали, почели да живе и производе. Али, шта је терало Пиранезија да црта то тада без краја, затворе, пристаништа, фабрике. Или у мостовима и степеницама има нешто свето, нека спирална тајна?

Д. Д.: XVIII век је био сав обузет осећањем уништења и пропасти. Не можете да замислите какав је утисак, на пример, оставио Лисабонски земљотрес[64]. А сада, наравно, не би ни трепнули.

Затим: О рату.

Д. Д.: Знате на шта највише подсећа рат? На службу, установу. Или, ако желите, ни на шта нас не подсећа, јер траје све време, и сада. Таква времена се догађају. Ако бисте се, на пример, одједном пренели у Московску Русију, не бисте нашли тамо ништа ново.

Л. Л.: Простор је, ја сматрам, шема остваривости, свих могућих прелаза или напора. Будући да при конструкцији те шеме нема никаквих посебних услова, она ће бити једнолична и може се настављати колико хоћеш: то јест, простор испада свуда једнако пролазан и бескрајан. По тој шеми и размештамо цео свет у складу са тим како у искуству – или у пројекцији искуства – досежемо сваки његов део.

То је о простору; сада о праволинијском.

Број могућих прелаза између било која два – почетка и краја – није одређен никаквим посебним условом, могу се бројати колико хоћеш, то јест, бесконачно. Онај начин, када је потребна најмања количина прелаза или напора да се стигне до краја зове се правац, права линија. Сви остали се пореде са њом: степен кривине је степен разлике од праве линије.

То је о правој линији; сада о фигури или контурама.

Може се приписати неком делу простора посебан услов: неки од уопште могућих начина прелаза биће у њему немогући. Тада ћемо добити фигуру. Зашто је, међутим, тај показатељ немогућности одређених прелаза замислив само за једно или дводимензионалне делове простора? Јасно је, на пример, у чему је ограничење покрета створења које пузи по површини јајета у поређењу са створењем које лети. Али како замислити да су и за оно које слободно лети неки путеви у ствари забрањени, иако оно то и не примећује?

Мислим да се то може разумети ако схватимо шта је то – захват.

Прелази иду један за другим, по реду, у томе је суштина простора. Али ми можемо да их замислимо одједном, то ће и бити захват. Он и даје могућност поређења разних начина прелаза. Код нас постоји хијерархија од три захвата, ми их зовемо обим, површина, линија. Да би створили представу о искривљењу простора користе овакав поступак: зами-

шљају још један захват, помоћу којег би се обими могли поредити према искривљењу, попут површина или линија. Ја мислим да такав нови захват не може постојати. То је само фикција, која омогућава да се математички изрази искривљење простора.

Али у чему је онда у стварности то искривљење? У томе, можда, што сви за нас могући начини досезања не исцрпљују све могуће уопште, могу постојати директнији, то јест непосредни. Ми не размештамо свет сасвим исправно у шеми остваривости.

Тако ми, отприлике, изгледа та ствар.

Ј. С. није опонирао, али је остао тужан.

Ј. С. (жали се, улазећи): Осећам својих три и по пуда* и то ми је тешко. Осим тога, осећам своје знојне жлезде. У томе такође нема ничег пријатног.

Л. Л.: То је хипохондрија. Сам си због ње крив, ти је негујеш. Зар је добро пред спавање скидати и поново стављати резу на вратима? То је сујеверје. Тако није тешко ни полудети.

Ј. С.: Ти би био у праву у својим прекорима и могао би да ме исмеваш када бих десет пута стављао резу на врата. То би, наравно, било сујеверје. Али ја то радим осам пута. Па не можеш тражити да будем тако лакомислен и изазивам судбину, да седам као луд у трамвај чији је збир бројева девет или је дељив са девет?

Затим: О богатству.

Ј. С.: Где је принцеза? Где је моја принцеза, где се изгубила? Декарт је имао такву принцезу, предавао јој је науке и за то добијао пристојно издржавање и није оскудевао у новцу. А ја? Ако сретнете принцезу обавезно пренесите да с нестрпљењем очекујем када ће ме позвати да јој будем наставник.

Л. Л.: Али, Ј. С., Декарт је много знао, он је могао да предаје. А ти, шта ти знаш?

* Мера за тежину 16,38 kg – *Прим. прев.*

Ј. С.: Глупости. Декарт исто није волео да чита и био је лењштина. Имао је једину жељу: да устаје касно. Једина његова предност: школа му је дала више знања него мени и теби.

Л. Л.: Он је имао урођени дар за математику.

Ј. С.: Ја сам као оно дете које је приметило да је краљ го[65]. То је, чини се, моја специјалност – да будем такво дете.

Л. Л.: Постоји игра да се прсти намештају на разне начине како би се на зиду добијале свакакве сенке. Ти имаш исти такав однос према математици. Шта год да урадиш са бројевима, увек нешто испадне; то је, наравно, интересантно. Могу се, на пример, помножити бројеви телефона. Али ти, осим тога, волиш још и да рушиш. Ти ћеш у математици бити шлисељбуржанин Морозов[66].

Н. М. ће обесити жрвањ око врата, због тога што је завео једног од ових малих људи. Остави математику, Ј. С.! Зар је мало других наука. На пример, географија...

Ј. С.: Одбиј.

Затим: О открићима и начину писања.

Ј. С.: Некада је летење за нас имало велики и несхватљиви смисао. Чиме се то завршило? Тако што је – како си сам рекао – полетео глупи човек.

Л. Л.: То нисам рекао ја, то је једном рекао Н. А.

Ј. С. (са незадовољством): Па, свеједно, нека сам то рекао ја. Али, зашто је тако испало? И тај крај није случајан. Тако ће вероватно бити и са хијерографијом, којом смо се ми бавили[67], исто тако неуспешно као Лајбниц. Међу великим мислима, које све време прате човечанство, а њихов број је ограничен и невелик, јесте и аритметика весника. Говорим о распореду тачака, он спада међу стварно постојеће ствари. Али, о томе други пут.

Л. Л.: Рајтови су били последњи нетехнички ваздухопловци, то им даје узвишеност. Ту је разлика између открића и проналаска. Откриће, то је рођење ока из светлости.

Ј. С.: Постоје различите врсте генијалности. Леонардо да Винчи, на пример, никада ништа није завршавао. И мада се то сматра недостатком, јасно се осећа да је у томе била и његова вредност. У том смислу, ја личим на њега. Рафаел је, вероватно, требало само да пређе кичицом и испала би слика; а овоме би требало по петнаест година. Али, не би испало нимало лошије.

Л. Л.: Под генијалношћу се подразумевају веома различите ствари: посебна животност, продуктивност и радна способност. Њу, ту моћ спретности, осећање живота и живахност, имали су, судећи по причама, Гете, Наполеон. Затим посебне способности, оригиналност, која пружа човеку нови однос према свету, као његов процват са неочекиване стране. И, напокон, нарочито проницање. Ту, напротив, долази до изненађујуће једноличности и подударања међу људима разних времена и народа. И када би такве људе сакупили одједном заједно, они би осетили сродност и знали би о чему да причају.

Ј. С.: Не треба писати велике ствари, то је предрасуда. Лајбниц има само две велике ствари и обе су досадне. Баш због тих ствари представљају га као рационалисту, пишу о њему у уџбеницима филозофије. Обе су полемичке, једна – против Лока[68], и то је већ смешно када човек за цео свој живот напише две велике ствари, и обе полемичне. Праве мисли, генијалне, су у његовим малим стварима, на две, на четири стране. Зашто је тако?

Л. Л.: Мислим да се ту ради о разлици између записа и разговора. Код Индуса су у делима тој подели одговарали суштина и коментари. Прво је – откриће, оно што је човек видео и што је могао да исприча само он. Друго – последица, тумачења и додаци; они се могу са временом мењати. Такву поделу је условљавало то што они, изгледа, још нису имали писменост, а памћење се не сме преоптерећивати. Исто тако поступају и математичари. Њихови основни радови су кратки, а уџбеници дебели. Али разговор је краткотрајан, то је лутање и испитивање. А запис, то је нешто објективно, на свет долази нешто ново, исто такво као минерал или биљка: ту је неопходан обзир.

Л. Л.: Због нечега сви узори имају непријатне стране. Код Платона то што разговарају увек грнчари, обућари и гимнастичари, и сви настоје да један другога надговоре. Код Шекспира изрази попут – нека ми се распрсну плућа! У Библији наметљива понављања, описи грађевина са обавезним навођењем грађевинског материјала и броја лаката*.

Н. А.: Требало је да Ј. С. буде јеврејска свезналица, а он је скренуо с пута и због тога тугује.

Л. Л.: Тада би га оженили са шеснаест година, тако да не би морао о томе да размишља. Жена би радила, а он би се посветио мудрости и уживао углед и поштовање.

Затим: О узрасту.

Л. Л.: Старост не значи оронулост. Неке способности, на пример подешавање очног сочива, почињу да слабе већ од детињства. Али неке дубоке способности не слабе, већ цветају са узрастом. Због тога су људи који не старе ништавни и одвратни. Такав је, на пример, критичар Ч. Оронулост, то је самозатрованост лошег живота. Неки старци као да су отпаци властитих живота, отров својих прошлих лоших поступака. Понеке искушење старошћу изобличује другачије. То су они који нису радили ништа лоше, јер заправо ништа нису радили. Такви старци лажно изгледају ведро, они неприметно и лако труну. Очи постају глупе, прозирне, иза њих ничега нема. Тело је као лака љуска, ако дунеш разлетеће се и неће остати ни трага од ње, као да човек никад није ни постојао.

* Мера за дужину 0,5 m – *Прим. прев.*

Таблица доба̂, коју је Н. М. саставио заједно са Л. Л.

Од 0 до 10 година – мало дете
Од 10 до 20 година – дете
Од 20 до 30 година – дечак
Од 30 до 40 година – момак
Од 40 до 50 година – млад човек
Од 50 до 60 година – зрео мушкарац
Од 60 до 70 година – у пуној снази
Од 70 до 80 година – у годинама
Од 80 до 90 година – старац
Од 90 до 100 година – дубоки старац
Од 100 до 110 година – на измаку живота
Од 110 до 120 година – маразматичар
Од 120 до 130 година – близу смрти
Од 130 до 140 година – у агонији
Од 140 до 150 година – при последњем издисају

Т. А.: Али, па нормална дужина човековог живота је седамдесет година. Тако ,на пример, сматрају Немци.

Н. А. (огорчено): Немци! Код њих је све чист безобразлук. Тамо је, на пример, Телман већ толико месеци у затвору. Може ли се то замислити код нас? А дрвеће живи веома дуго. Баобаб – шест хиљада година. Кажу да постоји чак такво дрвеће које памти времена када на Земљи још није било дрвећа.

Л. Л.: А штука? Због чега ваши преци нису набавили штуку? Код вас би у акваријуму пливала породична штука, подсећајући вас на све Агафоне који су живели пре вас.

Н. А. (погледавши своје ноге и приметивши закрпе на коленима): Када будем богат, заменићу ове закрпе за сомотске; а у средини ћу још да пришијем карбункуле.

Т. А.: Да ли вам је потребно много новца месечно да не оскудевате?

Н. А.: Хиљаду. Првих шест месеци живео бих за петсто да исплатим дугове, а касније безбрижно.

Т. А.: Па ви и сада живите, не тугујете.

Н. А.: Како се узме, понекад се и растужиш, када са свих страна одједном притисну рачуни, а нема чиме да се плати. Али, уосталом, зашто смо почели да причамо о томе...

А. В.: Д. Х. је недавно опет неугодно изненадио, без икаквог разлога био је са мном груб. Кажу да је то код њега због нервозе. Али зашто та нервоза одједном нестаје када има посла са важнијим људима? Ти си говорио раније: када би одједном морао да постанеш курир или лакеј и срео се са мном, ја бих се направио да те не познајем, не бих пружио руку. Увек сам спреман да се с тим не сложим. Али, Д. Х. стварно процењује људе по положају. Додуше, ти положаји нису општеприхваћени, него их је он сам одредио. Али, то је већ свеједно. А ако је тако, ја могу да питам да немам ја већи положај?

Л. Л.: Промене односа се заиста догађају, али не ради се о томе. Везе, које су повезивале нас неколико људи распадају се. Пронаћи ће се друге везе, али већ потпуно другачије, сличне само по професији или начину живота...

А. В. то сада није интересовало. Сада му је било важно само оно што се тицало њега. Говорио је увређено, али, уосталом, без икакве злонамерности. Био је то само напад сентименталности према себи. И он је тражио саосећање. На крају је смекшао.

А. В.: Знаш ли да је Д. Х. једном у присуству дама почео да свлачи панталоне. Испоставило се да је специјално због тога дошао у два пара панталона, једним испод других.

А. В. (опраштајући се): И зуби су ми као дирке, коју год да притиснеш, боли[69].

Д. Д.: Наравно, најбољи век за живот био је XIX. Кратко раздобље у историји, оно се можда неће поновити, када се сматрало да човека треба поштовати само због тога што је човек. Тада су се на то навикли да су мислили да ће тако трајати вечито.

А. В.: А наука тог доба?

Д. Д.: Она није одређивала стварност. Дарвинизам, борба за опстанак, а у

стварности поротни суд, последња реч оптуженом, постепено укидање смртне казне. Али наука је показивала: нешто нагриза корене тог века.

Л. Л.: Крајем прошлог века и на почетку нашег често су у књигама, у тексту или на маргинама писали реч „sic“ сускличником. Зашто?

Д. Д.: То је код руских мењшевика. Она је означавала претерану гордост и секташко свезналаштво, када све изгледа тако јасно да се другачије мишљење сматра својеврсном умном изопаченошћу. Укратко, „sic“ је значило: онај ко се не слаже је – будала.

Ј. С. је прочитао „Обележја вечности“. Та ствар је написана поводом неуспелог покушаја Ј. С. да остави пушење. Она се свидела Д. Д.

Д. Д.: Раније су биле расправе и филозофски системи. А сада је само регистровање примећених ствари. И то је убедљивије.

Ј. С.: Да, ја већ одавно не могу да читам филозофске књиге, није занимљиво.

Затим: О стилу у математици.

Ј. С.: Схватио сам шта значи метод у математици: то је – стил. Таквих стилова није било много, према броју великих математичара. И може чак постојати такав велики математичар који није направио никакво друго битно откриће, осим открића новог стила. Зар није такав Н. М.? А ја сам само филозоф, који је зашао успут у математику; такав може и да направи открића, али он ипак није прави владар математике.

Л. Л.: Могу само да кажем – цифре, или другачије, системи рачунања, то је онај мостић где се догађа сусрет човека са бројем.

Л. Л. се код Д. Д. срео са П[70]. Овај је излагао своју теорију бајке. Све чаробне бајке су – варијанте једне основне са седам лица и тачним ланцем епизода. Ево тог ланца:

Отац је отишао; забрана да се нешто ради.
То ипак ураде.
Појављује се заводник или пљачкаш; невоља.
Збогом, очева кућо! Јунак иде да поправи зло.
Сусрет са непознатим створењем; искушење.
Оно му даје поклон за пут.
Поклон показује пут.
Двобој са непријатељем.
У двобоју јунак добија белег – печат.
Пљачкашев плен је враћен; сада што брже кући!
Потера!
Код куће га нико не препознаје.
Самозвани јунаци оспоравају његов подвиг; надметање са њима.
Печат се случајно открива и доказује.
Друго рођење јунака.
Свадба и царевање.

На тај начин, према блискости било које бајке том обрасцу, може се судити о њеној старости. Сличност бајки, наравно, није због позајмљивања, него због тога што све оне имају порекло у истом односу према свету.

Л. Л.: Ви сматрате то само законом чаробних бајки и на тај начин разликујете чаробне бајке од свих других. Али, зар то није основа уопште свих митова, обреда, сижеа, од Дикенсових романа до америчких филмских комедија? Оне бајке које се не уврштују у чаробне, разликују се, по мом мишљењу, само у томе што је у њима нестало осећање страха, то су увеле бајке. Тако бар ми судимо непосредно. И зар Гогољева дела нису бајке?

П. се није сложио. Бојао се да изгуби разграничење, право на научност. Међутим, рекао је да су у *Књизи мртвих*[71] потпуно иста лица, сиже и смисао.

Л. Л.: Али у чему је тај смисао, у чему је кључ бајке?

П.: Сасвим кратко. Све што се одиграва у бајци, одиграва се у души; али то нису замишљени, већ стварни доживља-

ји. Никаквих расправљања и алегорија у бајци нема, све је прецизно и конкретно. И њени јунаци су – душе. Човек по старим веровањима свих народа има много душа. Колико тачно? По једним извештајима четири, по другим седам, девет. Разлика је вероватно зато што су путници-истраживачи лоше разумевали домороце, шта они желе да кажу... Да душа стигне до циља мора да прође кроз невоље, реши тачно постављене задатке, добије коња или птицу, бори се са аждајом, освоји златокосу принцезу итд. Само тада она налази оно што тражи, што јој је потребно. Шта тачно? Чини се, себе. У *Књизи мртвих* душа увек говори „ја – Озирис“[72], али лута баш због тога што тражи Озириса.

Тако је говорио П. Али у његовом гласу није било сигурности. Можда он није веровао у то што је говорио, и други пут би све објаснио другачије.

Л. Л.: Зашто је принцеза златокоса?

П. Ч.: Злато је – светлост, принцеза је обележена светлошћу.

Л. Л.: Субјективно не постоји, свака асоцијација је обележје стварне сродности ствари и на асоцијације и метафоре се не може позивати, треба их објашњавати, сводити на стварне повезаности. Ви кажете: злато је – светлост. Фројд каже: злато је – измет, новац. Истражујући значења речи приметио сам да су црвено и црно – варијанте једног те истог, руда, то је и ископина, крв и пепео. Такође: черное и чермное* су две варијантне облика исте речи. Зашто је тако? Боја унутрашњости, расцеп у дубину, творевина мрака. А шта значи аждаја?

П.: То ми се чини разумљивим. Аждаја је највише физиолошка, гмиже на трбуху и не може да се подигне. Она постаје још страшнија када јој израсту крила.

Л. Л.: Аждаја, то је огољени желудац, гутање. Червь и чрево** су варијанте једне речи. Могуће је да је сваки ужас – ужас пред неодређеношћу. Па у томе се и састоји уништење: губитак своје одре-

* Црно и тамноцрвено (застарели облик) – *Прим. прев.*

** Црв и утроба – *Прим. прев.*

[106]

ђености. Ужас гутања, усисавања[73], вртоглавица пред таласањем, гађење према мочвари, дрхтавом желеу, медузама, рицинусовом уљу, вашкама, стеницама, паучима и сл. Осим тога и кретање змије није праволинијско, оно је колебљиво, вијугаво или, другачије, лукаво... А зашто у бајци има три сина?

П.: Утростручавање је закон бајке. Можда је три у првобитном, врло ограниченом бројању значило једноставно: много.

Л. Л.: Тешко да је постојала епоха таквог бројања. А да је и постојала, онда би у другим епохама „много“ наизменично означавало два, четири, пет итд. У чему је предност броја три? Ја мислим да три значи у бајци „све“, савршену потпуност. На то оно има одређено право. Када се „све“ упознаје, тј. дели, оно се дели обавезно на три дела: успоставља се различитост, а различитост је однос две ствари, уз који сâм однос различитости постаје трећа ствар. Сâмо човеково тело је грађено по том принципу: оно је симетрично и има труп... Да, и коштана нога, и шума, и коса, све има своје значење. И мене је увек занимало да саставим алфабет ствари са њиховим значењима[74]. Па, у стварима нема ни симбола, ни алегорија. Него су оне саме кристализација светских принципа. Тако, врисак нема никакво узгредно значење, него он изражава бол. Зато митовима не треба приступати као грешкама, већ као тачним запажањима.

Д. Д.: Постоји веома много теорија, како и када је могла бити измишљена Библија. Турајев[75] ју је, пак, прихватио једноставно као тачан историјски извор и то је испало најплодоносније.

Л. Л.: И још, не треба јурити доказе. То је само илузија, веродостојност се због њих не повећава. Заиста, шта је доказ? „То што говорим потпуно се слаже са оним што сте признали раније као тачно.“ Али то раније признато је потпуно неверодостојно и ново може да му противречи. Боље је рећи: „Удубио сам се и схватио да је то тако; удубите се и ви.“

[107]

Л. Л.: Гетеови разговори са Екерманом[76] су неупоредиво пријатнији и занимљивији од ових које ја записујем. У њима нема претенциозности и апстракција. Зато што су обојица радили и разговори им нису замењивали посао, помагали су им. Гетеова величина, наравно, није у познавању неких посебних тајни, већ напротив у његовој обичности. Дух му је јасан као код сваког човека који савесно и несебично ради. Како је племенито када људи раде слободно и скромно. Тада их је угодно посматрати. Гете је умео да одабере за проучавање такве области које не захтевају специјална знања или способности. Пажљиво је слушао шта је говорила природа. И зато је примио у себе два столећа, XVIII и XIX, а са својим учењем о бојама отишао је још даље. И у томе је, а не у његовој даровитости, његова главна величина. Пушкин је био, вероватно, даровитији од Гетеа. И Гете је имао своју ограниченост. Али, он је умео да заузме правилан став, тако да му је сâмо време, попут плиме, доносило своје вредности. Његови разговори остављају утисак разговора у рају. Ми смо, пак, несрећни и сиромашни.

Т. А.: Постоје велики људи који се традиционално признају као такви, међутим нису сви међу њима заиста велики, има и обичних.

Како одредити разлику између великог и обичног?

Л. Л.: За то није потребно знати, то се често може закључити по једној фрази. Избор и оцена у науци су исто тако случајни као и у уметности. Живот поставља веома помешане практичне захтеве, сâмо време их прочишћава. А говорити о великим људима са некаквим нарочитим поштовањем, то је једноставно јалово.

Д. Д.: Знате ли да је умро Андреј Бели?

Л. Л.: Он је имао талента, али смећа је у њему било још више од талента.

Н. А.: Једина ствар која може да се чита је *Огњени анђео*. А и она није његова, него Брјусовљева.

Затим: О националним типовима.

Л. Л.: Имам чудан утисак да сви чисти национални типови личе један на другог. Чистокрвни Немац личи на чистокрвног Руса.

Д. Д.: Знате ко веома личи на руског сељака? Специјално сам гледао у етнографским атласима: Аустралијанац. Исти такав брадати сељачић.

Н. А.: Неки сматрају да се код мене профил и лице веома разликују. Лицем као да сам Рус, а по профилу као да сам Немац[77].

Д. Х.: Шта ти је! Код тебе профил и лице тако личе да их није тешко помешати.

Н. А.: Чисти типови су основа; мешавине, чак и конституција, то је лоше човечанство.

Л. Л.: Ја мислим да чисти типови нису негде у прошлости, него настају у свим временима. Мешање даје много више мана, али зато понекад посебно вредне примерке.

Затим: О сазвежђима. Затим: О бувама.

Д. Х.: Моја бивша жена је имала чудновату способност. У сваком тренутку могла је да завуче руку у недра и извади одатле неколико бува. Нисам срео никог сличног. Мене самог буве не гризу тако често. Додуше, крупне буве. Отвори врата, забаци јорган и легне у кревет, тако да за мене готово нема места...

Истовремено је Д. Х. испричао о извођењу једне Хајднове[78] ствари, када музичари један за другим гасе свеће, пакују инструменте и одлазе.

Затим – причу о чувару кланице, који је сломио руку*.

А. В.: Новгород ми се свидео. Друштво је, супротно очекивању, испало добро. То ме је довело до теорије да лоших људи уопште нема, постоје само околности у којима су људи непријатни.

Л. Л.: Згодна теорија.

Затим: О Ј. С.

* Д. Х. има причу на ту тему. – (Много каснија напомена Т. А. Липавске)

Л. Л.: Једноставно, ми слушамо један другог без пажње. Уметност се прима по слуху, а за оцену мисли потребан је напор, за који смо лењи. Али чак и овако за ствари Ј. С. се може рећи да ли су добре или не, а то је знак да ли су тачне.

А. В.: „Обележја вечности" ми се свиђају. Али не слажем се да се време осећа када постоје непријатности. Важније је када је човек ослобођен од свега спољашњег и остаје насамо са временом. Тада је јасно да се свака секунда дели унедоглед и ничега нема.

Л. Л.: Када нема догађаја, очекивања, онда ни времена нема; настаје пауза, оно што Ј. С. зове међувреме или вечност – пауза, непостојање. То се чини чудним: зар се може престати постојати и онда поново постојати? Али ту има много страна, у једном погледу постојање се прекида, у другом наставља. Очекивање, то је суделовање у току догађаја. И само тада постоји време.

А. В.: Ј. С. каже – у очекивању непријатног.

Л. Л.: Да, јер тада постоји губитак и отпор догађају. А код пријатног се спајаш са догађајем, предајеш му се. Због тога је, на пример, приликом усхићеног слушања музике немогуће рећи колико је прошло времена. Балон лебди низ ветар, због тога он не осећа кретање, за њега ветар не постоји. Воз, пак, осећа кретање по тачкама, по дрмусању. Као да постоје два таласа: талас човека и талас света. Када се талас човека поклапа са таласом света настаје оно што Ј. С. зове међувреме или вечност (он је то запазио у кратком ослобођењу од часова, пушењу). Када се не поклапа, онда је постојање, потрес, време. Али постоји, очигледно, и трећа корелација, када долази до пребацивања из једних страна постојања у друге, које се завршава поклапањем различитих таласа; те осцилације су – игра са временом, ритам... Треба само узети у обзир да нам талас света изгледа покретан јер све посматрамо са другог таласа: сам по себи он се не може сматрати покретним, исто као и талас самог човека.

А. В.: И поред свих расправа време стоји непоколебљиво, све остаје као и пре. Схватили смо да су време и свет према нашим представама немогући. Али то је само деструктиван рад. А како је заправо? Не зна се. Да, одавно ме интересује како да се изрази обичан поглед на свет. По мом мишљењу, то је најтеже. Не ради се само о томе што су наша мишљења противречна. Она су још и различитог квалитета. Сматра се да се поморанџе не могу множити са чашама. Али, обичан поглед је управо такав.

Л. Л.: Због чега су теорије о времену неуверљиве, не могу ништа да пољуљају? Зато што време, пре свега, није мисао, већ осећај, заснован на реалном односу ствари, нашег тела, у широком смислу, са светом. Оно произилази из постојања индивидуалности, и да би се утврдило шта је то време морају се извршити стварне промене, испробати различите његове варијанте. То је могуће јер ми заиста различито доживљавамо време у различитим физичким стањима. Али Ј. С. више воли да то не ради, и задовољава се тиме што је приметио, наговештајима. То је импресионизам.

А. В.: То може дати резултате.

Л. Л.: Да. Главно је да треба схватити да су постојање и непостојање релативни. Постојати значи једноставно – разликовати се. Због тога и може бити: разликује се (постоји) у односу на то, али се не разликује (не постоји) у односу на ово. А раније они нису улазили у круг проучавања, узимали су се као постојани услови. Непостојање се чинило заправо као некаква илузија, о њему ништа није могло да се каже. Замишљани су као стена и провалија иза ње. А у ствари: таласање и пена изнад њега.

Ј. С.: Раније су говорили – жалосно је умрети у осамнаестој години. Ја то не

разумем. Чега је жао и зашто је жалосно у осамнаестој години, а у осамдесетој није жалосно или није тако жалосно? Жалили су, вероватно, због лагодног живота, читања новина ујутро, одласка у позориште, комфора, упознавања са женама. Умро је млад, а могао је још толико пута отићи у позориште, сазнати толико новости које ће бити објављене у новинама. Али све је то бесмислено. Лагодан живот не постоји. Као спољашни знак тога служи одсуство интересовања за жене. Сада је чак несхватљиво како је то око жене толико измишљено.

Л. Л.: Постоји неискорењиво осећање да на свету има нека тајна. Расцветавање цвета је дивно и штета га је не видети. Исто је и са човеком. Није добро умрети, не урадивши ништа. Не зна се имамо ли мисију или не, али то осећање и одговорност повезану са њим имамо. Штета је чак када умире млада животиња.

Л. Л.: Ви врло успело показујете како Н. М. закопчава капут. У чему је ту ствар?

Д. Х.: Само у томе што он закопчава дугмад са обе руке. Наш геније је заправо чудак. Нећете поверовати, али, часна реч, он до сада није умео да каже колико је сати.

Н. М.: Чудно је ипак што Ј. С. још нешто мисли, ми смо на то одавно заборавили. Писати само за себе је исто као и шалити се насамо, није смешно. Потребно је имати људе на које рачунаш док пишеш. Колико? Мало, довољно је можда двоје, троје. Али потребно их је обавезно имати.

Л Л.: Пушкин је имао само неколико таквих читалаца, нарочито пред крај свог живота. Њихов број се постепено смањивао, терали су их из живота. Али повезивао их је заједнички укус. Тако објашњавам мржњу Пушкина према Александру I: сматрао га је човеком свог круга, који је морао да буде заштитник и покровитељ, али је изневерио. Николај II је друга ствар: тај је био туђ и са њим је била могућа само обична трговачка погодба.

Н. М.: Гогољ није имао за кога да пише током својих последњих година, то се јасно осећа.

Затим: О кинеским стварима.

Н. М.: Оне су дивне. Обично се веома цене староегипатске ствари и оне су заиста добре; али у поређењу са кинеским су грубе, као неуглађеност таљига у поређењу са глазуром аутомобила.

Л. Л.: А одакле потиче вештина палехских мајстора?

Д. Д.: Ја мислим, мада немам доказа, да она потиче такође из Кине. Палех је на Волги, а Стара Русија је имала велику трговину са Персијом и другим источним земљама.

Н. М.: Та уметност је нестала. Савремене јапанске ствари су исте као немачка јефтина продукција.

Затим: О мухамеданству.

Н. М.: За мене је оно загонетно. Па оно нема никакву идеју, то је неталентовани плагијат других религија. И ипак се раширило и до сада задржава власт.

Л. Л.: Није случајно да сада чешће него што је „у реду" говоримо о чистоћи, правилности и тачности. У каквом год жанру да пишеш, увек мора постојати чврстина, снага ствари, независно од тога да ли су спремни да је приме срдачно или не.

Затим: О тренутку.

А. В.: Удаљеност се мери временом. А време је бескрајно дељиво. Према томе, и удаљености нема. Па ништа и ништа се не може сложити заједно.

Л. Л.: Зашто си закључио да је тренутак бескрајно мали? Слобода дељивости значи да тренутак може бити било које величине. Они, вероватно, и јесу свакаквих величина, велики и мали, укључени један у други.

А. В.: Ако би било тако, онда је јасно зашто се, без обзира на однос према времену, не може ипак порицати смењива-

ње дана и ноћи, будног стања и сна. Дан, то је велики тренутак.

Л. Л.: Изузетна стања: јасноће, удаљености, значаја, збуњености, помирености.

Јасноће. Оно почиње изненада, без разлога и пуно је уздржане и огромне среће. Све је дивно, види се нарочито јасно и причињава задовољство да се гледа на све. Осећање као да се налазиш међу механизмима који нечујно и прецизно раде; или у чистом, плочицама покривеном базену, где тече вода и полако се одигравају за тебе неразумљиви догађаји.

Значаја. Када се нека обична слика – разговор људи у другој соби, који посматраш кроз отворена врата – одједном чини страшно важна, као да има посебан смисао. Људи и ствари се појављују као живи хијероглиф.

Збуњености. То је удаљеност од властите индивидуалности. Може се објаснити помоћу сна: понекад сањаш да те прогоне, стижу, сада ће задати ударац; али у најстрашнијем тренутку почињеш да осећаш да тај тркач у ствари ниси ти, све више и више ниси ти, и страх нестаје. Слично је и у животу. Чуђење због самог себе, што ето постоји такав са презименом, спољашношћу, поступцима, судбином – и има према теби однос, то си ти. Недоумица због такве неумесности и осећање да ћеш сваког часа схватити у чему је ту збрка.

Напокон, помирености. Оно настаје после непријатности и узбуђења. То су тренуци мира, сломљености и разнежености. Стање банкротера, коме се чини да разговара с Богом. – Драги мој, вољени мој, каже Бог. Мучим се с тобом свим твојим мукама. Ја пролазим кроз цео твој живот с тобом. – Па како, каже банкротер, или ниси свемогућ, или си сам тако уредио, зашто? – Не треба говорити о томе, одговара Бог, то свеједно сада не можеш разумети.

Д. Х. и Л. Л. су разговарали о мучењу.

Л. Л.: То је оно са чим се нипошто не можемо помирити, што се не слаже ни уз један филозофски систем. Међутим, чудовишна суровост постоји, и када кажу „Азијат", мисле управо на такву суровост. Очигледно да је само мали део човечанства нема, за остале је то обична ствар.

Д. Х.: Постоји руска суровост, још гора од „азијатске". Она је утолико страшнија што је некако бесмислена, готово добродушна и лако је смењују жаљење и сузе, који исто тако ништа не значе.

Ј. С. је дочекао госте раздрагано. Извадио је свеску са математичким таблицама и почео нешто да показује Н. М.

Н. М.: Размишљам да ли да се упишем на универзитет на математички одсек. Знате, добро је проћи математику темељито, без сврхе.

Ј. С.: На универзитет? Али мораћете да учите много непотребног и незанимљивог.

Н. М.: Раније сам и сам тако мислио. Али сада ми се чини да у математици не постоји ништа што није занимљиво.

Ј. С.: Па онда можете да проучавате сами.

Н. М.: То није то, нећете бити међу људима који се тиме баве. Нећете бити сигурни да сте у току. Па и стварно нећете бити у току, јер нећете учествовати у разговорима. Испашћете провинцијалац. Исто као што се у књижевности објављују само познаници уредника, тако и у науци могу радити само они који су међу собом повезани, улазе у групу. Пошаљите поштом шта год желите у било који часопис, то неће чак ни прочитати. Сви људи су лењи. Тако и треба да буде.

Л. Л.: Обичан пут у науци је најисправнији. Само он даје право на откриће. О том праву се не говори, али оно има несавладиву моћ. То је закон економије пажње: слушају само оне за које се зна да бар знају шта је у тој области урађено пре њих... Али ипак се ви, Н. М., наравно, нећете уписати на универзитет...

Н. М.: И Л. Л. би имао са киме да разговара да је на универзитету. А овако са ким да говори о својој теорији речи? Али лингвисти би га слушали само ако би сам Л. Л. постао лингвиста.

Л. Л.: И ипак постоје околности, претпостављам, када је могуће радити сам. То је када наука, у којој радиш, још не постоји, сам је ствараш. Ту нема основе на којој градиш, дакле нема ни власника те основе.

Ј. С. је налио мало вотке и попио без закуске. Затим је прочитао своје ствари: о тачкама и околини ствари.

Л. Л.: Не свиђа ми се математизовани стил, тежња да се све сведе на формуле. Због тога не постаје тачније, а осећа се некакво самозадовољство: ето како је чисто урађено и лаконски, а ако је тешко да се разуме, баш ме брига за читаоца.

Н. М.: Не, формуле су, по мом мишљењу, исправан пут. Ј. С. омета поетичност. Наука и уметност се не могу побркати. Не зна се чиме делује „Планине Грузије покрила је ноћна магла"[79]; наука, пак, делује сталним саопштавањем новог, занимљивошћу... У математици је интересантно то што ту постоји некакав аутоматизам. Математика је тамо где би операције могла да врши и машина: из неког разлога то је привлачно.

Ј. С.: Како год да су написане ствари које сте саслушали, у њима је показано оно што раније нису примећивали. Дата је, на пример, дефиниција непостојања и његових различитих врста. А ви то нисте приметили.

Н. М.: Ако је тако, онда је написано лоше. Треба писати да буде упадљиво. У Француској уредници новина тестирају фељтоне читајући их кочијашима. То је исправно. Треба писати тако да разумеју праље.

Затим: О људима.

Н. М.: Зашто ви, Ј. С., не волите Н. А.?

Ј. С.: Људи се деле на јадне и самозадовољне. У Н. А. нема ничег јадног, он је важан, као генерал.

Н. М.: Зар он није јадан са свим својим тобоже чврстим погледима које тако тврдоглаво брани и изненада мења у супротне, са свом својом збрканошћу?

Ј. С.: А Д. Х.?

Н. М.: Он је – опортуниста, то је код њега главно. Ако он каже да је Бах лош, а Моцарт добар, то значи само да неко то каже, или би могао рећи, и он се са њим слаже... А ја нисам опортуниста, него либерал. Што значи да код мене нема гађења према људима и њиховим мишљењима.

Л. Л.: Али ви их не поштујете.

Н. М.: Да, по свој прилици. Под старе дане примећујем са ужасом да имам лош карактер, можда због лошег васпитања. Да, лоше се понашам према људима.

Л. Л.: И хировито. У вас се не може поуздати, у сваком тренутку можете без разлога да испољите грубост. Понашате се према људима неуравнотежено, или презриво, или верујете у њихов ауторитет, као жена. И никада се не зна где је граница ваше самовоље.

Н. М.: Ако би било могуће убити без било каквих неприлика по себе, да би се решило брига и беде, ја бих то урадио[80].

Л. Л.: Пошто ви то никада нисте пробали, то су очигледно само речи.

На растанку Ј. С. је одсвирао две ствари од Баха.

Н. А. и Л. Л. су разговарали уз пиво.

Н. А.: Н. М. је стално ишао у госте, а последњих дана је и то престао. Отпутовао је потиштен са две рубље поштанским возом. Не разумем шта се са њим догађа. Потребно је имати вољу да се не предаје и за нешто интересује.

Л. Л.: Нису сви једнако издржљиви. А како је Д. Х.?

Н. А.: Он и даље ништа не пише. Рачуна на своју драму. Ако и то не успе, онда, рекао је, мораће да се преда. Али шта то значи – предати се? А Ј. С.?

Л. Л.: Речи означавају основно – стихије; тек касније оне постају називи пред-

мета, радњи и особина. Инфинитив је назив стихије, а не радње. Постоје стихије, на пример, тежине, лепљивости, разливања и друге. Оне се рађају једне од других. И оне су оличене у стварима, као храброст у лаву, тако да су ствари – хијероглифи стихија. Хоћу да кажем да је израз лица пре самог лица, лице је – укочен израз. Желео сам да преко речи нађем стихије, разоткријем на тај начин душе ствари, сазнам њихову хијерархију. Желео бих да сложим шпил хијероглифа[81], попут шпила карата.

Д. Д.: Не мислим да се то може постићи проучавајући језик. Ви желите да пронађете збирку хијероглифа за све случајеве, неку врсту опште азбуке света, док је свет индивидуална историја, испричана у хијероглифима; сваки појединачни случај је посебна историја, са својим законом; и цео свет је – појединачан случај, има специфичност.

Ко је измислио чашицу, њен дивни облик, њен живот преламања светлости? Сама она личи на цвет и на камен, и течност у њој такође.

Д. Д.: Говоре о лошим и добрим епохама, али ја знам да је једина одлика добре – однос према видљивом небу. Од њега и зависи уметност. Остало није важно. Нама се, на пример, чини да је писати по наруџбини лоше. Али раније су велики уметници писали по наруџбини, то им није сметало.

Д. Д.: Дошло је до губитка опипљивости ствари, уместо њих појавиле су се новчанице.

Л. Л.: Шта је то однос према видљивом небу? Осећање света као своје куће, своје породице. Оно се испољава у сваком раду – часовничара и песника. Јер рад је спознаја света, љубав и поштовање према њему. Стари су бога звали занатлијом. Када то осећање нестаје, нестаје уметност. Неки сматрају то неизбежним, криве због тога машине. Ја не мислим да је то тако. Сада доживљавају машине као помоћна оруђа. Стари су их доживљавали као играчке. Али, зар се не могу доживљавати као астрономска тела на земљи? Додуше, досад су машине за то биле превише грубе, радиле су увек под преоптерећењем, са невештим трошењем снаге. Али већ сада се ствара другачија техника, различита од некадашње ... А ако није у њима, онда у чему је ствар? Губитак благостања, одвајање од света, то има веома дубоке корене. На крају крајева, у томе што човек може да се креће у неупоредиво већем кругу од онога који је тесно повезан са његовим животом. Док је постојала оштра разлика онога што је до хоризонта од онога што је иза хоризонта, није било тако страшно. Оно што је било „иза хоризонта" готово се никог није ни тицало. Хоризонт није био само просторни, већ и временски (веза са својим родом), и бројчани (број људи и догађаја са којима си повезан), и разумевања (механички свет, сличан по организацији човечјем телу, покретима мишића). Сада су сви ти хоризонти, који су чували човека од сусрета са величином света, ишчезли. Са њима је нестало и осећање повезаности са целим светом, права на место и пажњу у њему, осећање присности света и важности догађаја који се у њему одигравају. За већину људи је сада страшно и неудобно. И ту не може бити праве уметности. Какву сигурност у значај и важност Тројанског рата је требало имати да се о њему напишу двадесет четири певања[82]? И чак се уметност у опадању, роман, држала још увек истога. Морао се придавати огроман значај доживљајима појединачног човека да би се они детаљно описивали. Све је то прошло.

Затим: О острвима Маори, куда пуштају само потпуно здраве и добро грађене људе, да би одгајили рајску расу људи; о острвима, где живе племена, која мушкарца зову прво по имену његове жене, а онда по имену његовог детета. О профетским обележјима у биологији.

При крају, расправа о томе да ли се треба обазирати на правац историје; расправа дуга и неплодна. Н. А. је расправљао неразумно и увредљиво. Рекао је: „Изложио сам те мисли у Тријумфу Земљорадње[83] и чудим се да нико није разумео смисао поеме." У његовим речима било је нешто непријатно.

А. В.: Да ли је истина да су два научника доказали нетачност закона каузалитета и добила за то Нобелову награду?[84]

Л. Л.: Не знам. То је вероватно повезано са квантном теоријом, за коју сам чуо да су у њој закони света схваћени статистички. И сам мислим да је одвићи се од закона каузалитета много лакше, него што се обично чини. Па, ако и сматрамо да ће камен неизбежно пасти са висине, за себе ми, бар у пракси, не мислимо, да су наши поступци неизбежни. И у томе нема никаквог апсурда.

Затим: О музици.

Л. Л.: Интересује ме чиме на човека делује музика. Она је најдемаскиранија уметност, ништа не приказује. Остале ипак као да нешто представљају, саопштавају. Али јасно је да оне не делују тиме, већ исто као и музика.

А. В.: Када се људи возе чамцем или седе на обали, они обично певају[85]. Очигледно је то прикладно, музика као да је глас саме природе.

Л. Л.: А у самој природи је уопште нема... Музика као да чисти човека од неправилности, отрова који су се у њему скупили. Она је као вода биљци која вене. Она заправо највише подсећа на течност, њено протицање. Још је њено деловање слично деловању полног акта: после њега се осећа смиреност и ослобођење; у великој количини она опија и исцрпљује. Вибрација и ритам, дисање инструмента, дрвеног или од бакра. Правилно дисање, које меша и дисање слушаоца, раствара га у себи, прожима ритмом живот мишића и ткива. То је ослобађање од искривљења индивидуалности у односу према свету, растварање и пражњење, игра са временом, која се своди на његово уништење. У томе је суштина уметности.

О неурастенији.

Шта је неурастенија? Стална прикривена узнемиреност, као да је унутра нешто у грчу, окамењена спремност за одбрану. Раније сам мислио: она се може лечити само на један начин, срећом. Међутим, срећа је присутна и у тварима и у силама.

Обично мисле: човек, то је његово тело. Али то је исто као када би вагач мислио: вага, то је онај тас са којим стално радим, на који стављам тегове; у ствари, вага је однос оба таса. Човек, то је однос тела и света, он као да се ослања на два таласа. Њихово узајамно љуљање и јесте човек.

Говорим то због тога што се љуљање може исправљати са разних страна.

Природа лечи неурастенију, и ваздух, и вода, испада као продувавање човека, његових крвних судова, његових дисајних и других цевчица. И кратки лаки дремеж, када се дисање продужује, и бестежинско стање приликом пливања, и широки разнолики простор, и музика, и масажа, уопште било какав ритам. Зашто рад лечи неурастенију? Он изводи човека из устајалог рукавца у струју, обнавља размену снага човека са светом.

Грч се лечи, као што је познато, не напором да се савлада, већ способношћу опуштања. При пражњењу нестаје грудва, ослобађа се од искривљења чисти правилан ритам. У томе је, вероватно, корист од хипнозе и електризације; оне захтевају, као претходни услов, пражњење.

Техника пражњења није изазивала пажњу, посебно у Европи, будући да практичан живот захтева напетост, напоре – они доносе резултате.

Ј. С.: Четири важне ствари, које хоћу да саопштим. I Свету је својствена апрок-

симативност; зато никада не треба говорити тачно, у бројевима; II Страх је – производ удаљености; представа о смрти – представа о бескрајној удаљености. III Свет одређује само неколико знакова, и то – непостојање, време, смрт, дрвеће или вода. IV Свест није изложена ограничењима простора и времена, она може бити истовремено на разним местима, према томе могуће је да је она иста за све људе и свакоме се чини да је она баш његова.

Л. Л.: У свему томе осећа се нешто тачно. На жалост твоје тачке не само да не објашњавају, него чак не пружају повод за тумачење ствари о којима говориш. Ту нема посредничких карика, било какве везе са свакидашњим представама. И може ли се говорити: „изван ограничењâ времена и простора“? Ти ниси објаснио у чему се састоје та ограничења, ниси показао како треба замишљати „ван времена и простора“; и, према томе, фраза је бесмислена. Па и како је неумесно стављати простор и време једно поред другога, као равноправне – то више не оставља шансу да се разумеју. А ти знаци света које си набројао тако су истоветни и уобичајени да су бескорисни. Не могу се откривати тајне света на препад, видовитошћу, а да се гадљиво одбацују све посредничке карике. То је мешавина гордости и кукавичлука. Гордост, да се говори само о основама света; кукавичлук, до њих се не гради пут кроз свакодневно животно искуство. То је дрипачки начин размишљања.

Л. Л. је изложио Д. Д. своју теорију нерастеније.

Д. Д.: То није ново. Учитељи музике, на пример, највише обраћају пажњу да руке ученика буду опуштене. Делсартова гимнастика је такође заснована на пражњењу.

Уз вотку.

Н. А.: Ожените се, Ј. С., ви не знате како је угодно бити ожењен.

Ј. С. (обраћајући се Д. Х.): Ви сте дивни. Хајде да се пољубимо.

Д. Х.: А у вама има нешто величанствено. Са задовољством ћу се пољубити са вама, ако вам то није непријатно.

Н. А. (неочекивано): Па да ли подригујете?

Ј. С хоће да наспе себи још вотке, али открива да је боца празна.

Л. Л.: Родили сте се под срећном звездом, Д. Х. Природа вас је богато обдарила. За вас се може рећи речима Н. М.: „Митка Загрјажски је – велики таленат!“ А шта вам је добро донела та звезда? Или, можда, у коначном обрачуну није важно шта је човек урадио?

Д. Х.: Ако је и тако, свеједно се не може размишљати о том обрачуну.

Ј. С.: Размишљао сам у чему је недостатак европског начина мишљења и нашао сам га. Тај недостатак је: неозбиљност или, другачије речено, талентованост. Зар се за Лао Цеа може рећи да је талентован? Он је читав живот био архивар, у нашем смислу, дакле, попут библиотекара, а никад није настојао да пише. Пред крај живота је напустио град и на путу војник га је замолио да запише за успомену оно што је знао. Више се није вратио. Можда су и први европски мислиоци били исти такви. Али кварење је почело већ одавно, од Сократа, Платона и Аристотела. И ето, у Европи у ствари није било филозофије. Зар је Беркли филозоф? Свакако, он је веома згодан за историју филозофије, јер је сва његова мисао – безначајна, прикладна за матуранта. И сви други су се такође бојали да дотичу основне ствари, чак их нису ни примећивали. Тако да Канту није било тешко да заврши све то дебелом књигом, која уопште негира могућност филозофије... Да, почело је од Сократа. Колико је он брбљао уочи смрти! И сви су после њега писали тако да се види: ето, то сам ја писао. Чему то? Познајеш ли логику Дармакирте? То су само коментари уз

логику Дигнаге[86]. Дигнага је живео у пећини, он је написао логику на песку. Неко је пролазио поред и то обрисао. Поново је Дигнага написао и поново је пролазник обрисао. И тако и трећи пут. Онда је Дигнага написао: „Зашто бришеш? Ако си приметио грешку, покажи.“ После тога, пролазника је било срамота да брише... Схватио сам, не треба специјално размишљати, давати себи задатке. Треба бити неспособан и недосетљив. Не уносити у писање ништа лично, никаква имена... Раније ми се Розановљев стил чинио добрим. Сада видим да је то крај. Он је и сам говорио да пише за тоалет. То звучи лепо, али је ипак непотребно. Увек исти европски правац: Августин – Абелар – Паскал – Русо – Розанов... Дакле, одрекао сам се последњег (пре њега је био Платон), последњег свог идола. Сада их више нема.

Д. Д.: Музичар је – исто што штимер, он штимује душе људи. Зашто? Ни он сам то не зна. Зато је бављење музиком само по себи бесадржајно. И повећано интересовање за музику, као што је било у прошлом веку у Немачкој, је знак заглупљења. То се односи и на појединачне људе, на пример на Д. Х.

Л. Л.: Али то није само музика, све уметности само штимују. Због тога је човек, који слуша музику у концертној дворани, смешан. Он се прави да је заузет; у ствари је празан. Исто тако је глуп човек и у галерији слика. Уметност је прикладна у свакидашњем амбијенту, код куће, у гостима, на свечаности. Она треба да долази наизглед случајно, људима који су међусобно повезани, као што нехотице наступа ћутање у разговору, тада је она добра. Због тога је раније и било пријатно позориште, јер је било део заједничког начина живота, место свечаног састанка.

Д. Д.: Музика сама по себи је – чисто европска појава. Код других је постојало певање или музика као пратња. Код Грка је она служила нечему: или за битку, или за гозбу, или религији.

Л. Л.: А како објашњавате деловање музике на човека?

Д. Д.: По мом мишљењу, ту нема ничег тајанственог, то је физиолошка радња, која је испитана експериментима; па музиком лече лудаке. Вибрација инструмената, која се преноси на тело, слична је индукованој струји. Много је тајанственије сликарство, његово деловање. Зашто је перспектива знак пропадања сликарства?

Л. Л.: То ми није баш јасно... Што се тиче расположењâ која изазива уметност, ту још ништа није проучено. Требало би израдити стабло расположењâ. То би било истовремено стабло стихија или пулсирања: па основу свих расположења чине напетост и пражњење.

Затим: О руској књижевности, о томе да је она изнад европске. Затим: О Розанову, о томе да је он био први фашиста.

Д. Х.: Желео бих да будем директор. Човек мора осећати да од њега зависе некакви људи, тек онда оно што он ради биће исправно. Човек који има власт, право да стреља, увек је у предности пред другима. Он осећа реализацију својих наређења и одговорност. А ја лично желео бих да будем директор позоришта...

Д. Х.: Ево шта не подносим. Кајмак, овчетина, маргарин, коњи, деца, војници, новине, парно купатило. Парно купатило је оно у чему се оваплотило све најстрашније руско. После парног купатила човека би требало неколико дана сматрати нечистим. Треба га се стидети, а код нас је оно национални понос. Ту није срамота што су људи голи – и на плажи су голи, али тамо је то добро – ту је задимљеност, и загушљивост, и шупљикавост тела.

Затим: О људима.

Д. Х.: У Н. М. је стихија парног купатила, она му и даје снагу. Он иде два пута недељно у парно купатило и тамо се купа. Он је веома бео. И своје стихове он ствара у парном купатилу, певајући их на

лежају. У њему има нешто сељачко и зато је тако осетљив на то код људи, тако то мрзи. Он је од нас највише Рус, можда чак по крви.

Л. Л.: Зар је за руско лице карактеристичан тако необичан нос?

Д. Х.: Без разлога се мисли да је руско лице меко и округло, као код Н. А. То је финско. Руско је баш са таквим шиљатим носем. Уосталом, наравно, није ствар у крви.

Л. Л.: У праву сте, староруска лица су строга и аскетска, у њима нема оне размазаности црта, која се обично приписује руском лицу.

Д. Х.: Н. М. је изузетно озлојеђен. Међу нама, додуше, нема добрих људи; али Н. М. има некакав посебан деструктивни таленат да непогрешиво осети где је нешто несигурно и једном речју учини то очигледним свима. Зато се он тако и свиђа свима, интересантан је, блистав у друштву. У томе је његова оштроумност. И његове теорије су чак прожете тиме. Зар се може смислити нешто увредљивије, због чега би физичар-научник, када би чуо, побеснео, нешто што тачније погађа у слабу тачку физике, од тврдње да светлост уопште нема брзину, него се шири тренутно?

Л. Л.: А Ј. С.?

Д. Х.: Сви смо ми духовити на чудан начин, налик на како да се што вештије каже: „Ја сам – идиот" или „Зноје ми се ноге". Али Ј. С. боље од свих нас носи маску коју је створио. Наравно, она му некако одговара. Читаво његово понашање разрађено је изузетно суптилно; и та позивања на то да он не уме да говори, и да су његове способности ограничене, и наглашавање да иде у тоалет. Он је уздигао своје мане у нове врлине, у посебне вредности, поноси се својом неурастенијом...

Л. Л.: Он је од оних гордих људи, који су спремни да свакога пропусте и одмакну се у страну, само да не добију ударац. Такви постају деспоти свог непостојећег царства. То није добро, јер су у теоријској области хирови недопустиви, ту се не може бити ни деспот, ни сањар, ни неурастеник...

Затим: О судбинама.

Д. Х.: Међу нама има и таквих чији је пут сигуран и јасан. Они имају професију. Други су у врло ризичном положају: они као да стварају нове професије. Свакако, ми у нечему, у проницљивости, имамо предност пред правим научницима; али немамо оно што је неопходно – знање. Наше друштво се може најтачније назвати друштвом неуких научника. Али као што сваки шаховски кружок даје најбољем у њему звање категоријског играча, тако и међу нама свако може постати стручњак у некој својој области коју најбоље зна. И то као да се наговештава. Ја не знам како да вас назовем...

Л. Л.: Филозофом или некако другачије, али по мом мишљењу, код вас се оцртава свој пут, другачији од познатих.

Л. Л.: Не знам; нисам оригиналан као, на пример, Н. М., а ипак на многе ствари гледам потпуно другачије него што је уобичајено; то се, чини ми се, објашњава једноставно тиме што имам урођену особину: гледам пажљиво тамо где остали прелазе погледом; у мени се још једном утеловила „семитска озбиљност".

О инстинкту.

Има три објашњења инстинкта. Први: инсект размишља као човек. Други: случајан низ радњи, издвојен и задржан селекцијом времена. Трећи: тајанствена, другачија од разума, особина. Сва три објашњења су бескорисна. Али ту се не ради само о инстинкту, већ уопште о сврсисходности која се налази у природи, на пример, распоред лишћа на дрвету – одакле је она.

Мислим да јој се ми исто тако чудимо, као што се код Молијера неко чуди што цео живот говори прозом.[87] Инстинкт није нека специјална особина, посебан механизам, него иста она обележја света,

живота, која се испољавају у појединачним случајевима. За његово објашњење није потребно уводити никакав додатни фактор. Ту се догађа исто као при покушајима објашњења, на пример, изотропије простора или комутативности сабирања: траже зашто је тако, а у ствари је тако јер нема никаквог додатног услова анизотропије или некомутативности – задатак је преокренут, за њих је потребно пронаћи додатни фактор, који нарушава општи закон.

Шта је то инстинкт? Оно што пружа могућност животињи да чини сврсисходне радње, мада она и не зна сврху.

Животиња се налази у положају који не погодује продужетку њеног живота. То се може назвати почетним положајем. Затим она прелази у положај који погодује продужетку живота. То се може назвати коначним положајем. Низ поступака, који је преносе из почетног у коначни положај, биће инстинктивни поступци. Њихову могућност и услове пружају грађа тела животиње и грађа света који је окружује. Ти поступци су сврсисходни. Због чега животиња, која не зна ни своју грађу, ни грађу света, ни коначни положај, налази прави пут до тог положаја?

Пример. Беба нема мајчино млеко. То је почетни положај. Беба добија млеко. То је коначни положај. Хватање дојке и сисање млека, то је инстинктивни поступак. Чиме он да се објасни?

Наравно, то није нека специјална особина, него изражавање у појединачном случају основног закона свега живог: хватање и усисавање. Живо је – оно што расте, укључује у своју структуру околину. Исти тај закон је – варијанта општег светског закона ширења или разливања, уништавања различитости нивоа или, тачније, једноставно различитости.

Али, одакле беба сазнаје како да спретно користи органе свог тела, у овом случају усне? Због чега она као да схвата грађу свог тела, зна како да га користи у својој средини? Покрети усана, то је веома једноставан случај, али има и других, када је радња много сложенија, на пример, случај са осама „парализаторима", који је описао Фабр[88]. Одакле оса познаје грађу своје жаоке и тела своје жртве?

Наравно, тачно се на то може одговорити тек детаљно проучивши осу и њену жртву, сазнавши чиме нервни центар жртве привлачи осу – по свој прилици, оса га осећа, проналази до њега директан пут, као ми према светлости или пас по мирису, јер је то најједноставнији пут.

Колико год да је сложено коришћење грађе тела у инстинктивном поступку, принцип објашњења тога је: подударање грађе тела и поступка; тело је уређено по истим принципима, оно као да је основни, телесно уобличен поступак. Беба сиса млеко, зато што је њено тело, као свако живо тело, у ствари – „сисавац", оно се и формирало као процес усисавања.

Оно што је из једног извора или са стране једног те истог природно се поклапа. Па не чудимо се ми како је вешто створен круг, не само изнутра округло, него када се споља погледа – такође округло. Или што је троугао тако лукаво уређен да има не само три стране, већ и три угла. Ономе ко не би разумео да то исто произлази из истог тог принципа фигуре, то би било заиста чудно. Пас, да би трчао за уловом по најкраћој – правој линији, не треба да изучава геометрију и ширење светлости по правој линији; пас сам постоји према истом том закону, утеловљује га у свом трку. И ако пчела, као што кажу, гради зидове кошнице по геометријском закону који пружа највећу запремину уз најмању потрошњу материјала, то значи да су принципи геометрије и принципи механике, оличени у раду пчеле, само два израза једног те истог принципа.

Л. Л. је причао Н. М. о неурастенији као нарушавању равнотеже – „уље у алкохолу", о уметности као балансирању према времену и о времену као убрзању.

Н. М. је слушао пажљиво, али није изражавао ни слагање, ни неслагање. Он је само теорију неурастеније упоредио са вештином дисања.

Н. М.: Јоги кажу: ко не осећа ритам у свету, тај не осећа срећу. А ритам треба пре свега осетити у дисању.

А. В.: Да, сада се све одвија тако брзим темпом да ће и љубав морати да се изјављује брзим говором... А ипак лествица остаје иста као пре, од пољупца руке преко свих уобичајених обреда зближавања. Само се преко ње прелази брже. А да се усред најмирнијег разговора предложи жени да се преда и она сместа пристане, не, то је неостварени сан.

Недавно смо се Н. М. и ја удварали у једној соби двема. Тек што сам почео у полумраку да љубим своју у врат и уши, зачуо се разговетно глас Н. М.: Шта, брате, гризеш уши? И касније се све време мешао са питањима о томе како иду ствари и саветима. То је било мучење.

О температури.

Л. Л.: Нож и стољњак су исте температуре; али на опип нож је хладнији. Зашто? Зато што метал боље спроводи топлоту, или, другачије речено, има мању топлотну отпорност, брже изједначава температуру са телом од стољњака. На тај начин осећање топлине зависи од брзине преношења топлоте, од, тако рећи, чврстине распона „топлота/време". Очигледно то се тиче и других осећања – фреквенције светлосних и звучних таласа – али код осећања температуре то је најјасније. Обично се мисли да време даје све у повезаности, оно је бесконачно дељиво: погрешно, тренутак даје осећање особине, а не редослед деловања, он га обухвата одједном.

Зашто ми не осећамо температуру која је једнака температури нашег тела? Зато што је температура – различитост, разлика од оног што је прихваћено као основно. Очигледно, то се такође односи на сва осећања, све квалитете. Али ми немамо сталан звук или светлост тела, а температуру имамо. Вероватно да је температура тела увек потпуно непроменљива (на опип), ми би смо је узели за нулу, одсуство температуре, као што је тишина – одсуство звукова, властити стални човеков мирис – одсуство мириса и сл. Ту улазимо у област истраживања састава особина, изузетно занимљиву и досад потпуно неразрађену, јер за њу није постојао кључ, схватање постојања као различитости. Говорим о томе да свако осећање има свој више или мање сложен састав, своју количину мерења. Код осећања температуре мерење је само да ли је јача или слабија топлота, брзина прелажења темперетуре још није издвојена као посебна особина. У осећању светлости – и звука такође – оно је већ одвојено од снаге, образујући посебну особину, боју или тон. Зашто мириси нису никако срећени, а укуси су нејасно распоређени на четири особине? Зашто звук мењајући јачину не даје квалитет, а температура даје врелину и хладноћу, два различита стања? Очигледно, управо зато што постоји пресек температура у поређењу са температуром тела. Интересантно је да тај пресек може бити остварен на два начина: пресек на два дела (врелина, хладноћа) или на три дела (врелина, топлина, хладноћа), и начин поделе није прецизно одређен. Црна боја одговара тишини; али тишина се не осећа као посебан квалитет, а црна боја је црна боја. Зато што се светлост локализује, ту непостојеће постоји као светлост јер заузима место – наш простор се организује на фотомускуларној корелацији. Зашто не постоји звук који одговара белој боји? Из тог једноставног разлога, вероватно, што постоји светлосно сунце, али не и звучно, постоји смењивање дана и ноћи, а редовног смењивања звукова и тишине нема. Зашто је мешавина боја једнолична, сива боја, и не издваја се као нешто принципијелно другачије од других боја, а мешавина тонова даје врло различите шумове? У чему се састоји принцип гаме и принцип спектра, зашто је настала таква количина тонова и боја, њихове генерације и односи сродства?

Онај ко то проучава као да присуствује настанку света, његових својстава; он види да свако осећање има својеврсну историју, која открива посебну страну света, његов посебан принцип који је у другим осећањима скривен; он види да је оно што се појављује пред њим као чврсто, дато, у ствари сложена конструкција, она може да се варира, начини другачијом; састав осећања се може мењати у имагинарним експериментима и чак у стварним. Свет му изгледа као проналазач или уметник; у сваком својству садржана је светска историја.

Температурни свет.

Замисли да на свету постоје само температуре, ништа више. Ето ти га непросторни, беспредметни свет. Замисли да си једна од температура – ти. Шта ће се десити?

На жалост, ја још увек не могу да обухватим особености тог чудног света, сувише је неуобичајен. Знам да постоји само једна температура – ти, ти још не постојиш. Јер нема различитости, нема, у ствари ни саме температуре. А ако постоје две? И тада ти, у ствари, не постојиш. Зато што постоји само једна разлика, једна различитост, и, дакле, ни са чим није упоредива, нема обележја. То је предпостојање. А уз три? Можда је то већ постојање. Али како чудно: свет и ти бићете једно. Мора се уводити још и још температура, тачније треба их комбиновати, стварајући стално нове односе, различитости, да би се из непостојања пењали по ступњевима компликовања, постојања. Појавиће се време, простор, живот, свест, одвајање индивидуалности од света. И све је то у принципу остварљиво једним непостојећим елементом. Па ако постоји А, он се може упоредити сам са собом, А/А ће бити Б. Даље се може добити колико желимо нових елемената. Такав њихов настанак, када и као да све остаје исто, и као да се из ничега ствара ново, најбоље је назвати окретањем.

Знам, то је тако чудно да се чини бесадржајно и бесмислено. Међутим тако и настају сва својства света; да бисмо у то убедили, требало би истражити конкретну историју неког својства. Тек тако се може замислити постепени настанак индивидуалности, свести, замислити како свет осећа дрво, корал, медуза, риба, црв, беба у мајчиној утроби, саставити за свакога од њих језик.

Имагинарни модели света, попут температурног, незамењиви су за проучавање његових својстава и схватање разноврсности његових варијанти.

О простору.

Он је – посебна, јединствена шема оствaрљивости или времена. Због тога су његове саставнице – растојање (редослед) и избор (захват).

Кажу: нота *фа* је даље од ноте *до* него нота *ми*; то јест, говоре о растојању. Зашто се онда то растојање не сматра просторним?

Када свира истовремено неколико инструмената, пажњом се може издвојити звук једног од њих, затим прећи на други, трећи, док се не вратиш на први, не прођеш пун круг. Зашто се ту угао пажње и круг не сматрају просторним?

Због тога што је простор поређење растојања и избора (углова) поступком; поређење напором или, ако се посматра споља, мишићном напетошћу и пражњењем, с обзиром да наше тело нема друге врсте напора, светлосне, температурне или друге. Количина напора, кретања и јесте растојање. Наравно, у апстрактном простору оно се и мери апстрактним напорима, у физичком, на пример, може да се мери кретањем светлосног таласа, у геометријским кретањима која уопште нису никако одређена. Дакле, простор је схема или стандард могућег редоследа поступака.

Будући да ова шема није ограничена допунским условима, она дозвољава неодређеност простора по величини, дељивости, својствима: његово бесконачно продужавање и дељивост, изотропију. Из тога би и требало изводити геометријске формуле, а не тако како их изводе сада, периферним расуђивањима.

Будући да је напор – савладавање отпора (помоћу мишића), простор је – шема потпуне, свеопште чврстине света. Пошто су, међутим, напори раздвојени паузама, чврстина се мора све време прекидати нечим што не захтева никакав напор, празнином. Уз бесконачну дељивост простора добија се једнолично смењивање чврстине и празнине, нечег загонетног – што никако не постоји и не заузима место. Тако се простор одваја од света. Добија се геометријски, тачкасти и физички празан простор, у коме као тачка или систем тачака плови свет. Пошто та шема не одговара сасвим стварности, морају се применити веома сложене конструкције да се она исправи, приближи реалности.

Осећање празнине, некаквог активног непостојања рађа страх. Растојање и избор, то су два приступа сваком месту, две димензије простора. Међутим сам избор се може рашчланити, из општег закона избора може се издвојити специјалан, посебан, који из неког разлога има важно стално обележје. Тако се, претпостављам, издвојила трећа димензија, по вертикали: ту се стално осећа неједнакост напора, због гравитације. Могуће је, наравно, још даље рашчланити избор, увести нове димензије; то никако не обогаћује простор, а нема за тим ни потребе: нема више непроменљивих сила, осим гравитације, које делују увек у једном те истом правцу.

Простор мишићних поступака је – варијанта остварљивости уопште; због тога геометријски закони и имају знатно већи значај од онога што је очигледно на цртежу. Управо зато данашњи стручњаци за геометрију настоје да не полазе од цртежа, тврде да су тачке, линије, површине и запремине речи, под којима се може подразумевати било шта.

Све што је речено односи се уопште на простор поступака. Али наш животни простор, у коме размештамо свет према подацима наших чула, је посебна, нарочита варијанта тог простора. Ради се о томе да је наш простор заснован на координацији кретања и светлости, мишићних напора и визуелних утисака. Они се веома разликују једни од других. На пример, чуло вида има равномеран прелаз од пуне светлости до мрака. Мишићно осећање има оштар расцеп: или додирујемо нешто или не додирујемо. Има много и других разлика, које дају нашем простору специфичност. Његова стереоскопија је, наравно, мишићна корекција уз визуелни осећај.

Та мишићно-светлосна- (и, вероватно, још гравитациона) координација је прилично непоуздана. Може се десити да под утицајем различитих физиолошких услова показатељи разних осећања („кривуље отпора“) почну да раде несложно, противречећи једни другима. Простор се руши. Ми то осећамо као брисање локализације, вртоглавицу.

Будући да простор није дат, већ се изграђује, не обухвата све, искуством и тренингом могуће је, тако рећи, „учинити просторним“, или, обрнуто, „учинити да не буду просторни“ различити осети, различити елементи света. Има таквих који се налазе у прелазном стању. Такви су мирис, звук, топлота. То је приметно и у језичким изразима. Ми кажемо „топло је“; на шта се то односи, на предмет, на тело? Још јасније је то на примеру властитог тела. Зар није чудно што зуб боли, а који баш зуб, не можеш да покажеш. Напокон, таква физиолошка стања, као раздраженост или задовољство, или се уопште не односе на тело, или се односе врло неодређено. Мала деца обично показују доктору потпуно друго место уместо оног где се у стварности одвија процес који производи бол.

Да, простор, то је наука коју учимо у детињству, исто као и језик, само још раније.

Ако, пак, желимо да истражимо састав нашег простора, да се ослободимо његових неправилности, морамо га, пре свега, упоредити са другим могућим конструкцијама простора. Има их хиљаде, али проучивши неколико лако је замислити остале. Може се изградити, на пример, звучни простор или оставити светлосни, али потпуно га променити, уводећи системом огледала стално искривљење зрака. Свакакви експерименти се могу вршити у машти, замишљајући какав ће простор бити за створење које живи у таквим или другачијим условима. И тада ћемо и наш уобичајени простор схватити тачније.

Али увек је боље, ако је то могуће, изводити не само замишљене, већ и стварне експерименте. Овде су они потпуно остварљиви. Ми, на пример, меримо растојање у уверењу да је наше тело непроменљиве величине. За неке животиње то правило је неупотребљиво. Можемо замислити њихов простор, вештачки учинивши непостојаном величину руке („гумене рукавице“). Или искористити парност очију, опремивши једно од њих једним стаклом, друго другим. Све је то, наравно, прво што пада на памет. Али, то је начин да се реално мења простор.

Л. Л. је испричао о настанку простора Д. Д. и Ј. С. Они су примили ту теорију незаинтересовано. Неколико година раније, приликом самог настанка теорије, Л. Л. је обавестио о њој Н. М., Д. Х. и С. Саслушавши, С. је посаветовао Л. Л. да се не бави оним што није његов посао, да се боље позабави, рецимо, критиком књижевности. Али, он је био озбиљан. Н. М. је нашао сјајан одговор на то што је говорио Л. Л., луцидан и духовит: нацртао је на папиру квачицу, попут „искривљеног лица“ и рекао: „Ево, дакле, какав ће бити простор.“ Тада је Д. Х. додао квачици репић и рекао: „Не, ево овакав.“ После тога су сва тројица отишли. „Гумене рукавице“ још дуго нису заборављене, служиле су као предмет разних шала.

Ј. С.: Не могу се, говорећи о основним стварима, користити такви изведени и погрешни изрази, као што су мишићи. Не треба узимати термине из анатомије или физиологије – а са њима и њихова погрешна схватања – већ измишљати властите термине. Објашњавати простор мишићним напорима је бесмислено.

Л. Л.: Зато су и биле непријатне филозофске књиге, јер су они који су их писали сматрали себе власницима царства идеја, одвојеног од целог осталог света. И ти се такође бојиш да спајаш основне светске принципе са конкретним стварима, да протегнеш међу њима везе. Наравно, лакше је говорити у општим формулама, које су толико широке да су тек делимично тачне. Али, ја желим да постигнем прецизност. А ти презиреш да се дотичеш обичних ствари.

Ј. С.: Ја сам проучавао дрвеће[89].

Л. Л.: Шта си ти у њима проучавао? Ти си наслутио у њима тек наговештај, магловите обрисе њиховог значења, и већ си поносан... Између поступака и мисли нема принципијелне разлике и жао ми је што не могу да проверим мисли на искуству. Јер не треба узимати у обзир туђа мишљења, али стварност треба узимати у обзир.

Затим: О Пастеру.

Фабр прича да када се Пастер латио да спасе свилене бубе од заразе, он није знао чак ни оно што зна сваки ученик – да се гусеница претвара у ларву, а затим у лептира. Очигледно, није познавао најосновнија дела по тим питањима. Међутим, ускоро је сазнао све то из искуства, открио изазивача заразе и спасао француско свиларство.

„У“ и „на“.

Зашто се каже: у Малорусију, али на Украјину; у Остен, али на Ривијеру; у Крим*, али на Кавказ?

* Код нас уобичајено – на Крим – *Прим. прев.*

Зато што „на“ означава улажење без отпора, када нема тачне границе, а „у“ пролажење кроз границу. Прво је за географске и етнографске рејоне, друго за административне и политичке. Крим је некада био царство.

А. В.: Читам Вересајева о Пушкину. Занимљиво како су противречна сведочења чак и тамо где не може бити места за субјективност. То нису случајне грешке. Двосмисленост, неуклапање у наше логичке оквире постоји у самој стварности. И мени није јасно како су могли настати фантастични, са прецизним законима, светови, који уопште не личе на прави живот. На пример, седница. Или, рецимо, роман. У роману се описује живот, тамо као да протиче време, али оно нема ништа заједничко са правим, тамо нема смењивања дана и ноћи, са лакоћом се присећају готово читавог живота, док се заправо тешко можемо сетити и претходног дана. Па и уопште сваки опис је погрешан. „Човек седи, изнад главе му је брод“[90] ипак је, вероватно, тачније, него „човек седи и чита књигу“. Једини по свом принципу исправан роман је мој[91], али он је лоше написан.

Л. Л.: Али, то се односи на сву уметност уопште. Зар музика, на пример, нема своје време? Разлика је само у томе што музику не сматрају описом живота, а роман сматрају.

А. В.: Можда сам оптимиста, али сада сматрам да стихове треба писати ретко. Ја, на пример, још увек живим од исте оне песме о „хортензији“[92]; зашто да пишем ново, док старо, тако рећи, доноси камату.

Л. Л.: Све твоје теорије биле су увек у највећој мери практичне; оне оправдавају то што радиш у одређеном тренутку.

А. В.: Схватио сам чиме се разликујем од ранијих писаца, па и људи уопште. Они су говорили: живот је – тренутак у поређењу са вечношћу. Ја кажем: он је уопште тренутак, чак у поређењу са тренутком.

Д. Х.: Ја поштујем Н. М., а Н. А. и А. В. волим. Тако болесног Н. М., вероватно, не бих неговао, а ове бих.

Т. А.: Маните, Д. Х., никога ви нећете неговати; па ви, чим се неко разболи, увек бежите што даље.

Д. Х. је говорио да му се свиђају неискрени људи, попут Ч.

Л. Л.: То је разумљиво. Зашто се односимо страствено према људима, мрзимо подлаце? Зато што се осећамо као учесници у догађајима, срећемо се са људима као на уском мостићу изнад провалије. Ту добродушност нестаје. А ви не учествујете ни у каквој борби, можете посматрати као са Месеца, за вас су људи попут играчака. Али, губи на крају крајева управо онај ко не учествује у игри.

Д. Х.: Једном смо ишли ја и Н. М., обојица суморно расположени. И ја сам измислио игру: коме бисмо шта поклонили, када бисмо могли. Одмах смо се развеселили. То је најпријатније, поклањати[93].

Л. Л.: Да, поклон – то је мало чудо. Штета што су празници тако једнолични. Када би се организовали тако да се сваки дан поклања нешто посебно, уобичајено за тај дан.

Затим: О хармонији.

Д. Х.: То је једино чиме се поносим: тешко да неко тако осећа хармоничност у човеку као ја. Можда на целој Земљи има само хиљаду таквих људи. Једни је осећају у рукама, други у гласу, а ја у свему. И то уопште није правилност црта. Може је бити једноок и хармоничан. Нарочито се хармоничност примећује на плажи. Тамо се она развија. Прво се човек осећа као бела хреновка са црвеним мрљицама и свих се стиди; леђа су гора од трупа. А после престаје да мисли о томе; иде го мирно и достојанствено. То ће сачувати чак и зими, када обуче одело. Одећа и нагост, једно и друго, су наша органска стања, не треба занемаривати ниједно. А го је најзгодније бити на плажи. Има чак оправдани разлог: купају се.

Л. Л.: А зашто сте онда против парног купатила?

Д. Х.: Тамо су сви у послу, култ ликових влакана. Трљају тако да већ позлеђују унутрашње органе, бубрежну маст која је избила кроз кожу. А на плажи је беспослица[94].

Л. Л.: А спорт?

Д. Х.: Тамо је борба, то такође смета.

Л. Л.: Зар се не може макар без сведока ићи го, рецимо, по шуми?

Д. Х.: Не, не може сам. Сам човек ништа не може да уради. Исто као што се у потпуној усамљености ни стихови неће писати. Пут М. је сигурнији од пута Н. М. Није случајно што Н. М. проповеда сада лагану пропаст.

Д. Д.: У голубијем месу има нешто непријатно слатуњаво; таквог укуса је, вероватно, и људско месо.

Д. Х.: Ја баш волим све таквог укуса. Телеће ноге, којима серозна течност придаје мекоћу и слатуњавост; остриге ми се свиђају због своје слузавости. Знам: већини људи је одвратно све надуто, меко, дрхтаво. Међутим, у томе је суштина физиологије. И мени то није непријатно. Ја могу мирно да принесем уснама паука или медузу.

Л. Л.: Ствари те конзистенције изузетне су због тога што истовремено и изазивају одвратност и обећавају ужитак. Та двострукост постоји и у ономе што побуђује полни нагон. Као да се сваки јак ужитак састоји у рушењу структуре[95].

Д. Д.: У томе је суштина нагона за јелом.

Л. Л.: Нагон за јелом и полни однос су две последице једног те истог принципа.

Д. Х.: Ипак нам је то јасно управо преко полног нагона, преко физиологије.

Л. Л.: Ту је очигледно суштина у ослобађању од неких ограничења индивидуалности, од њене напетости, враћање у стихију.

Д. Х.: Ако је тако, онда највећи ужитак мора пружати оно што је највише аморфно. Пресипање песка је угодно јер се чини као да тече вода. Али гас је још аморфнији од воде. Зашто у гасу нема ничег привлачног?

Л. Л.: Вода је прилагодљива, али није бескарактерна, она поседује извесну отпорност, прихвата у земаљској средини некакву своју форму. А гас се само шири и нестаје. Он за нас као да не постоји, није више стихија, већ апстракција.

Н. А.: Упознао сам се ту са једним човеком и он ми се чак свиђао док нисам сазнао да је његова омиљена слика „Каква ширина!“[96]. На тој слици је сав провинцијализам, неуредност и неталентованост старих руских студената са њиховим ништавним животима и ништавним песмама! А како су били самозадовољни! То треба заувек уништити...

Знате, чини ми се да се сви људи, успешни и неуспешни, у дубини душе осећају ипак несрећни. Сви знају да је живот – нешто посебно, једном и више се неће поновити; и зато би требало да буде диван. А у ствари тога нема.

Д. Х.: Међу нама Ј. С. је једини ко би при свим условима живео исто тако као што живи сада. Његова дела ће бити занимљива, макар их нашли кроз хиљаду година; али ништа више него занимљива.

Л. Л.: Не мислим тако. Ј. С. има неуобичајену, ако се може тако изразити, мисаону проницљивост. Па и сви ми, пре свега, не разматрамо мисао, него је некако осећамо. И та проницљивост код Ј. С. се још изванредно изоштрила захваљујући томе што он, за разлику од свих других мислилаца, није склон искушењима. Ево о чему говорим: свет се може упоредити са државом, а мислиоци са књиговођама, који раде за њу. И ето, сви су се они, можда сами то не примећујући, трудили да по службеној дужности направе најуспешнији биланс, саставе крај са крајем по сваку цену. Све су извртали, макар већ због тога што су желели да створе складан систем. Ј. С. се не осећа у служби света. Оно што му се чини неја-

сно, он оставља нејасно. Он је несаблажњив.

Н. М.: Сликари имају једну предност у односу на писце: они могу непрестано да сликају оно што виде, на пример, цвеће. И увек је то занимљиво и добро, више није ни потребно; то и јесте натурализам.

Л. Л.: Мислим да се ту ради о томе да је цвет за спознају бесконачан, а човек није. Па, човека приказују у уметности као индивидуалну историју, као личност. Али може постојати такав поглед, када се људски животи приказују писцу исто тако као боје сликару. То је када се не посматрају унутар јунаковог живота, него као што посматра таласе човек који седи крај мора. Онда се ствар шири и у њу се може укључивати све што желиш. Тако је написана *Илијада*, у којој је у поезију претворено све што је доспело у видно поље: и битке, и расправе, и родослови, и бродови, и рођења, и смрт, и слике на штиту. Али за то је, вероватно, потребна и другачија поетска форма од оне која је сада уобичајена. Хексаметар је, на пример, непрекидан и природан као дисање; рима раздваја ствари, као што је свет за нас раздвојен на предмете, на узроке и последице; хексаметар се разликује од римованих стихова као оргуље од клавира. Верујем да су се римовани стихови појавили и да ће нестати, то је ствар краткког века. Или мислите да ће и кроз двеста година људи исто тако писати стихове са римама?

Н. М.: Да, ја сам сигуран у то.

Шаховска табла.

Л. Л.: У збирку светих предмета треба да уђе и шаховска табла. Зато што она представља посебан затворен свет, варијантан нашем свету. Исто тако код ње постоји властито време – простор, време, отпорност – све своје. Тамо је механика, прецизна и не гора од наше, коју проучавамо на земљи и на небу. И са тим посебним светом може се извршити пресудан експеримент: дематеријализовати га.

Почев од тога да се видљиве фигуре замене оним што заправо јесу, линије сила на табли. Затим се исече шаховска табла на поља, сложи шпил, откарта партија шаха. Онда се тај шпил замени таблицом знакова, изабраних по одговарајућем систему; претвори у једну формулу, код које се при промени једног знака мењају сви. Одреди се коначни облик те формуле, оно што се у партији зове мат, и изведу закони промене формуле од почетног облика у коначни.

Тако ће се један од светова претворити у причу не зна се о чему која се сама развија.

Ј. С.: Мене интересује срећа. Сећаш се код Пушкина: „Срећно на далек пут“[97]. Шта је тамо? Један је убијен, други је нестао без трага, „да ли је жив или није, сазнаћеш сам“, ћерка живи негде у забити, у Лизигору, али „није јој са мужем тамо досадно“. И онај свет, на који они испраћају убијеног, личи на свет сенки, не зна се шта је тамо добро. Ипак је јасно, сви ти људи су срећни. Они се не боје великог простора, не може им бити досадно, и немају осећање ништавности, које је нама познато.

Л. Л.: У праву си, они имају тужну срећу, али је то срећа.

Ј. С.: А ко су ти људи? Морнари или рибари[98], становници приобаља. То није случајно. Код Хамсуна се такође радња догађа у приобалском насељу. Или усред шуме. Али шума је, на крају крајева, такође море. И, по свој прилици, људи код Хамсуна су такође у већој или мањој мери срећни. У чему је срећа? Како одговорити на то тачно, проучити срећу као што је Гете проучио боје?

Л. Л.: Има једно обележје по којем се срећа може увек разликовати од задовољства. Када задовољство прође, оно постаје потпуно неважно, не вреди га се сећати. А срећа и у старости, већ не постојећи, стеже срце, изазива разнеженост, осмех или сузе. Непролазност, то је провера среће.

Затим: О разговорима и стварима у истом кључу.

Ј. С.: У разговору прелазе са једне теме на другу по неком закону; затим изненада напуштају линију по којој су ишли, почињу другу. Желео бих да откријем законе разговора. Да бих их утврдио мораћу да истражујем много шире, као математичар који решавајући посебан задатак тражи најопштију формулу, која предвиђа и такве случајеве на какве се фактички не наилази. Желим да створим математику разговора.

Л. Л.: Постоје, нарочито се то види у уметности, ствари у истом кључу. Не говорим о имитацијама, оне се, наравно, срећу врло често, али то није интересантно. Говорим о таквим стварима као што су, на пример, Пушкиново „Има заноса у боју“[99] и Тјутчевљево „Говорник римски је казивао“[100]. Или: Мопасанови романи и „Парижанка“, Чаплинов филм. Тешко је одредити у чему се те ствари подударају, али то се јасно осећа. Требало би сакупити књигу таквих паралела. То би дало више за разумевање уметности од свих теорија естетике.

Д. Д.: Једини сада прави начин за проучавање историје је разматрати не читаве државе, него малу заједницу, рецимо, друштво пријатеља и пратити на том културном континууму све законе.

Л. Л.: Кажу да када мрави вуку сламчицу, они је уопште не вуку најкраћим путем. Исто тако, вероватно, и људи стижу до циља. Зашто нико не проучи историјску трајекторију макар у малом раздобљу?

Затим: О Кијевској и Суздаљској Русији, о Столипиновој реформи, о непроходности путева, о епохи 1910-1913, о Норманима, о узроцима сеобе народа.

Затим: О архитектури; грађевина мора бити у пејзажу, зато су, вероватно, посебно лепи монголски манастири: огромна степа и изненада усред ње раскошан манастир, као бисер у шкољци пустиње.

Н. М.: Неколико пута сам сањао да умирем. Док се смрт приближава, то је јако страшно, али када крв почиње да истиче из жила већ уопште није страшно и умирати је лако[101].

Н. А.: Чини ми се да сам видео чак и више, тренутак када као да си већ умро и расплињујеш се у ваздуху. И то је такође лако и пријатно... Уопште у сну је зачуђујућа чистоћа и свежина осећања. Најоштрија туга и најјача заљубљеност доживљавају се у сну.

Л. Л.: Има и суморних, наметљивих снова, када се наставља оно што је мучило човека током дана. Један сања да стално карта, други да ради, трећи да се без уживања дружи са женама. То не личи на снове, већ на мисли, које неће да се зауставе, које су се одвојиле и постале готово самосталне.

Д. Х.: То су желудачни снови[102].

Л. Л.: Ја лично веома лоше памтим снове, али и други, чини ми се, не памте саме снове, већ најближе асоцијације на њих, које се јављају при буђењу. Међутим, снови би се могли вештачки проучити.[103] Неки људи у посебним околностима говоре наглас шта сањају. Изненађујуће је како се мења њихов глас, колико постаје искренији него обично.

Н. А.: Када се усред ноћи пробудиш под утиском сна, чини се да га је немогуће заборавити. А ујутро га се не можеш сетити. Али, сам тон сна се толико разликује од стварности да се оне ствари, које су у сну генијалне, чине касније увеле и непотребне као морске животиње извучене из воде. Због тога ја не верујем да је у сну могуће писати стихове, музику и сл. који би касније послужили.

Л. Л.: Једном сам сањао да читам стихове, они су ми се чинили изванредни. Ништа нисам запамтио, само једно поређење које је тамо било. Отприлике овако: Месец се пење на небо, као ратник на

бедем, и, ако се пажљиво погледа, на њему је нацртан ратник на бедему.

Н. М.: Када сам гладовао двадесет дана да бих се ослободио маларије, ноћу сам сањао стално исти сан да сам нешто појео, било ми је страшно криво што сам све покварио. Тако сам се излечио од маларије.

Д. Х.: А како сте се тада осећали?

Н. М.: Осећао сам необичну лакоћу. У глави потпуна јасност. Уопште нисам желео да једем. Али, морао сам да пазим да опрезно мењам положај тела, да не правим нагле покрете; срце није могло да поднесе, од неочекиваног покрета постало би ми лоше. И још је било досадно, некаква празнина. Када сам једном додао у чашу воде малчице лимуна, то ми је изгледало као огроман догађај.

Н. А.: Како не би, цео свет укуса је био искључен.

Н. М.: Уопште, гладовање је корисно: оно сагорева оне остатке хране који се стално налазе у цревима, покривени дебелим слојем, и труну. Гладовање ослобађа од њих.

Д. Х.: Али уочи почетка гладовања обавезно се треба клистирати. То су ми и у затвору говорили искусни људи. У супротном је гладовање опасно и штетно.

Д. Д.: Дакле, симптоми који се обично појављују код оних који гладују нису обавезни?

Н. М.: Да, то је тровање цревним отровима. Људи умиру од грознице. Још пре тога почињу да смрде.

Л. Л.: Ви сте се једно време редовно клистирали, Д. Х.?

Д. Х.: Да, покушавао сам да применим учење јогâ[104].

Н. М.: Моја жена има две тетке, већ старе, оне се читав живот свакодневно клистирају. Оне изгледају сада као девојчице. Наравно, књиге јогâ су лоше написане, са глупим цитатима, али то је због тога што су писане за Европљане, намењене су глупим Енглезима. Јоги несумњиво нешто знају што ми не знамо, они су мудри људи. Они су пронашли како правилно да се живи, тачна правила животне игре. А у томе је цела ствар.

Н. А.: Шта ту има нарочито важно – једноставно посебна фискултура, физиолошка гимнастика.

Н. М.: Да, гимнастика, и почни од ње без личних претензија.

Д. Х.: Ликовна академија такође не даје таленат, али потребно је завршити је да би се савладала техника цртања.

Л. Л.: То је лажно олакшање; не може се учити посебно техника. То се стиче уз нешто.

Д. Д.: Свако треба да црпи из своје културе. Наша морална техника заснована је на жртви, да зрно не даје клицу само ако не умре[105]. Без те суштине техника понашања је празна.

Н. М.: Човеку зубобоља смета да мисли о било чему, он мора пре свега да је се ослободи. Показују му како, а он неће и још се нечим оправдава.

Н. А.: Вероватно је и зубобоља због нечега вредна. Ваши јоги су самозадовољни; то је одвратан посао – ослушкивати своја црева.

Д. Х.: Ако будеш грдио јоге, нацртаћу Раблеу бркове и пролазећи поред монголобурјатског интерната направићу непристојан гест...

Тада се Н. А. одједном заруменио; устао је и, одмахнувши у ваздуху руком, ни са ким се посебно не поздравивши, отишао.

Н. М.: Глупо, глупо се понаша; и увек тако када се са њим расправља. Због чега се увредио? Због тога, вероватно, што га је, док је разговарао телефоном, Д. Х. назвао патком.

Д. Х.: Не, ради се о томе да је сео иза дивана, изван опште пажње, после му је било криво.

(Ту нису били у праву: Н. А. није подносио када се разговор претвара у наклапање; управо то је у своје време по-

служило као подстицај за његов раскид са А. В.)

Д. Х.: Али уопште цео тај разговор о јогима је кренуо погрешним путем. То се дешава, тада разговор треба одмах прекинути. Препирке су увек узалудне, у њима нико не говори оно што би требало.

Затим је Д. Х. глумио свог измишљеног брата Ивана Ивановича[106].

Д. Х.: То се свакоме догађа: занесеш се превише, постајеш већ хвалисавац, подигао си тон више него што је потребно. Чим ухватиш себе у томе, одмах смањи тон, прекини разговор. Знак такве екстазе од самог себе, од властите спретности код многих људи је црвенило носа када говоре.

Л. Л.: Да, сам човек још не примећује да га је срамота, а нос то већ осећа. То је најосетљивије место, нос. Али шта је то стид, зашто се због њега црвени, чини се, још нико није одговорио.

Д. Х.: Најнепријатнији је безобразлук. Зато не волим децу, јер су она увек безобразна.

Л. Л.: Од деце треба захтевати две ствари: искреност и поштовање према одраслима. Она се морају навићи на поштовање, осећати да постоји, можда, и нешто што је несхватљиво, али важније од себе самог. У супротном, постаје празан човек. Онај ко не поштује родитеље постаје или нитков или неурастеник, несрећан човек.

Затим: О занимањима.

Д. Х.: Измислио сам игру убрзања времена. Узимам од синовца балон када је већ попустио и стоји скоро у равнотежи у ваздуху. И ето, сам у соби бацам балон увис и замишљам да је то дрвена кугла. Мирно прилазим столу, шетам, а када се балон већ приближава поду, подижем га штапом и шаљем поново до плафона. Друго занимање: плашити јазавичара. Направио сам властито страшило од свог капута и шешира, показујем на њега јазавичару и правим се да сам уплашен, кријем се. Јазаичар се такође плаши до лудила, лаје, бежи од њега... А тешко ми је да читам. Ја и тако читам веома споро, а ту још стално морам да правим „зечиће“. Када читам, то је врло непривлачан призор. Мрзи ме да окрећем странице, а завршити читање је такође врло тешко: мора се зауставити на доброј речи.

Н. А.: Јуче сам се састао са Н. М. и Д. Х., оптуживали смо један другог.

Л. Л.: Разговор о личностима и односима је – најнезанимљивији разговор. Али, дешава се да се иза њега крије нешто важно, одређивање позиција за будућност. Тада је то шифровани знак још нејасног заокрета.

Н. А.: Он никако не помаже послу, уметности, писању. За њега личне ствари нису важне.

Л. Л.: Мислим да су важне, само веза ту није једноставна.

Н. А.: Само када би имали одговарајуће услове за писање. Д. Х. је, на пример, потребно позориште; Н. М. свој часопис; мени две собе, а ја живим у једној.

Л. Л.: То нема већи значај него да ли је добро зашиљена оловка, које је врсте папир. Ако је вама тешко, шта онда да се каже, на пример, за Д. Д., Ј. С., за мене? Вас тројица – Н. М., Д. Х. и ви – имате велике предности у поређењу са нама тројицом. Пре свега, ви знате тачније шта да радите. Ви лично – да пишете стихове. Затим, ви сте талентовани; то сви јасно осећају, то се цени, олакшава живот. Уз то, над вама не виси претња најобичније пропасти: да нећете имати од чега да живите; на крају крајева, увек сте уверени да треба само да пожелите и биће новца. Ваш живот је лакши, ви не радите као надничари; а Д. Д. и Ј. С. раде тако. И ипак ми, по свој прилици, чинимо више од вас.

Н. А.: Ми сви живимо као затворени у сандуку. Тако се више не може живети, немогуће је писати.

Л. Л.: Знам све то. Али, ми нисмо директори фабрика, за које самоћа укида могућност посла. Све велике таласе подизало је увек само неколико људи. Ми смо, чини ми се, имали могућности да претворимо наш сандук у чамац. То се није десило, ту је наша кривица. Кривица А. В., који не мари ни за шта, осим за властито задовољство; као резултат, он се не досађује само са онима са којима карта. Ваш раскид са А. В. је био први знак заједничког неуспеха. Кривица Д. Х. који је, упркос свом извештаченом одушевљењу, дубоко равнодушан човек. Кривица Ј. С. који је манијакални тиранин. И главна кривица – Н. М. Њу је тешко одредити. Не ради се о томе што он мирно саботира сваки заједнички подухват, на пример, речник; што је унео, као легитимну ствар, лаж, и, према томе, међусобно непоштовање. Он је једини могао постати центар и ујединити све. Он је увек природно заузимао нерањиву позицију човека који је увек сам за себе, чак у разговору, а тамо, где се појављује одговорност и може доспети у смешан или непријатан положај, он узмиче.

Н. А.: Узалуд окривљујете. Једноставно, људи су различити и није било жеље да веслају заједно. Па, слобода воље не постоји. То је очигледније у уметности. Треба писати што чешће, јер успех не зависи од тебе, нека буде бар више изгледа.

Л. Л.: Нека сте ви само посредник, али од вас зависи да ли ћете наставити да будете посредник или не, добар или лош.

Н. А.: На то се све и своди: створити такве услове, дати максимум у уметности. Испало је да је сандук лоша просторија, према томе треба га разбити и изаћи из њега. Друштво се распада, па шта. Када сам у гимназији имао другове такође се чинило да није могуће да ћу бити без њих. Али, живот све време ствара ново. Сада се не ради више о друштву, сада је – спасавај се ко може.

Л. Л.: Да, ко може спасава се. Али ја мислим да је то био једини могући излаз. А сада је јасно, свако је препуштен сам себи.

Н. А.: Најважније је да више није забавно заједно. Јесте ли видели како Н. М. иде у госте? Потиштен, крагна подигнута, качкетић, дугачак нос обешен, у џепу паприка за случај ако буде вотка.

Л. Л.: На шта личи време? Само то питање се чини чудно. Тако смо навикли да је време јединствено, свеобухватно, не постоји ништа што му је налик, ми се налазимо у њему као у ваздуху.

Испрва га нису ни примећивали, као ваздух. Али, ваздух има своје зоне згушњавања, разређивања, постоје његова неслагања са човековим кретањем, ветар. То је омогућило да се истражи. И време такође није једнолично.

Кад би нам пошло за руком, макар у мислима, да испумпамо време, схватили бисмо како би било без њега.

Осетили бисмо неискорењиво чуђење: како је могуће – било је и нема га. Или све увек постоји или ништа и никада не постоји. Очигледно, постоји нека темељна грешка од које се треба ослободити да би се схватило време. И ми налазимо међу обичним стварима оне које су речите, тачке, под којима се крију улази унутра. Желимо да разјаснимо време, јер знамо да се заједно са њим разјашњава и цео свет, и ми сами. Зато што свет не лебди у времену, већ се састоји од њега.

Време личи на повезаност, на различитост и на индивидуалност. Оно личи на преображај, који се чини различит, али остаје исти.

Ми већ сада желимо да видимо тако као да нисмо ограничени телом, не живимо.

Ту се завршава запис разговора. Разговори су се водили 1933. и 1934. године. У њима је учествовало седморо људи.

Зашто сам се латио тог незахвалног посла? И како сам имао стрпљења да га приведем крају?

Интересовало ме је фотографисање разговора, оно што, чини се, нико није радио: покушао сам да сачувам речи неколико међусобно повезаних људи у периоду када је њихов однос почео да пропада; желео сам да направим попис властитих мисли да бих знао шта да радим даље.

(1933–1934)

Превео са руског
Зорислав Паунковић

Напомене

1 Уп. песме Олејникова: „Цврчак, мој верни друг...“, „Муха“, „Бубашваба“, „Из живота кукаца“, „Буба-антисемита“ и др. (под бројевима 2, 56, 57, 58, 61-67 у издању: Николай Олейников, Пучина страстей. Вступ. ст. Л. Я. Гинзбург и А. Н. Олейникова; сост., подг. текста и примеч. А. Н. Олейникова. – Л., 1990 (даље – Пучина страстей). Познато је такође да је Олејников код куће имао ентомолошку збирку.

2 Уп. у песми „Служење науци“: „Свуда ме прогоне маштарије о шибицама, мисли о стеницама, о разним малим предметима“ (Пучина страстей, N° 27).

3 Уп. песму „Спознаја“ (на истом месту, N° 28), у којој се, можда, пародира чинарска идеја „хијероглифа“ (в. даље).

4 Уп. песме из циклуса „Ступци“: „Фудбал“, „На пијаци“, „Свадба“ и др. (В., нпр.: Н. Заблоцкий, Собрание сочинений в трех томах. Том первый. – М., 1983 (даље – Заблоцкий.) Одговарајуће стр. 343, 352, 357).

5 Омаловажавајућих изјава о Французима има и даље у *Разговорима*.

6 У 1933. годину спада поема Заболоцког „Птице“ (Заболоцкий, с. 412).

7 Варијанта овог текста (можда белешка коју је Хармс направио на молбу Липавског) објављена је у публикацији: Дневниковые записи Данила Хармса. Публ. А. Устинова и А. Кобринского. – Минувшее, вып. II, Париж, 1991 (даље – Минувшее). с. 471–472; Данил Хармс. „Боже, какая ужасная жизнь и какое ужасное у меня состояние“. Записные книжки. Письма. Дневники. Публ. В. Глоцера. – „Новый мир“, 1991, N° 2, с. 193-195 (даље – НМ).

8 Уп. Хармсов трактат под таквим насловом. (Овде и даље текстови који су објављени у овом издању наводе се без додатних упутстава).

9 Многи Хармсови текстови повезани су са конструкцијом и кршењем бројчаног редоследа; уп. трактат „Бројеве не обавезује поредак...“

10 У Хармсовим записима често се наилази на знакове и графичке симболе; део њих, међу њима и Хармсова „криптографија“, могу се дешифровати и тумачити. В. о томе: Александр Никитаев, „Тайнопись“ Данила Хармса. Опыт дешифровки. – „Даугава“, 1989, N° 8, с. 95-99; Анна Герасимова, Александр Никитаев, „Хармс и Голем“. – „Театр“, 1991, N° 11 (даље – Театр), с. 36-50.

11 Уп. познати Хармсов запис „Мене интересује само бесмислица...“ (в.: НМ, с. 218).

12 О људима тог типа, људима „са улице“, којима су својствени, између осталог, „извесни алогизам у стилу мишљења и понекад стваралачка снага коју је неочекивано пробудила психичка болест“, и који су увек привлачили Хармса, присећао се његов пријатељ В. Н. Петров. В. В. Н. Петров, Даниил Хармс. Публ. В. Глоцера. – Панорама искусств 13, М., 1990, с. 243.

13 Напомена број 13 недостаје у изворној публикацији (*прим. прев.*).

14 Према сећањима, Хармс је волео и умео да показује трикове, носио је због тога са собом обојене лоптице за пинг-понг. В. нпр.: А. И. Порет, Воспоминания о Даниилe Хармсе. Публ. В. Глоцера. – Панорама искусств 3, М., 1980, с. 358-359.

15 Једно од сведочанстава тог Хармсовог интересовања су планови замишљених станова сачувани у његовим папирима (уп. о њима даље у тексту *Разговора*).

16 У ово време (1933) спада такозвани „дневник“ Хармса, у којем је он практично свакодневно записивао догађаје (објављен је у издањима поменутим у напомени 7). Познат је такође каснији запис у „плавој свесци“: „Сваки дан отварај ову свешчицу и уписуј овамо не мање од пола странице. Ако нема шта да се запише, онда запиши бар по Гогољевом примеру, да се данас ништа не записује“ (НМ, с. 215).

17 „Точак“ – један од важних хијероглифа за Хармса (овде и даље та реч се користи у „чинарском“ смислу), очигледно повезан са појмовима „чистоће“ и „реалности уметности“. Тако, нпр., у писму К. Пугачовој од 16. октобра 1933. године Хармс пише: „Не знам којом речи да изразим ону снагу која ме радује у Вама. Зовем је обично чистоћом“ (даље је у концепту прецртано) „или водом или точком који се окреће“ (ОРиРК ГПБ, ф. 1232 (даље – Фонд), N° 395, л. 6). Даље у писму се говори о томе да права уметност, која поседује „чистоту поретка“, спада у

„прву реалност", „она је обавезно реална". (Хармсова писма К. Пугачовој в. нпр.: Даниил Хармс, „Я думал о том, как прекрасно все первое!". Публ. В. Глоцера. – „Новый мир", 1988, N° 4, с. 133-142). О вези воде са точком уп. у песми из 1933. г. (2. септембра) без наслова, која почиње овако: „Схватио сам у шуми/ вода је слична тoчку" и, судећи по крају („легао сам/ и мисли више нема"), описује својеврсно медитативно стање. Сачувао се Хармсов цртеж „точка" са потписом „REAL" (Објављен у изд.: Даниил Хармс, Полет в небеса. Вступ. ст., сост., подг. текста и примеч. А. А. Александрова. – Л., 1988 (даље – Полет в небеса), с. 5; у боји – на првој страни корица часописа Театр).

18 О Хармсовим „кабалистичким" студијама говори се, између осталог, у горе наведеном чланку „Хармс и Голем" (Театр).

19 „Хијероглиф је двозначан – писао је Ј. С. Друскин у својој студији о стваралаштву Веденског „Звезда бесмислице" – „... властито значење хијероглифа је – његово одређење као материјалне појаве – физичке, биолошке, физиолошке, психофизиолошке. Његово невластито значење не може бити одређено тачно и једнозначно, оно се може изразити метафорички, поетски, понекад повезивањем логички неспојивих појмова, тј. антиномијом, контрадикцијом, бесмислицом. Хијероглиф се може схватити као мени упућен алузивни или индиректни говор нематеријалног, то јест духовног и надчулног, кроз материјално или чулно" (Фонд, N° 15, л. 5; такође Аврора, с. 109). Термин „хијероглиф" увео је у круг „чинара" Липавски. Даље у *Разговорима* могу се наћи неодређена помињања неког речника хијероглифа, који су учесници *Разговора* намеравали заједно да састављају, разматрају се разлози због којих идеја није остварена. (Покушај да се направи такав „речник" на основу личног језика Веденског в. у мом чланку „Једначина са много непознатих. Лични језик Веденског као систем знакова". – „Московский вестник", 1990, N° 7, (даље – МВ), с. 192-206; на жалост, уместо термина „хијероглиф" у том чланку користи се неуспео израз „симбол-знак").

20 Једно време Липавски је бележио своје снове (свеска „Снови", Фонд, N° 68). Аналогне записе, који су нарасли у читаво филозофско дело *Сан* (део књиге „Сан и јава"), има и Друскин. Између осталог, поуздано се зна да се бележењем (сакупљањем) туђих снова бавио баш у то време (почетак 1930-их година) и бивши обериут Константин Вагинов; в. његов роман *Гаргапониана* (један од претходних наслова – „Сакупљач снова"), нпр., у збирци: Конст. Вагинов, Козлиная песнь: Романы. Вступ. ст. Т. Л. Никольской, примеч. Т. Л. Никольской и В. И. Эрля. – М., 1991.

21 Уп. даље у тексту о „таласној структури света" (напомена 35).

22 Уп. трактат Липавског „Вртоглавица" (Фонд, N° 60).

23 Уп. у трактату Липавског „Расправа о ужасу" (Фонд, N° 61).

24 На истом месту.

25 Уп. у Хармсовом трактату „Предмети и фигуре": „такав предмет ЛЕБДИ".

26 Очигледно, кратки прозни текст Веденског „Разбољевање од сифилиса, ампутирана нога, извађени зуб" (објављено у: А. Введенский, Полное собрание сочинений. Сост., вступ. ст. и примеч. М. Мейлаха. – Анн Арбор, 1980-1984 (даље – Введенский), т. 2, N° 36). „... Извађени зуб. Ту је поклапање спољашњег догађаја са временом. Сео си у фотељу. И, ето, док он искувава клешта, и затим их узима, теби почиње да се приближава време, време, време, и наступа реч одједном и наступа испуњен страним садржајем догађај. И зуб је нестао. Све ме то плаши. Ту улази реч никада." Према успоменама рођака, Веденски се бојао зубара (в.: Елизавета Сергеевна Коваленкова вспоминает. – Театр, с. 98).

27 Вишекратне сусрете и разговоре у сну са покојним Л. В. Георгом, који је предавао књижевност у гимназији „Лентовска", где су се школовали Друскин, Липавски и Веденски, Друскин је описао у поменутом дневнику (можда да га назовемо „ноћником"?) – расправи *Сан*. О том сну и његовом могућем тумачењу в. у мом чланку „Данил Хармс као писац: Проблем чуда".

28 В. напомену 19.

29 Текст поеме није сачуван.

30 Уп. чувени Хармсов „случај" под насловом „Сусрет". (Цео текст: „Ето, једном је један човек пошао на посао, али је уз пут срео другог човека, који је, купивши пољску векну, кретао кући. И то је, у ствари, све").

31 Друскинова расправа „Гласници и њихови разговори" у којој се говори о паралелном свету и бићима која га настањују (Фонд, N° 5).

32 Мисли се на „критичку филозофију" Имануела Канта (*Критика чистог разума* – 1781, *Критика практичног разума* – 1784, *Критика моћи суђења* – 1790).

33 Уп. размишљања о истом у „сивој свесци". Карактеристична модернистичка представа распаднутог света појављује се код Веденског такође у поеми „Наоколо је можда Бог" („Сав се распао свет..."), песми „Четири описа" („Не можемо да видимо свет подробно, ситно је све и разбијено") и у неким другим текстовима.

34 Трактат Липавског „Теорија о речима" (Фонд, N° 58) је покушај да се самостално изгради теорија о пореклу и функционисању речи.

35 Поменимо да је хијероглиф „талас" као знак релативности, осцилирања између живота и смрти, предметног и непредметног света важан и у систему хијероглифа Веденског (уп.: МВ, с. 201).

36 Ту теорију Липавског и њене паралеле са теоријама америчког лингвисте Б. Л. Ворфа помиње Друскин у „Чинарима" (Аврора, с. 113).

37 Значење те гласовне групе остаје за сада нејасно. Ту се, међутим, може поменути слично нејасно место код Хармса у „Животним правилима", која је саставио у новембру 1927, где је тачка 5 означена као „п – р", без икаквих објашњења (Минувшее, с. 445).

38 Трактат Ј. С. Друскина (Фонд, N° 6) – покушај да се изгради логичко-филозофски систем од нуле, помоћу основних логичких појмова и операција. Очигледно, тим трактатом је инспирисана Хармсова песма „Несада".

39 Уп. у Друскиновом писму Хармсу „Како су ме напустили веснициˮ (1937): „Намеравао сам да напишем речник или збирку расправа и свака би почињала овако: ,Ево шта је рекао Талесов ученик, када је учитељ заћутао јер га је надахнуће напустило'."

40 Л. В. Георг

41 Почетак песме А. С. Пушкина „Сећање" (1828).

42 Тј. песма „Похвала проналазачима" (Пучина страстей, N° 26), 1932, где, између осталог, има следећи стих-обраћање Олејникова проналазачима „ситних и смешних справа": „Бирућке дивне – идеје ваше – најдраже су ми!"

43 Мар Николај Јаковљевич (1864/65-1925) – лингвиста, оријенталиста, аутор „јафетске теорије" о пореклу језика („Ново учење о језику").

44 Уп. у песми Заболоцког „Школа кукаца" (1931): „Време цврчка и простор кукца – То је детињство света" (Заболоцкий, с. 112).

45 Фламарион Камил (1842-1925) – француски астроном.

46 Уп. напомену 15. О истој Хармсовој навици пише Друскин у „Чинарима" у вези са Хармсовом „свакидашњошћу", то јест са његовом пажњом према свакодневици, према ситницама и детаљима свакодневног живота (Аврора, с. 107).

47 Џинс Џејмс Хопвуд (1877-1946) – енглески физичар и астрофизичар, чије су књиге излазиле у руском преводу: *Свемир око нас* 1932., а *Кретање светова* – 1933. године.

48 Берг Лав Семјонович (1876-1950) – физичар-географ и биолог, од 1946. академик, током 1918--1930. професор географије Петроградског/Лењинградског универзитета, аутор низа радова, између осталог, *Номогенезе* – теорије еволуције живих бића, која је 30-их година оштро критикована као супротна основама дарвинизма.

49 Уп. сведочење А. Гитовича о Заболоцком, који му је 1927. рекао: „Ја, знате, не читам Пастернака. Бојим се, још ћу почети да подражавам" (у књизи: А. Македонов. Николай Заболоцкий. Жизнь, творчество, метаморфозы. Изд. I-е, Л., 1968, с. 103).

50 Авај, о тој „аутобиографији" нам ништа више није познато.

51 Детаљ, који је забележило неколико мемоариста. Тако И. Рахтанов пише: „Хвалио ми је боксерске ципеле које је купио претходног дана. Веома је желео да сви сарадници његовог часописа набаве исте такве удобне, лаке, јефтине." (И. Рахтанов. Рассказы по памяти. – М., 1971, с. 109).

52 Мисли се на разговоре Гогољевог јунака са просјацима: „Хм! Па зар ти желиш хлеба?" обично је питао Иван Иванович. „Како да не желим! Гладна сам као пас." – „Хм!" одговарао је обично Иван Иванович: „Па ти, можда, желиш и меса?... Но, иди с Богом... та ја те не тучем!" („Повест о томе како су се посвађали Иван Иванович и Иван Никифорович").

53 Према „Жао ми је што нисам дивља животиња..." („домаћи" наслов – „Тепих хортензија"). В., нпр.: Введенский, N° 26.

54 Стих из песме В. Хлебњикова „Људи, када они воле..." (1911).

55 Другачије: *Учење о бојама* (крај 1820-их година) – теоријско дело Ј. В. Гетеа о природи боја и доживљају боја, усмерено против Њутнове теорије о бојама.

56 Постоје опречна сећања савременика о Хармсовој соби: једни су запамтили „леву", авангардистичку собу, украшену различитим забавним справама, други тврде да је соба била потпуно обична. Очигледно соба где је Хармс живео до тог „пресељења" је била „лева", а она у коју се преселио (у истом стану) – „обична".

57 Први је теорију „шупљег свемира" поставио Американац К. Сајмнс, бивши пешадијски капетан, који је 1818. послао свим члановима конгреса писмо, где је писао: „ЦЕЛОМ СВЕТУ. Изјављујем да је Земља шупља и настањена изнутра... Обавезујем се да докажем реалност мисли коју сам изнео и спреман сам да истражим унутрашњост Земље, ако свет пристане да ми помогне у мом подухвату." По његовом мишљењу, унутар Земље налази се пет концентричних сфера, настањених како споља, тако и изнутра; захваљујући отворима на половима може се прелазити из једне сфере у другу. Године 1869. слична спознаја јавила се другом Американцу: Сајрус Рид Тид, стручњак за алхемијску литературу, почео је да објављује новине „Огњени мач", до краја века окупио више од 4000 фанатика и основао своју религију, базирану на идеји о шупљој Земљи. На старе бројеве „Огњеног мача" случајно је 1914. налетео немачки авијатичар Бендер. У својој теорији он је користио такође идеје Американца Маршала Б. Гарднера, који је у раду из 1913. доказивао да се Сунце не налази над Земљом, него унутра, а

његови зраци врше на становнике Земље притисак који их задржава на удубљеној површини. Спољашња површина сфере је бесконачна камена стена; у центру сфере је – апсолутна празнина, у којој се налазе Сунце, Месец и привидан свет (кугла плавичастог гаса у којој светлуцају зрнца светлости, за које мислимо да су звезде). Тридесетих година Бендерово учење се раширило међу немачким официрима, а касније постало једна од званичних космолошких теорија немачког Рајха, коју је одобрио сам фирер. Међутим, 1943. та теорија је доживела крах, не потврдивши се у пракси: покушавајући да открију енглеску флоту, Немци су усмерили радаре право у небо, али нису добили жељени резултат. (В.: Л. Повель, Ж. Пержье. Утро магов. Власть магических культов в нацистской Германии. (Пер. с франц.) – М., 1991, сс. 48-50. Искрено сам захвалан М. Д. Столповском коме дугујем ову информацију. Поменућу да у Хармсовим папирима постоји цртеж „шупљег свемира", на којем су означене следеће концентричне сфере (од краја према центру): „Земљина кора на којој ми живимо"; „Море лава"; „Огњени прстен Тартара"; „Празвезде"; „Празнина"; „Прстен кретања"; „Кора Земља век" (?); „Течна дуга"; „Јаје Света или Нула".

58 Уп. „Душевни празник" Друскина.

59 „Гилгамеш" – сумерско-акадски митолошки еп (3 – почетак 2 хиљадите године до н. е.).

60 Очигледно ради се о роману *Убице, ви сте budale* који се сматра изгубљеним и до сада није пронађен.

61 Уп. писмо Заболоцког Веденском „Моје примедбе...", где он пребацује последњем због „слепила".

62 Обрада те књиге за децу, коју је Заболоцки урадио, излазила је у бројевима 4-10 часописа „Јеж" за 1934. годину; касније је изашла као посебно издање: Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль. Для детей обраб. Н. Заболоцкий. [Илл. Г. Доре, послес. и прим. Б. Реизова.] – М. – Л., 1935. Уп. чланак Заболоцког „Рабле – деци" (Заболоцкий, т. I, с. 525-530).

63 Пиранези Ђовани Батиста (1720-1778) – италијански графичар и гравер, који је често приказивао запуштене рушевине.

64 Лисабонски земљотрес догодио се 1755.

65 Исто то је Друскин рекао за Хармса у „Чинарима" (Аврора, с. 112).

66 Морозов Николај Александрович (1854-1946) – научник, аутор низа дела из хемије, физике, астрономије, математике, историје, која је делимично написао у затвору; због деловања у „Народној вољи" Морозов је осуђен на доживотну робију, робијао је у Петропавловској и Шлисељбуршкој тврђави од 1882. до 1905.

67 Уп. напомену 28.

68 Против Лока је била усмерена *Теодицеја* (1710) Г. В. Лајбница.

69 Уп. напомену 26.

70 „П" – Проп Владимир Јаковљевич (1895-1970) – филолог, фолклориста, од 1936. професор Лењинградског универзитета; уп. његову *Морфологију бајке* (1928), *Историјске основе чаробне бајке* (1946).

71 *Књига мртвих* – староегипатски митолошки текст, који је настајао почев од периода Новог царства (од 18. в. п. н. е.) до краја историје Старог Египта.

72 Очигледно од *Књиге мртвих* води порекло једно од Хармсових писмених заклињања, пропраћено магијским цртежом: „Ја о, ја јадан, ја ис..." (Аутограф је објавио А. Александров: Полет в небеса, с. 129; в. такође „Хармс и ,Голем'" (Театр).

73 Детаљније о томе в. у трактату Липавског „Расправа о ужасу".

74 Уп. напомену 28.

75 Тураjев Борис Александрович (1862-1920) – оријенталиста, историчар, филолог, академик Руске Академије наука, аутор, између осталог, дела из историје религије.

76 Екерман Јохан Петер (1792-1854) – немачки писац, секретар и пријатељ Ј. В. Гетеа, чији су *Разговори са Гетеом током последњих година његовог живота* (1837-1848) први пут у целини изашли на руском језику 1934.

77 Уп. у Хармсовом тексту „Једном сам дошао у ГОСИЗДАТ...", који се може приближно датирати истом 1934. годином: „Сада сам све схватио: Леонид Савељевич је Немац. Он чак има немачке навике... Чак се по ногама види да је Немац" (в., нпр.: Полет в небеса, с. 446).

78 Мисли се на „Опроштајну симфонију" (1772) Ј. Хајдна.

79 Песма А. С. Пушкина (1829).

80 Уп. у дневнику Ј. Шварца: „Он (Олејников) ме је чак једном приликом упозорио да он нема блиске људе. Да ће, ако му буде потребно, и мене уклонити. ... Да, он је, вероватно, могао да убије, али ако би било потребно и не у своју корист" (Евгений Шварц. Живу беспокойно... Из дневников. Сост., подг. Текста и примеч. К. Кириленко. – М., 1990).

81 Уп. напомену 28.

82 Ради се о Хомеровој *Илијади*.

83 „Тријумф земљорадње" (1929-1930) – поема Заболоцког, коју је догматска критика дочекала непријатељски.

84 По свој прилици, ради се о додели Нобелове награде за физику 1933. Е. Шредингеру и П. Л. М. Дираку за откриће квантне механике. (Сугерисао А. Т. Никитајев).

85 Прилично незаснована тврдња. Али из текстова Веденског се може закључити о тој вези у његовој поетици (тј. подсвести), која постоји између хијероглифа „чамац", „море", „музика". Приметићу такође да мотив чамца, брода, уопште кретања по води (традиционални митопоетски начин преласка на други свет) игра значајну улогу и у дечјим песмама Веденског, где је присутан, разуме се, у дословном облику.

86 Дармакирти (Дхармакирти), Дигнага – индијски филозофи из 5-7 в., представници будистичке логике.

87 Журден у Молијеровој комедији *Грађанин-племић* (чин 2, појава 6).

88 Овде и даље се ради о књизи француског ентомолога Ж. А. Фабра *Живот кукаца*.

89 Уп. у „Разговорима весника": „Интересује ме непокреност дрвећа... Интересује ме дрвеће у врту за време кише. У њиховом размештају приметио сам незнатну неправилност... Интересује ме корење дрвећа, сакривено под земљом, то место где оно излази напоље и глатко стабло" (1933. Фонд, N° 5, с. 19). Уп. Хармсово писмо Друскину „Пет незавршених приповедања" (1937) из свеске „Хармонијус": „...14. Дуго је галамио филозоф. Али ми ћемо оставити ту бучну повест и прећи на следећу тиху повест о дрвећу. Филозоф је шетао под дрвећем и ћутао, јер га је надахнуће напустило." (Уп. напомену 39)

90 Уп. у „Сивој свесци": „За човека, који је раније стављао капу и излазио напоље, говорили смо: изашао је напоље. То је било бесмислено. Реч изашао је неразумљива реч. А сада: ставио је капу, и почело је да свиће, и небо је узлетело као орао". (Објављено у: Введенский, с. 186).

91 Уп. напомену 60.

92 Тј. песма „Жао ми је што нисам дивља животиња..."; в. напомену 53.

93 Уп. расправу о поклонима у „Трактату више или мање према Емерсоновом конспекту".

94 Уп. Хармсову песму „Парно купатило" (у избору текстова: Д. Хармс: „Голые люди дерутся ногами..." – „Россия", 1991, N° 7 (15), 16-22 февр. Публ. В. Глоцера).

95 Уп. у „Расправи о ужасу".

96 Слика И. Ј. Репина.

97 Почетак песме А. С. Пушкина „Погребна песма Јакинфа Маглановича" (Из *Песама западних словена*, 1834). Даље се подразумевају стихови: „Моја ћерка живи у Лизигору; Није јој са мужем тамо досадно..."

98 В. напомену 84.

99 Стих из песме председника у Пушкиновој „Гозби за време куге" (1832).

100 Почетак песме Ф. И. Тјутчева „Цицерон" (1836). Мисли се, очигледно, на чувене стихове из те песме: „Срећан је (Блажен) ко је посетио овај свет у његовим судбинским тренуцима...", који се пореде са претходним цитатом из Пушкина.

101 У одломку из *Разговора*, који је објавила Т. Липавска, после тога следи цитат из песме Веденског „Четири описа": „И знак живота је нестајао из вена и аорти" – очигледно, каснија Друскинова напомена или саме Липавске (В.: Липавская, с. 55).

102 Уп. у Хармсовој „плавој свесци": „Спавај, мој дечаче, и не бој се глупих снова. Глупи снови су због желуца."

103 Види напомену 20.

104 У младости Хармса је интересовало учење јогâ. О томе говоре и наслови одговарајућих књига записани у бележници и, на пример, овакви записи: „Проучавај и користи хатху и карму јогâ" (горе наведена „Животна правила" из 1927. – Минувшее, с. 445); кроз десет година: „... Некада сам имао позу Индијанца, затим Шерлока Холмса, затим јогâ, а сада раздражљивог неурастеника" (објављено на истом месту, с. 498).

105 Парафраза Христових речи: „Заиста, заиста вам кажем: ако зрно пшенично паднувши на земљу не умре, онда једно остане; ако ли умре, много рода роди" (*Јеванђеље по Јовану*. 12, 24); те речи је Ф. М. Достојевски ставио као епиграф за роман *Браћа Карамазови*.

106 О сличним Хармсовим „представама" постоје сведочења у мемоарима: објављена је фотографија на којој Хармс „глуми свог непостојећег брата – Ивана Ивановича Хармса, ванредног наставника у рангу доцента Санкт-Петербуршког универзитета" (Полет в небеса, с. 352; МН, с. 63). Уп. такође: Чета Пузыревых. „Толкнув нечайно Михаила..." – „Независимая газета", 1991, 2 ноября, с. 8.

■

Сива свеска

Александар Веденски

Над мрачним морем благодатним
шири се ваздух безгранични
он лети као плави јастреб
он ћутке ноћу отров гута.
И ваздух је мислио: све пролази
једва се држи гњили плод.
Звезда се као сан на небу диже,
пчела бесмртна пева.
Нека човек као смрт и камен
тихујући посматра песак.
Цветак чезне латицама
и мисао се спушта на цветак.
(А ваздух је море помео
као да је море метал).
Он у том трену разуме
и шуму и небо и дијамант.
Цветак је шљам, дубрава,
гледамо га искоса
и док смо још живи
ошишаћемо га ножем.
(А ваздух је море помео
као да је море метал).
Цветак је од човека мудрији
он име себи тражи.
Цветак смо прозвали Андреј,
он нам је по памети раван.
Око њега су бубе и птичице
јадиковале као шумске шољице,
око њега је јурила река
палацајуци својом жаоком,
и лептири и мрави
над њим звоне звончићима,
пријатно плачу славуји,
док нежно лете над пољима.
А ваздух је море помео
као да је море метал.

Звонаров:

Попио бих још једну чашицу воде
у здравље ове ваздушне птичице
што лети као фанатик,
кружећи над жбуњем узбуђења као
лунатик,
магнетни бљесак њених очију
све више и више зрачи.
Прхнула је та птичица сијалица,
над капљицом воде, над планином,
над речицом,
стичући често облик псалма,
прозирног изгледа,
не додирује крилцем брег,
за њом жуди земаљски човек.
Она је божанствена богиња,
она је омиљена страница Бога,
њен живот – закрчена пустиња
није уопште привлачан.
Ти си птичице самоубиство
или самоодрицање.

Кухарски:

Хтео бих да досегнем небеско тело,
које се ноћу као девојка ознојило,
и ту необјашњиву ноћну фигуру
хтео бих да видим сада,
ту застарелу ноћ,
ту скапалу кћер,
материјалну као небески песак,
моментално свелу у уторак,
подигао бих трунку те ноћи као латицу,
али све ми је једно.

Свидерски:

Кухарски, да се ниси удувао етром?

Кухарски:

Додирујем камен. Али тврдоћа камена
више ме ни у шта не уверава.
Нека сунце сија на небу као палма,
али светлост ме више не дотиче.
Све, све има боју,
све, све дужину има,
све, све дужину има,
има ширину и дубину комете,
све, све сада тамни
и све остаје исто.

Звонаров:

Зашто стојимо ту ко деца,
Зар није боље да седнемо и запевамо
нешто,
рецимо песму.

Кухарски:

Запевајмо површину песме.

Песма свеске

Море, о море, домовино валова,
валови су морска чеда.
Море им је мајка
сестра им је свеска
и тако је било за многа столећа.
И лепо су живели.
И често се молили.
Море Богу,
и деца Богу.
А после се на небо преселили.
Одатле су штрцали кишом,
и никла је кућа на том кишном месту.
Живела је кућа лепо.
Учила је врата и прозоре да се играју,
на обали, у вечности, у сну и у свесци.
Некада.

Свидерски:

Некада сам отрован ишао путем,
и време је корачало упоредо са мном.
Разне птичице су певале у густишу
и трава је гдегде полегла.
Моћно море се у даљини дизало као
бојно поље.
Наравно, био сам без даха.
Размишљао сам зашто су само глаголи
подвргнути сату, минуту и години,
а кућа, шума и небо су се, као неки
Монголи
ослободили времена.
Размисљао сам и схватио. Јасно нам је
да је дело постало бесана Кина,
да су дела мртва, леже као трупла,
и ми их сада китимо венцима.
Њихова покретљивост је лаж, њихова
густина обмана,
и њих мртва магла гута.
Предмети су као деца која спавају у
колевци.
Као звезде које на небу ко јелеј титрају.
Као сањиви цветови што немо расту.
Предмети су као музика, они су
непокретни.
Стао сам. Помислих овде,
не могу да појмим најезду свих нових
несрећа.
И видео сам кућу која понире као зима,
и видео сам ласту која показује врт
у коме сенке дрвећа шуме као гране,
у коме су гране дрвећа као сенке ума.
Слушао сам монотон метар музике,
покушао сам да ухватим чамац речи.
Искушавао сам реч ледом и огњем
али сати су се затезали све уже и уже.
И отров који је у мени царевао
владао је као празан сан.
Некада.

Питам се пред сваком речи: шта она значи, и над сваком речи стављам ознаку њеног времена. Где је моја мила душица Маша, и где су њене јадне руке, очи и други органи? Где она лута, жива или мртва. Обнемогао сам. Ко? Ја. Шта? Обнемогао. Усамљен сам као свећа. Ја пет и седам минута сам пет и 8 минута, као пет и девет минута свећа пет и 10 минута. Тренутак као никада. И четири сата такође. И прозори такође. Али све је исто.

Смркава се, свиће, а сна нигде,
где је море, где реч, где сенка, где свеска,
свему надохват сто педесет пет.

Свидерски:

Пред тобом је пут. И иза тебе је та иста путања. Устао си, застао за часак, и ти, и ми сви смо угледали пут пред тобом. Али управо тада сви смо пошли и окренули се на леђа, у ствари окренули се леђима, и погледали тебе и твој пут, и сви, сви као један смо потврдили његову исправност. Био је то осећај – био је то плави орган чула. Вратимо се сада минут у на-

зад, или пођимо минут унапред; било да се завртимо у месту или погледамо преко рамена, не можемо видети те минуте, сећамо се оног који је прошао, а онај будући замишљамо. Дрво лежи, дрво виси, дрво лети. Не могу тачно да кажем. То не можемо да прецртамо, нити да додирнемо. Немам поверења ни у сећање, ни у машту. Једино време не постоји изван нас. Оно прождире све што је изван нас. Ту наступа ноћ ума. Време се над нама диже као звезда. Забацимо наше замишљене главе, односно умове. Гледајте, оно постаје видљиво. Оно се диже над нама као нула. Све постаје нула. (Последња нада – Христос Воскресе.)

Христос Воскресе – последња нада.

Све што овде покушавам да напишем о времену је, стриктно речено, нетачно. За то постоје два разлога. 1) Сваки човек који бар мало није схватио време, и само онај који га није схватио заправо га је уопште спознао, мора да престане да схвата све што постоји. 2) Наша људска логика и наш језик ни на који начин нису у сагласју са временом, ни у елементарном, ни у сложеном смислу. Наша логика и наш језик клизе по површини времена.

Ипак, мозда може да се покуша и напише нешто, ако не о времену, или неразумевању времена, онда бар треба покушати утврдити тих неколико стања нашег површног осећаја времена, и на основу њих може нам постати јаснији пут у смрт и у опште неразумевање.

Ако искусимо грозно неразумевање, треба да знамо да том неразумевању нико не може да супротстави ништа јасно. Јао нама, задубљеним у време! Али, како неразумевање нараста, постаће јасно и теби и мени да нема ни јао, ни нас, ни задубљености, ни времена.

1. Време и смрт

Не једном приликом сам осетио и разумео или нисам разумео смрт. Ова три случаја су ми се чврсто урезала.

1. Удисао сам етер у купатилу. Изненада се све променило. На месту где су била врата, где је био улаз, појавио се четврти зид на коме је висила моја мајка. Сетио сам се да је управо тако била предсказана моја смрт. Нико никада није прорекао моју смрт. Чудо је могуће у тренутку умирања. Оно је могуће јер је смрт прекид времена.

2. У затвору сам сањао. Мало двориште, пољанче, вод војника се спрема да обеси неког, изгледа црнца. Осећам огроман страх, ужас и очајање. Бежим. И док сам бежао путем схватио сам да немам где да побегнем. Јер време трчи укорак са мном, а стоји са осуђеником. И ако покушамо да замислимо површину времена, оно изгледа као једна столица на којој обоје седимо истовремено. Онда, ја устанем и идем даље, а оно не.

3. Опет сан. Ишао сам са мојим оцем; или ми је он рекао или сам сâм схватио да ће данас за сат и по да ме обесе. Схватио сам, и осетио сам застој. И нешто је заиста и напокон стигло. То што се заиста десило је смрт. Све друго није то што се десило. Оно је пупак, сенка листа, клизање по површини.

2. Обичне ствари

Размислимо о обичним стварима. Човек каже: сутра, данас, вече, четвртак, месец, година, током ове недеље. Бројимо сате у дану. Управљамо се њиховим збрајањем. Раније смо опажали само половину даноноћнице, сада увиђамо покрет током читавог дана и ноћи. Али, када наступи следећи дан, почињемо испочетка са одбројавањем сати. Истини за вољу, зато исто тако и дане нижемо један по један. Али онда прође 30 или 31 дан. И квантитет прелази у квалитет и престаје да расте. Мењају се имена месеци. Истина, према

годинама се понашамо поштено. Али, рачунање времена се разликује од сваког другог рачуна. Не можемо да упоредимо три месеца која су протекла са три новоизникла дрвета. Дрвеће је присутно, њихово лишће мутно блиста. То исто не можемо да кажемо о месецима са истим убеђењем. Називи минута, секунди, сати, дана, недеља и месеци осујећују чак и наше површно схватање времена. Сви ти називи одговарају или предметима, или идејама и просторним мерама. Тако, протекла недеља стоји пред нама као устрељени јелен. То би тако могло само ако би и време учествовало у мерењу простора, као у неком двојном књиговодству. Када би време било огледало предмета. У ствари, предмети су замућено огледало времена. Предмети не постоје. Хајде, пробај да их ухватиш. Када бисмо избрисали бројке с часовника, када бисмо заборавили лажне називе, онда би можда време пристало да нам покаже свој тихи труп, да нам се прикаже у свој својој слави. Нека миш претрчи преко камена. Изброј сваки његов корак. Само, заборави реч сваки, заборави реч корак. Тада ће сваки корак да изгледа као нови покрет. Онда, пошто си с правом изгубио моћ опажаја низа покрета као нечег целовитог, оно што си погрешно називао корак (мешао си кретање времена с простором, и грешећи си их преклапао једно преко другог), то кретање у теби почиње да се уситњава, и примиче се нули. Тада почиње титрање. Миш ће почети да титра. Осврни се око себе: свет титра (као миш).

3. Глаголи

По нашем схватању, глаголи су самостални. Они су као сабље или пушке сложене у сошку. Када пођемо негде, ми са собом понесемо глагол. Наши глаголи су тројни. Они имају време. Они имају прошлост, садашњост, и будућност. Они су покретни. Они теку, и налик су нечему што заиста постоји. Међутим, нема ни једног дејства са тежином, сем убиства, самоубиства, вешања и тровања. Приметићу да се последњих сат или два пред смрт могу заиста назвати сатом. То је нешто целовито, нешто непокретно, као простор, као свет, соба или врт, изван времена. Могу се дотаћи. Самоубице и погубљеници, да ли сте имали сат или секунд? Да, секунд, можда два, можда три, а не сат, одговарају они. Али, да ли су били збијени и чврсти? Да, да.

Глаголи на наше очи проживљавају свој век. У уметности, прича и радња нестају. Радње које се налазе у мојим стиховима су нелогичне и бескорисне, и не могу се назвати радњама. За човека који је ставио капу и изашао на улицу ми кажемо: он је изашао на улицу. То је бесмислено. Реч *изашао* је неразумљива реч. А сада: ставио је капу, и свитало је, и (плаво) небо је узлетело као орао.

Догађаји се не поклапају са временом. Време је прогутало догађаје. Чак ни кошчица није од њих остала.

4. Предмети

За нашу кућу не постоји време. За нашу шуму не постоји време. Можда је човек инстинктивно осетио непостојаност, макар и у тренутној чврстоћи материјалне опне предмета. Чак и садашњост, то садашње време за које се већ дуго зна да не постоји, чак ни то он не дâ предмету. Испада да ни кућа, ни небо, ни шума не постоје више него садашњост.

Када је један човек живео у свом сопственом нокту, ражалостио се и плакао је и јечао. Али, једном приликом је приметио да нема ни јучерашњице, ни сутрашњице, и да постоји само данас. И преваливши данашњи дан, рекао је: има о чему да се прича. То данас за мене не постоји, нити за оног ко живи у његовој глави, нити за оног који галопира као лудак, који пије и једе, за оног који плови у сандуку, ни за оног који спава на гробу пријатеља. Нама се дешавају исте ствари. Има о чему да се прича.

И почео је да разгледа своју мирну околину, и у зидовима временске посуде указао му се Бог.

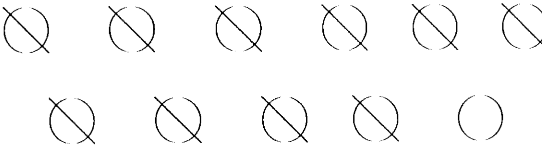
5. Животиње

Свиће огавна зора. шума се буди. И у шуми, на грани дрвета, буди се птица и почиње да гунђа о звездама које је видела у сну, и да своје сребрне птиће кљуца у главу. И лав, и вук, и твор незадовољно и сањиво лижу своје сребрне младунце. То, та шума, подсећа нас на бифе пун сребрних кашика и виљушака. Или, или, или гледамо, тече од своје непослушности плава река. У реци лепршају рибе са својом децом. Оне својим божанским очима гледају светлуцаву воду и лове охоле црве. Вреба ли их ноћ, вреба ли их дан. Бубица размишља о срећи. Водена буба чезне. Звери не користе алкохол. Звери се досађују без наркотика. Оне се предају животињском разврату. Звери, над вама седи време. Време мисли о вама, и Бог.

Звери, ви сте звона. Звучно лице лисице посматра своју шуму. Дрвеће стоји самоуверено као тачке, као тихи мраз. Али, оставимо шуму на миру, ми ништа у њој нећемо схватити. Природа вене као ноћ. Пођимо на спавање. Врло смо смркнути.

6. Тачке и седми сат

Када легнемо да спавамо, ми мислимо, ми говоримо, ми пишемо: дан је прошао. И сутрадан ми не тражимо претходни дан. Али, пре легања ми се односимо према дану као да још није прошао, као да још увек постоји, као да је дан пут којим идемо и допревши до краја ми смо уморни. Али, ако пожелимо могли бисмо да кренемо назад. Све наше дељење времена, сва наша уметност не придаје никакву важност када се нешто десило, дешава се или ће се десити. У затвору сам први пут осетио време а да га нисам разумео. Увек сам мислио да је макар пет дана унапред исто као и пет дана уназад, да је то као соба на сред које стојиш и пас те гледа у прозору. Хтео си да се осврнеш и погледаш врата, али не – угледао си прозор. Али, ако су у соби четири чиста зида, онда једино што можеш да видиш јесте смрт на једном од зидова. У затвору сам помишљао да испробам време. Хтео сам да предложим, и заправо сам предложио мом сустанару у ћелији да тачно понови претходни дан, у затвору томе све иде на руку јер нема догађања. Али, има времена. Моја казна је такође била временска. Светом лете тачке, тачке времена. Оне се спуштају на листове, силазе на чела и радују бубе. Онај ко умире у осамдесетој години, као и онај који умире у десетој, има само секунду смрти. Ничега другог они немају. За нас су једнодневни лептири столетни пси. Разлика је само у томе што осамдесетогодишњак нема будућности, а десетогодишњак има. Али ни то није тачно, јер се будућност уситњава. Зато што се додаје нова секунда, стара нестаје, и то се може представити на следећи начин:

Само, нуле не треба да буду прецртане, већ избрисане. И обе имају тако моменталну, тако брзу будућност, или је ни једна заправо нема и није могла да је има нити ће је имати, јер обе умиру. Наш календар је тако направљен да ми не осећамо новину сваке секунде. А у затвору ми је постала јасна та новина сваке секунде, као и ништавност те новине. Сада више не знам да ли би за мене било неке разлике да су ме ослободили два дана пре или касније. Постаје нејасно шта значи раније и касније, све постаје нејасно. И још увек петлови кукуричу сваке ноћи. Али сећања су непоуздана, сведоци се збуњују и греше. У једној ноћи никада два пута не бива три сата, они који сада леже мртви, да ли су убијени пре једног минута, или ће бити убијени прекосутра. Машта је непостојана. Макар сваки сат, ако не сваки минут, добија свој број, који остаје исти са сваким следећим додавањем. Рецимо да је седми сат и пустимо га да траје. За почетак, бар дани, недеље и месеци морају да се пониште. Тада ће петлови да кукуричу у разна времена. Истоветност временских размака не постоји, јер се постојеће не пореди са оним што не постоји, а можда није ни постојало. Како знамо? Ми не видимо временске тачке, на све се спушта седми сат.

7. Тужни остаци догађаја

Све се распада на последње смртне делове. Време прождире свет. Ја не ра...

*Крчање у стомаку приликом изјављивања љубави**

Ово ме занима: када изјављујем љубав новој жени, мени увек, или бар често, крче црева или ми се запуши нос. Када до тога дође, сматрам да сам добио добар предзнак. Значи да ће све добро да иде. Када почне крчање важно је накашљати се у правом тренутку. Не вреди уздисати, јер ће крчање допрети до њених ушију. Запушен нос такође производи карактеристичне звуке. То је вероватно последица узбуђења. Зашто узбуђење? Сексуални чин, или тако нешто, јесте један догађај. Догађај је нешто ново и несвакидашње. Он спада у два света. Ступајући у њега, као да ступамо у вечност. Али, ми брзо бежимо ван. Ми доживљавамо догађај као живот. А његов крај – као смрт. Када се заврши, све се враћа по старом, нема ни живота ни смрти. То значи да узбуђење уочи догађаја, и последично крчање црева и запушени нос, представља усхићеност у предосећању живота. Има ту још нечег. Да, ствар је у томе што је ту још један учесник, жена. Двоје вас је. Иначе, сем ове епизоде, увек си сам. Уопште речено, и овде си такође сам, али чини ми се да у том тренутку, радије него уочи тог тренутка, има вас двоје. Чини се да са овом женом нећеш умрети, да је у њој вечни живот.

Зараза сифилисом, ампутација ноге, вађење зуба

Зашто се ја толико бојим заразе сифилисом или вађења зуба? Поред бола и непријатности, ту је још и ово. Као прво, тиме се у живот уноси бројчани поредак. Одатле почиње систем одбројавања. Тај систем одбројавања је грознији од оног који почиње са рођењем. Ти се не сећаш, заправо нико га не памти, нико га не осећа, и сви га прослављају (рођендан, имендан). Тај страх осетио сам у затворској установи. Као друго, лоше је то што је то нешто без поговора коначно, и јединствено, и што се дешава, и стварно. И, по мени, то постаје број. То може да буде под бројем један. А један, ја сматрам, је читав човеков живот од почетка до краја, и нормално је да то један осетимо у нашем последњем часу. Ту то продире у сам живот. То је једна непоправљива несрећа. Извађени зуб. Ту се један спољашњи догађај подудара са временом. Седнеш у столицу. И док он откувава клешта, и затим их узима, на тебе се намиче време, време, време, и ту се рађа реч, и онда наступа догађај потпуно непознате садржине. И зуб нестаде.

Грозим се свега тога. И на овом месту наступа реч никада.

(1932–1933)

Превео са руског
Бранислав Јаковљевић

*Следеће две белешке налазе се на посебним листовима хартије уметнутим у Сиву свеску. – *Прим. прир.*

Сусретања уметности

Алиса Порет

У време моје младости било је подоста изузетних људи. Али, Данил Иванович се међу њима издвајао. Деценије које су прошле од онда кад сам могла често да га виђам наједном су ме присиљавале да га се сећам, да мислим на њега, да се обраћам његовом лику.

Нисам одмах схватила какав је то човек. Он је био сасвим необичан, ником није био сличан ни по разговору, ни по понашању – био је непоновљива личност.

Изгледало је као да је сав од шала. Сада схватам да он и није замишљао свој живот. Чудаштво му је било својствено и неопходно.

Са задовољством причам о њему данашњем читаоцу, за кога је Хармс само књижевно име, и сећам га се онаквог каквог сам га познавала – као велико враголасто дете, чије речи и шале одрасли понављају са осмехом.

Почећемо од спољашњости. Данил Иванович је био високог раста, јако погурен, лице му је било веома уједначене сиве боје, очи плаве, светло-смеђа коса глатко зачешљана унатраг спуштала се репићима ниско на оковратник. Волео је да се мршти, а међу обрвама је била дубока бора. У устима је стално држао лулу, мали тик је био у томе што је стално додиривао преконосницу савијеним кажипрстом десне руке. За инат, ко зна коме, носио је панталоне за голф, уштиркану високу крагну, кравату типа „пластрон“ и иглу у облику потковице украшену модрим каменчићима и брилијантчићима. Увек је чистио ципеле и био веома уредан, за разлику од А. И. Веденског, његовог пријатеља, који је увек био пун паперја, или необријан, или неумивен из техничких разлога.

Ја сам се са Данилом Ивановичем Хармсом срела у Дечијем одељењу ГОСИЗДАТ-а у Лењинграду. Понудили су ми да илуструјем његову књигу *Иван Иванич Самовар*.

– Седите мало овде, уредник ће брзо стићи. Сели смо на прозорску даску и настало је мучно ћутање. Хармс је пућкао лулу. Било је непријатно. Учинило ми се да је средовечни и мрзовољни чика. Изненада ми се окренуо и запитао:

– Шта сте радили *прекјуче* увече?

Ја сам се насмејала и испричала му да нам је у посету дошао архитекта Шчуко и замолио да за један дан збринем московског пријатеља, такође познатог архитекту. Одабрали смо собу и диван и чекали госта.

„Помоћи ћу Вам“ – рекао је Шчуко и на моје запрепашћење, затражио две кутије шибица. Почео је да намешта постељу и све шибице је просуо испод доњег чаршава. На моју недоумицу је рекао добродушним гласом: „То је одмазда! Он ми је прошли пут ставио испод јастука гушчију главу са два угасла ока, а код ногу две хладне гушчије ноге. Ви само немојте да кажете да сам то ја – он ће и онако схватити.“ Хармс ме је посматрао са радозналошћу, затим ме је отпратио кући. Открио ми је весеље, смех, игру, хумор – оно што ми је тако дуго недостајало. Наша кућа је била пуританска – све по распореду: школа, часови, музика, читање. Није било места несташлуцима. Касније сам учила у старој немачкој школи, затим код Петрова-Водкина и Филонова: обојици је било потпуно страно оговарање, шале, подругљива иронија. Са Хармсом су у нашу кућу дошли значајни стручњаци: Веденски, Е. Шварц, Олejников, Зошченко, Маршак, Житков и други. Они су се утркивали као мајстерзингери – није било уобичајено да се смеју, све су тобоже говорили озбиљно, због тога је било још веселије. Ја сам се веома спријатељила са Данилом Ивановичем, за нас су говорили – Макс је нашао свог Морица. Сада разумем како ми је то помогло и добро дошло кад сам почела да радим илустрације за дечије књиге. Брехт је рекао: „Да би насмејао друге, потребно је да се сам добро развеселиш.“ То смо и чинили. Сећам се, са Глебовом сам се до суза смејала радећи цртеже за Хармсове стихове. Он је измишљао веселе сличице и загонетке и терао нас да их одгонетамо. Кад је долазио код нас, волео је да окачи све слике наопачке и са занимањем је мотрио хоће ли то приметити моји укућани; тако се родила приповетка о Шустерлингу. Он је мењао имена нашим мачкама и псима, тврдећи да их се не сећа. Одатле приповетка о седам мачака. Он је ту причу показивао и Маршаку и Чуковском и свима у редакцији, и нико није могао тачно да реши тај задатак. *„И само јако паметан човек...“* И кад сам му рекла да, знајући његову лошу нарав, мислим да је одлучио све мачке да стави у један кавез – он је био одушевљен, а ја сам због тога дуго била поносна. Нажалост, нисам успела да направим илустрације за две његове књиге у издању Малишана; ја сам их сама урадила, без договарања, једноставно у жељи да најзад правилно прикажем оно што је Хармс хтео да каже.

Он ме је сматрао својим верним партнером и увек је сијао кад сам ја одгонетала све његове замршене измишљотине. Радили смо чак и у игри, у дијалогу, у несташлуцима и домаћим филмовима, тако као да смо на концерту и да на подијуму свирамо сонату за виолину и клавир где није могло бити ни трунке грешке. „Сликарка Алиса је лукавија од Рајнеке-Лисица“ – волео је да понавља. И најмањи промашај или несхватање веома би га ражалостило. Једном сам ставила погрешан акценат на неку реч. Он је скочио као да га је змија ујела, јурнуо у предсобље и вративши се са нотесом у рукама прекорно ми је рекао: „Шта сте урадили, то је ужасно: мораћу да вам ставим минус; у тој књизи на вашој страни само су плусеви, а сада – ето видите“ – и он је ставио цртицу. Седела сам оборене главе и тужно ћутала, а Данил Иванович је премештао књижицу час у џеп, час на сто, а онда је већ сасвим другим гласом рекао: „Па, шта да радим са вама? Ја вам опет стављам плус и знате због чега?“ Ја сам ћутке одмахнула главом да не знам. „Па због тога што се ни једна жена не би уздржала, рекла би: ‚Дајте ми да видим вашу књижицу, покажите ми моју страну и дајте ми да видим шта код вас има о Веденском‘“, и тако даље. Узео је оловку и нашао страну на „А“. „Даниле Ивановичу – преклињала сам – немојте ми стављати нови плус, него прецртајте онај страшни минус малом вертикалном цртицом!“

„Нипошто, то је немогуће“ – рекао је, ставио крстић и изашао.

У то време је код нас живела сликарка Т. Глебова. Ми смо се дружиле, седећи једна поред друге заједно смо сликале велика уљана платна и научиле смо да цртамо вукући оловку са две стране и увек се све уклапало. На исти начин смо правиле све дечије књиге и цртеже за *Чижа* и *Јежа*. Мене је ко зна зашто замрзео В. В. Лебедев и није ми давао посао. Он је говорио да сам ја мушкобањаста измотација, а Глебова није имала успеха код другог уредника и наше књиге су се појављивале час под мојим, час под њеним презименом, а ми смо их радиле заједно, на пример, Хармсовог *Ивана Ивановича Самовара*, дечије песме А. И. Веденског „Како је победила револуција“ и друге. Ја сам била званични аутор те књиге и понудили су ми да прочитам текст.

– А ко је то писао? – питала сам књижевног уредника.

– Неки младић, његово презиме је Заболоцки, а ви не морате да помињете његово име на корицама.

Тајна Глебове и моја никад није била откривена, иако су за њу знале десетине људи који су долазили код нас. Дању смо увек сликале масним бојама, затим смо ручале и шетале, а увече, ако није било

занимљивог концерта, примале смо госте. Код нас је долазило много света, нудили смо само чај са веома укусним сендвичима и слаткише, вотке никад није било и то су сви прихватити. Д. И. Хармс и А. И. Веденски су били наше најбоље пријатељице. Највише смо волеле да правимо филмове са њима. Нисмо имали филмску камеру, просто смо правили поједине кадрове из серије „Људи на фону слика", „Неуспели бракови", „Породични портрети" или снимци „чисте лепоте". Узимали смо историју уметности и правили живе слике – веома брижљиво, а онда је наш пријатељ П. Т. Мокијевски све то снимао. Понекад су нам успевале фотографије за које су многи мислили да су то слике непознатих мајстора. Волели смо да сликамо и цртамо у зоолошком врту. Тамо смо одлазили са мојим псом Хокусавном, али касније смо морали да прекинемо. Животиње и птице су биле неописиво узнемирене видећи тако огромну догу поред самог кавеза. Једном је Данил Иванович замолио да га поведемо. Глебова је села да црта неке бизоне, а ми смо (Хармс и ја) кренули да тражимо пеликане. Било ми је то потребно за књигу. Поред простора ограђеног жицом није било никог осим потпуно пијаног човека који се борио са мучнином и, загрливши дрво, показивао да је осим што је пио вотку јео и винегрет. Поред њега је стајала девојчица у црвеном капуту и плакала. Била је веома мала и ја сам рекла Хармсу: „Склонимо је од ове страхоте." Ухватила сам је за руку и дошавши до решетака показала јој птице. Али, оне су биле веома далеко и она се стално освртала на оца. Тада сам је придигла и пребацивши преко ограде рекла: „Хајде, погледај птичице." Она је са поверењем и врло брзо кренула према групи огромних пеликана. Посматрали су је неколико тренутака, а онда раширивши велика крила и разјапивши чељусти, загегаше усусрет. Ја сам се уплашила, али сам позвала Хармса у помоћ. Он ми је дао своју лулу и, прескочивши оградицу, у три скока је стигао девојчицу и, узевши је у наручје, вратио је оцу који није ништа приметио.

Прошла је скоро недеља дана и Данил Иванович ми је изненада признао да је од тренутка кад сам рекла девојчици „хајде, погледај птичице" променио свој однос према мени.

– Долазио сам код вас и увек је било доста добро, а сада је добро, и сам Бог зна како ће се то завршити.

Ја нисам примећивала никакву промену, али он је често саопштавао да се још увек није сурвао и да се из све снаге држи за прозорски рам.

Хармс је неко време боравио у Курску. Тамо му није било бог зна како, ми се нисмо дописивали. Касније се испоставило да сам ја веома олакшала и улепшала боравак Данила Ивановича у Курску: писао ми је стихове и сећао се наших сусрета. И пошто ме није виђао на јави и ја нисам кварила идеалну слику о себи, десила се кристализација, што и јесте велика срећа за песника.

Данил Иванович је скоро свакодневно долазио код нас, ја сам га зато ретко посећивала – само кад је боловао. Имали смо заједничког лекара, доктора Шапо. Он је био на своју руку и то нас је забављало и одушевљавало. „Најважнија је дијагноза – причао је свима – важно је одредити болест; свако може да лечи." Шапо је измислио генијалан начин. Под кревет је стављао лаворче са водом и у њега пуштао љуску од ораха са малим упаљеним свећама. По рубу лавора били су причвршћени папирићи са натписима: запаљење плућа, реуматизам, меланхолија (депресија), обична куга, ангина, и остало. Ако би се љуска заустављала и уз то и хартијица запалила, значи да је дијагноза несумњива. Овај лекар је лечио не одлазећи из стана, све док пацијент не би оздравио. Он се хранио у кући, спавао на отоманчићу, изводио псе у шетњу, ређао пасијанс и тако изванредно неговао болесника – сигурно је било занимљиво боловати. Постојала је једна незгода – волео је да пије и кафу и вотку, и чај и вино, и испијао је оно што су му давали у веома великим количинама. Сатима је седео за столом и наклапао било с ким, понекад је скакао да болеснику да лек или да му стави облог од слачице. Тако смо открили барицу испод његове столице. Специјално за њега Данил Иванович је држао рибаћу четку у дезинфикујућем раствору. Остале лекаре је презирао и исмејавао их из све снаге. Једном, кад се Хармс разболео од запаљења плућа, а доктор Шапо се сакрио негде „под водом" (понекад је нестајао), били смо принуђени да позовемо лекара из поликлинике. Пошто је прегледао Данила Ивановича и написао му рецепт, лекар је одлазећи рекао: „Вама је највише потребан свеж ваздух, потребно је да проветравате собе, код вас је задимљено... Доћи ћу за два дана" – и поново је дуго говорио о свежем ваздуху. Хармс ме је позвао телефоном, тужним гласом је молио да дођем да бих дочекала лекара.

Његова соба је била испуњена свакојаким чудноватим скаламеријама, то се не може описати. Жице и федери су се протезали у разним правцима, на њима су висили, подрхтавали и преплитали се неке кутије, ђаволчићи, симболи и амблеми и све се то мењало кад би се појавиле нове атракције. Било је много књига, међу њима разни раритети – Библија на старогрчком, огромна дебела књига, Црна магија, неки стари манускрипти.

Прозори су били потпуно залепљени хартијом, мирис је био ужасан, на болесниковој глави је дамски шеширић са пером, преко њега неко ћилимче са ресама, на рукама распарене рукавице. Кад је дошао доктор, ја сам изашла. Иза врата се чуло како је викао, а Данил Иванович је нешто тихо одговарао. После је доктор излетео на врата, дохватио је капут викнувши ми у лице: „Лудак, изругивање, будала", и одјурио код другог болесника. Кад сам ушла, Данил Иванович потпуно одевен, избријан, беспрекорно учтив, примакао ми је фотељу и понудио да прочита стихове написане у моју част. Звали су се „Из чистих плућа". Запазила сам да је хартија на прозорима на неколико места пробушена – испоставило се да је Данил Иванович урадио то на брзину оловком, кад је доктор рекао да је у соби мрачно.

– А откуд толики смрад? – запитала сам.

Ту се Данил Иванович озари, извади испод кревета кутију са купусним кочањем и показа ми је гестом скромног проналазача. Касније је на моју молбу широм отворио прозор и бацио доле кутију ставивши у њу непотребне ствари – шеширић и остало, све брижљиво увезавши канапом. „Како ће се обрадовати нека јадна жена, ту ће наћи и ручак и шта да обуче."

Његова омиљена забава је била да се насмеје ближњима – по систему Макс и Мориц. У моди је била игра – одвести било где човека завезаних очију. Вређање није било уобичајено. Утолико пре што је реванш био уобичајен. Једном сам рекла да ми је бокс одвратан. То је одмах било забележено у нотесу Данила Ивановича. Кад је на мене дошао ред, ја сам завијеног лица изашла на улицу – испод руке су ме водили мој муж П. Снопков и Данил Иванович. Дуго смо ишли трамвајем, бескрајно дуго смо ходали и учинило ми се да смо стигли у зоолошки врт. Јако су се осећале животиње. Затим смо сели и било је врућина. Затим је засвирао марш. Затим дуго није било ничег и ја сам сматрала да је то све. Затим је негде сасвим близу почело неко комешање и неразумљиви звуци, затим је Данил Иванович рекао сладуњавим гласом: „Дозволите да скинем!" Испоставило се да смо седели у циркусу, у првом реду, и двојица нагих људи су се међусобно убијала по свим правилима – испред мог носа.

Пећа Снопков се сажалио и одвео ме, а Хармс је остао, наљутио се и три дана се није јављао. Ја сам му се осветила ставивши га између два трамваја која су тандркала и била сам веома задовољна видевши како му је лоше. Сав је дрхтао, а ја сам га упозорила: најмањи покрет – смрт или повреда.

Пећа ме је степеницама одвео веома високо и зазвонивши одвезао ми очи. Било је касно да побегнем: на вратима је стајао Н. П. Акимов – морала сам да одседим цело вече и да гледам његове сличице, а ми смо се међусобно мрзели. Узаним степеницама водили смо на Исакија дебеле људе са болесним срцем или код бивше старе учитељице музике дрске бекрије на танак чај и они су се покорно досађивали разгледајући старе албуме са фотографијама ђака и умрлих рођака и летњиковаца са групама на степеницама.

На Моцартов „Реквијем" у Филхармонију Хармс је повео мене и Сашу Веденског који је био лишен слуха и који никад у животу није био на концерту и говорио је да од музичких појава воли само звиждање, и то своје. Прво је седео мирно и чак се хвалио да му не шкоди – али постепено је почео да се досађује, врпољи на столици, покушавао је да се придигне и побегне. Али, ми смо га чврсто држали са две стране и музика је забола своју оштрицу у њега. Побледео је, исколачио очи и с времена на време ми шапутао: „Па шта је то. То је смрт." „Могуће" – одговарала сам. „Зашто сте ме овамо довели? Пустите ме. Чини ми се да ми служе опело." „Могуће" – рекао је Хармс. За време паузе, изговарајући се да иде у бифе, он се извукао. Неколико дана касније одлучили смо да га посетимо. На вратима смо се сударили са човеком са кожном ташном. Данил Иванович му је климнуо главом а мени шапнуо:

– То је финансијски инспектор.

У оно време они су нас често посећивали, ни у шта нису веровали, грубо су сматрали да су сви писци и сликари варалице и да за себе код куће фабрикују чисти капитал.

Соба у којој је живео, тачније био пријављен Веденски, била је потпуно празна, само су у једном углу биле разбацане неке рите и стара ћебад. Домаћин нас је посадио на прозорску даску, а он се спустио на постељу. Песници су запалили, и Саша је испричао следеће.

Кад је одјекнуло звонце, суседи су му довикнули да је то „фин", он је веома спретно уронио у крпе и направио се да спава. Ноге су му виріле и „фин" га је дуго будио, затим је ставио папире на прозор и почео строго да га испитује о зарадама, уговорима и профитима. Веденски је апатично признао да је „нешто било, да се он ничег не сећа, да новац трпа у џеп, не броји га и одмах све пропије у пивници што је испод Детгиза". Они су се дуго препирали; порезник је скоро један сат стајао изнад Саше који је лежао и најзад рекао:

– Пописаћу вам ствари.

– Изволите.

– Али ви баш ничег немате.

– Ама како – ево, пописујте.

На вратима је џиновским ексером била прикуцана црна дамска рукавица.

– А немате сто – где једете?

– У мензи Ленкублита.

– А где пишете стихове?

– У трамвају.

– Да ли је могуће да овде спавате?

– Не, ја спавам код жена.

– Могу ли да припалим?

Веденски је извадио из џепа згужвану кутију:

– Изволите.

Сели су један поред другог на крпе и финансијски инспектор је рекао:

– Да, баш таворите, горе него ми – пасји живот.

И они мирно поразговараше о овом и оном. Финансијски инспектор је обећао да ће да наврати.

Наша омиљена забава су били „дијалози" између Д. И. Хармса и А. И. Веденског. Принцип је био следећи – максимум уљудности и „бонтона" и најнепријатнији текст. На пример:

А. И.: Може ли се знати, Дања, зашто имате тако мртвачки сиву, рекао бих, оловну боју лица?

Д. И.: Одговорићу са задовољством – ја се намерно никад не умивам и не бришем прашину са лица, како би жене поред мене изгледале још ружичастије.

А. И.: У вашем спољњем изгледу постоје омашке, мада се лично мени оне веома допадају. Маштао сам такође да имам једну ствар која се код вас налази на леђима, али авај, то је недостижно.

Д. И.: Шта заправо имате на уму?

А. И.: Мислим на онај липон, или кривљење кичме што се зове грба.

Д. И.: Веома сте племенити што сте на то обратили пажњу – нико осим вас то није приметио, признајем да ни ја сам нисам знао да имам такву надградњу.

А. И.: Добро је што на свету постоје пријатељи који нам указују на наше телесне недостатке.

Д. И.: Да, то је дивно. Ја са своје стране желим да вас питам – ове дубоке црне рупе на вашим образима, овај разорни рад црва још за живота, да ли су то трагови барута, или је то тетоважа која имитира митесере?

А. И.: Ваше питање ме је донекле изненадило. Никад ме ни једна жене није о томе питала. Њих би можда занимале моје коврџе.

Д. И.: Да, разумем, то је игра црва.

А ово је дијалог поводом претпостављене веренице Данила Ивановича.

А. И.: Чуо сам да је ваша вереница веома привлачна дама.

Д. И.: Захваљујем, ваљда је заиста доста привлачна.

А. И.: Молим вас да ми опишете њену спољашњост. Какве су јој очи?

Д. И.: Веома уске – пукотине, скоро безбојне.

А. И.: Каква реткост. А, рецимо, какав јој је тен?

Д. И.: Образи су јој веома бледи, чак зеленкасти, али нос јој је љубичасто-црвен.

А. И.: Невероватно. А какви су јој зубићи?

Д. И.: Потпуно црни, то јест можда су пре мрки.

А. И.: А коса?

Д. И.: Исте боје као и очи, безбојна.

А. И.: То је највредније. А како је грађена?

Д. И.: Грађена – глупо.

А. И.: Срећан сте ви човек, Даниле Ивановичу; према ономе што причате видим да је лепотица, замишљам како је лепа у стварности.

Д. И.: Да, заборавио сам да кажем, она је зрикава.

А. И.: Само не знам где такве проналазите, срећковићу.

Једна Хармсова особина увек ме је чудила – одсуство храбрости. Плашио се мог пса, питомог, паметног, доброг. Никада није долазио а да претходно не телефонира и упозори да излази и моли да се Хокусавна закључа у купатилу. Пред вратима је питао да ли је пас добро закључан. Молио је да се провери. Хитро је улазио у моју собу, побледео би кад би пас лајао. Можда га је бринула његова величина. Он је имао одвратног псића, стеницу на ножицама паука.

Без обзира на страхове, он се лепо опходио према Хокусавни, увек јој је доносио поклоне, највише је волео да јој надева нова имена. Све је почело тако што смо је ми, ко зна зашто, почели звати Кинусја. Данилу Ивановичу се то никако није допало, негодовао је. Ватрено је убеђивао да јој се да друго име. Са собом је донео дугачак списак имена, да се бира. Мени су се много допала. Нисам знала шта да радим. Онда се родила идеја да се имена мењају свака три дана, или колико би се већ надимак задржао. Првих дана су је звали Мордиљерка, затим принцеза Брамбила, онда Букавка, Холидеј итд. Она се одазивала на сва имена.

Најневероватније је што је наша кућна помоћница која није могла да изговори ни наша презимена, ни речи „кооператив" или „пудинг", ко зна зашто одмах памтила све Кинусјине надимке и прекорно је поправљала маму која је бркала и заборављала имена. Хармс је просто ликовао и одлучио да је крајње време да измисли неко компликованије име – „Бранденбуршки концерт". Позвани су Хокусај и Паша и Данил Иванович је по свим правилима саопштио да се раније име укида и да је од понедељника ново. Пас је почео да маше репом и као и увек пристао без противљења. Паша је чисто, без замуцкивања, поновила „Бранденбуршки концерт".

– Добро сте, Даниле Ивановичу, смислили – тако нешто нигде нећеш срести, све сами Шарики и Пудики, још и Жучка, као код нас на селу.

Следећег дана био је излазак под новим именом. Тек што су скренули на фонтанку, срели су И. И. Солертинског. Он се поздравио и позвао „Хокусај, дођи". Паша га је зауставила и са поносом рекла: „Они се данас зову Бранденбуршки концерт."

– Шта – запањио се Солертински. – Ко му је наденуо то име?

– То нам Данил Иванович измишљају и дају Алиси Ивановној на одобрење, и кад се они сложе, ми му такво име и наденемо.

Солертински се није уздржао, попео се код нас и грцајући испричао о свом сусрету.

Кад ме је Хармс пратио кући кејом, и када би видео пијанце, увек је под разним изговорима кретао натраг и вукао ме у сокаке, тобоже желећи да ми покаже неко чудо архитектуре. Како бих га охрабрила, ја сам му испричала причу о једној балерини која је за белих ноћи ишла са С. М. Аљанским обалом Неве. Они су рецитовали стихове Блока и Мандељштама и све је било неописиво романтично и узвишено. Аљански се изненада зауставио и показавши три несигурне силуете, замолио да крену натраг.

– Зашто? – запитала је Натали и наставила да иде урлајући стихове.

Кад су стигли пијанци, ови су понудили своју помоћ: „Ти, оче, по свој прилици нећеш моћи да изађеш на крај, ми ћемо ти помоћи..." Аљански је мрмљао Натали: „Говорио сам вам да не треба..."

Натали је истргнула руку од Аљанског и из све снаге гурнула једног, он је сео и остао непомичан поред ограде; затим је замахнула и оборила другог; трећи који је био мање пијан, спасао се бекством. Она је мирно опет ухватила испод руке свог сапутника и сасвим непромењеним гласом изговорила следећи стих и кренула даље, као да је отерала муву. Аљански ми је касније признао да је у њу био јако заљубљен, али после те шетње, као да је руком однето.

Моја се прича веома допала Хармсу, али он је измислио друкчији крај.

– Зашто није кокнула трећег? – рекао је. – Требало је да га стигне, ошамути песницом и баци у Неву, после да се врати Аљанском и уз његову помоћ да пребаци и ону двојицу, па тек онда рецитe – „и потпуно непромењеним гласом је прочитала следећи стих".

С времена на време имао је нападе храбрости – кад није било тако мрачно на улици, ни много пусто. Говорио ми је:

– Замислите, ја се никад нисам потукао, чак ни у детињству, али због вас бих бихом хтео да поломим ребра.

И изговорио је презиме мог познаника најнижег раста. Нисам на њега рачунала у отвореној борби, али он је умео да обесхрабри противника сталним нападима, и умео је да буде незамењив и веома довитљив.

Кад Саша Веденски није имао новца за пиће, он се кладио на необичан начин. На пример, Хармс је морао да стигне од наше куће до Литејног проспекта нагиздан пробушеним шеширом, коса му је штрчала поред обода, у светлом сакоу

без кошуље, око врата му је висио велики крст, у војничким јахаћим панталонама мога брата и кућним папучама на босим ногама и кечером за ловљење лептирова у руци. Кладили смо се у флашу шампањца: ако Хармс стигне до раскрснице и нико на њега не обрати пажњу, онда је он добио, и обрнуто.

Данил Иванович је дозволио да га обуку и ишао је тротоаром врло мирно, без осмеха, достојанствено. Трчали смо другом страном улице умирући од смеха и гледали смо како пролазници реагују. Нико на њега није обратио пажњу, само је једна старица рекла: „Пази, будале." И то је све.

Веденски је стрчао по флашу, а Данил Иванович нам се достојанствено вратио, и ми смо сви заједно победили.

Увече кад смо се окупљали, волели смо да играмо „резање". Сви су добијали папириће и оловку, именовао се један свима познат човек. Требало је у мислима направити рез на његовом струку и на папирићу написати чиме је напуњен. На пример, професор Кушнарев – сви су писали: сир. То је било очигледно. Затим су изговарали име веома досадне тетке – скоро сви су имали реч: просо, двоје-троје: прекрупа, песак. Била је ужасно досадна.

Правили су „рез" на Н. Н. Филонову – код већине: угаљ који гори, цепаница која тиња, дрво спаљено муњом. Било је и оних напуњених облуцима, димом, хлородонтом, перјем. Била је једна „тешка" тетка, за коју су чак написали да не желе да је „режу", а сналажљивији су је одредили: гума, тесто и сложени мокри веш који се тешко сече. За Солертинског сви су једнодушно написали: саће филовано цифрама, знацима, одломцима, словима или саће нафиловано надевом из књига на седамнаест језика. Веденски – јабукама које су изели црви; Хармс – сумпором пакла итд.

Друга игра – само на концертима, када се први пут појави диригент кога лично нисмо познавали и никад га нисмо видели на фотографијама. Требало је веома неприметно, на малом парчету хартије нацртати како га замишљаш. Веома брзо док се не појави. Док је он чекао потпуну тишину, ми смо измењивали цртеже и гушили се од смеха. Околина нас је ућуткивала. Хармс ме је зачуђено гледао и то ме је још више засмејавало. На једном од концерата он је пустио у салу више од сто цедуљица следеће садржине: „Д. И. Хармс мења своје презиме у Чармс." Објаснио ми је да на енглеском Хармс значи несрећа, а Чармс – драж, и да од једног слова зависи много тога.

Постојала је још једна омиљена игра под називом „црте лица". Обоје смо наизменично на папирићу цртали нос, уста, ухо, очи, онда смо мењали цртеже и требало је рећи чији је то портрет. Није било фризуре, што је било још теже.

Често ми је давао тему и ја сам у његовом присуству све брзо цртала, додајући нешто смешно, а он се увек правио да није ништа приметио. Најбољи и једини сачувани цртеж прво је био назван „Лов", а касније „Хармс напушта лов".

Почео је да ми прича како су га позвали пријатељи и шта је било у шуми.

– Сачекајте тренутак – желим све то да прикажем.

– Неће испасти – жене не умеју да цртају пушку.

– Ама шта вам је, одмах ћу вам доказати да их одлично цртам. Ја чак знам да су војничке све исте, и то је незанимљиво, а ловачке су различите. Хајде, причајте.

И ја сам оловком нацртала, ни једном не бришући, прецизном филоновљевом линијом – ловце, животиње, дрвеће, пањеве и много пушака.

– Да, а кога сте убили?

– Не сећам се – намрштио се Хармс – једну трудну кошуту, једну птичицу и чини ми се двоје људи. Напустио сам ту кланицу.

Покушавајући да се смејем, упитала сам: „А како сте били одевени?" „Као и

увек, али да животиње не би помислиле да сам ловац, тражио сам од своје тетке дугачку сукњу.“

– Па ето – рекла сам – све је готово! Обратите пажњу на пушку, једна је чак са шипком за чишћење, на лукаве животиње, и како сам вам поласкала поштедевши вашег „ловачког“ пса.

Данил Иванович је пућкао лулу и очигледно био увређен што сам га надиграла.

– Ето, видите, ово је цртеж оловком, а какав сте ми посао направили. Сада ми је потребно неколико дана да све ово дорадим акварелом, да би било по „принципу довршености“.

Хармс је и сам веома волео да црта, али мени никад није показивао своје цртеже, а исто тако ни оно што је писао за одрасле. Забранио је то свим својим пријатељима, а мене је заклео да нећу покушавати да узмем његове рукописе. Најзанимљивија игра била је пресвлачење и фотографисање. Хармс је био сценариста и режисер и глумац и реквизитер.

Постојала је још игра „монструма“. Данил Иванович је имао своје, наша породица такође, а Глебова – веома вредну збирку. Ми смо их размењивали, упознавали са пријатељима, покушавали да своју робу прикажемо у најбољем светлу. Хармс је своје пазио и мазио и проводио са њима много времена. Он је, на пример, имао основног монструма – просјака са дугачком плетеницом, бујном косом, са веригама, босог, који је ишао са дугачким гвозденим штапом по Невском. Или су то били некакви натурфилозофи, скупљачи старих збирки, подивљали типови који су доживели бродолом. Ја сам их се прибојавала и нисам волела да их посећујем. Моји су били весели и смешни. Један од њих је своју кућу испунио акваријумима и десило се да није имао где да стави кревет: ноћу је одлазио код суседа, а дању је лутао царством риба мењајући осветљење, премештајући рибе из једног резервоара у други, животиње је хранио комарцима, ларвама, свима је надевао имена из Грина и Метерлинка.

У току скоро две године Данил Иванович и ја смо цртали, лепили и шили „нахочад“. Ја сам обично цртала дечију главицу на папиру који смо стављали у ковертић украшен чипком и пантљичицама. Писали смо цедуљу, као на пример: „Чувај чедо наше љубави. Твоја Зизи“, и ставивши је у уролане ноте остављали је у ходнику да се преда професору Н. Данил Иванович је гледао на сат кад ће доспети у професорове руке и ми смо се од свег срца радовали десетак минута. Правили смо их на разне начине. Час са рошчићима, час са рибљим репом, понекад бисмо измолили велику лутку и ушивали је у пелене са грофовском круном, о врат јој вешали ланац са медаљоном у који није био стављен прамен косе, већ мачија или коњска длака и Хармс се прикрадао професоровим вратима, а затим трком код мене, ја сам га чекала испод степеништа, и ми смо као Макс и Мориц, осврћући се, бежали. У професорову душу постепено је почела да се увлачу сумња. Он је телефонирао и покушавао да нађе траг, али ја сам спретно избегавала. Пошто смо направили паузу, измајсторисали смо близанце. Сећам се да смо успели да их подметнемо на дан концерта. Он је изашао на подијум, отворио ноте, и њему су на колена, а затим на под пале наше малише, и он је морао да их подигне, не знајући шта да ради с њима, а ми смо седели у сали и ја сам завидела Данилу Ивановичу што може да прави тако камено лице, а мени је било врло тешко, ја сам се тресла од смеха. За следећи концерт нам није успело да нешто припремимо и због тога је било помало досадно. Ја сам се пожалила Данилу Ивановичу.

– Имам идеју – рече – скупљајте леденице.

Ми смо успут скупили добре леденице и Хармс ме је замолио да сачекам поред гардеробе. Он се скинуо и отишао у уметничку собу – изгубио је тобоже карту и

замолио је професора Н. да му да цедуљу или пропусницу. Док је овај писао, Хармс му је спретно спуштао лед у џеп сакоа и отишао је са бескрајним клањањем, извињавањем и реверансима. Седели смо са стране како бисмо све лепо видели. Прво је почело кап-кап-кап, полако, затим брже, затим је кренуо поточић. Приметили смо да је у првим редовима већ кренуло комешање. Музичар се потпуно одвојио од земље и гудио је из све снаге, ритајући ногама и рукама и ништа није примећивао. Кад је завршио и пришао рампи да се поклони, изненада је скочио опазивши поток. Хтела сам да побегнем, али Хармс ми је строго рекао:

– Молим вас, никад вам ово не бих опростио.

Ја сам пљескала и смешкала се, а извођач ме је веома мило погледао – све се добро завршило. А ја сам опет прешла на „нахочад“, то није било тако ризикантно. А Данил Иванович их је хладнокрвно стављао у књиге, ноте, џепове, поштанско сандуче, професорове каљаче, све док нам није досадило да их правимо.

Хармс је уопште био мађионичар. Зато му је све било тако лако. У џепу је увек имао две пинг-понг лоптице и сви су били зачуђени „чистим послом“. Мени тај посао није изгледао чист, зато што је лоптица прво била у устима, затим је вадио из ципела, онда из уха, затим из џепа, где је уз мокру лоптицу приањао дуван, затим опет истовремено две из уста, итд. Покушавала сам да за то време гледам кроз прозор. И он је сам себе сматрао мађионичарем, и волео је да плаши страшним причама о својој магичној снази.

Данил Иванович је био веома сујеверан. За све је имао знамење, лоше цифре, срећна знамења. Он је излазио из трамваја ако је на карти био број 6, или се враћао кући ако сретне грбавца. Човек са пегама је значио срећу. У викендици је пио млеко само ако су сва врата и прозори добро затворени. Чак је и мале пукотине на балкону зачепљивао ватом. Сви присни пријатељи су код нас у кући имали своје шоље. Данил Иванович је пио само из такозване „петровске“ шоље, зелене са крупним златним цветовима. Једном сам је извадила из ормана и она је на очиглед свих скочила са тацне на под. Данил Иванович је журно отишао рекавши ми мрачно у предсобљу: „Ужасан знак, то је крај.“ Тако је било.

Све што ми је Хармс писао, сви његови стихови, белешке и писма, пропали су у Лењинграду за време блокаде. Отпутовали смо у Свердловск, а комшије су ложиле малу пећ нашим намештајем и књигама, мојим цртежима и сликама.

Сачуван је његов уљани портрет, три слике са мном и две са Глебовом.

Стихове је писао дијагонално. Горњи ред је био близу ивице, а сваки следећи – за једно слово даље. Горе је било исписано – не „посвећује се“, већ „припада Алиси П.“.

Највише је мрзео отрцане уобичајене речи, мишљења и све на шта се већ често наилазило и што је дозлогрдило. Веома ретко су му се допадали људи, никог није штедео. Харџијев је био једини човек о коме је увек говорио са дивљењем. Он ми га је толико хвалио да сам ја прво помислила да је то наредно одушевљење, следећи монструм, али кад су ми сви рекли да је Николај Иванович стварно сјајан и шармантан човек, ја сам замолила Хармса да нас упозна. „Никад, низашта на свету – пресече Хармс. Преко мене мртвог.“

И ма колико сам се трудила да га позовем код нас у кућу, није ништа испало. Он је то забранио свим својим пријатељима и спретно је осујећивао све моје покушаје.

Тек после много, много година, на изложби П. Н. Филонова, у музеју Мајаковског, срели смо се Николај Иванович Харџијев и ја; било нам је тако занимљиво да се сетимо нашег дивног пријатеља.

А сасвим недавно у Лењинграду пронађени су ови стихови. Данил Иванович ми их никад није читао:

увек, али да животиње не би помислиле да сам ловац, тражио сам од своје тетке дугачку сукњу."

– Па ето – рекла сам – све је готово! Обратите пажњу на пушку, једна је чак са шипком за чишћење, на лукаве животиње, и како сам вам поласкала поштедевши вашег „ловачког" пса.

Данил Иванович је пућкао лулу и очигледно био увређен што сам га надиграла.

– Ето, видите, ово је цртеж оловком, а какав сте ми посао направили. Сада ми је потребно неколико дана да све ово дорадим акварелом, да би било по „принципу довршености".

Хармс је и сам веома волео да црта, али мени никад није показивао своје цртеже, а исто тако ни оно што је писао за одрасле. Забранио је то свим својим пријатељима, а мене је заклео да нећу покушавати да узмем његове рукописе. Најзанимљивија игра била је пресвлачење и фотографисање. Хармс је био сценариста и режисер и глумац и реквизитер.

Постојала је још игра „монструма". Данил Иванович је имао своје, наша породица такође, а Глебова – веома вредну збирку. Ми смо их размењивали, упознавали са пријатељима, покушавали да своју робу прикажемо у најбољем светлу. Хармс је своје пазио и мазио и проводио са њима много времена. Он је, на пример, имао основног монструма – просјака са дугачком плетеницом, бујном косом, са веригама, босог, који је ишао са дугачким гвозденим штапом по Невском. Или су то били некакви натурфилозофи, скупљачи старих збирки, подивљали типови који су доживели бродолом. Ја сам их се прибојавала и нисам волела да их посећујем. Моји су били весели и смешни. Један од њих је своју кућу испунио акваријумима и десило се да није имао где да стави кревет: ноћу је одлазио код суседа, а дању је лутао царством риба мењајући осветљење, премештајући рибе из једног резервоара у други, животиње је хранио комарцима, ларвама, свима је надевао имена из Грина и Метерлинка.

У току скоро две године Данил Иванович и ја смо цртали, лепили и шили „нахочад". Ја сам обично цртала дечију главицу на папиру који смо стављали у ковертић украшен чипком и пантљичицама. Писали смо цедуљу, као на пример: „Чувај чедо наше љубави. Твоја Зизи", и ставивши је у уролане ноте остављали је у ходнику да се преда професору Н. Данил Иванович је гледао на сат кад ће доспети у професорове руке и ми смо се од свег срца радовали десетак минута. Правили смо их на разне начине. Час са рошчићима, час са рибљим репом, понекад бисмо измолили велику лутку и ушивали је у пелене са грофовском круном, о врат јој вешали ланац са медаљоном у који није био стављен прамен косе, већ мачија или коњска длака и Хармс се прикрадао професоровим вратима, а затим трком код мене, ја сам га чекала испод степеништа, и ми смо као Макс и Мориц, осврћући се, бежали. У професорову душу постепено је почела да се увлачу сумња. Он је телефонирао и покушавао да нађе траг, али ја сам спретно избегавала. Пошто смо направили паузу, измајсторисали смо близанце. Сећам се да смо успели да их подметнемо на дан концерта. Он је изашао на подијум, отворио ноте, и њему су на колена, а затим на под пале наше малише, и он је морао да их подигне, не знајући шта да ради с њима, а ми смо седели у сали и ја сам завидела Данилу Ивановичу што може да прави тако камено лице, а мени је било врло тешко, ја сам се тресла од смеха. За следећи концерт нам није успело да нешто припремимо и због тога је било помало досадно. Ја сам се пожалила Данилу Ивановичу.

– Имам идеју – рече – скупљајте леденице.

Ми смо успут скупили добре леденице и Хармс ме је замолио да сачекам поред гардеробе. Он се скинуо и отишао у уметничку собу – изгубио је тобоже карту и

замолио је професора Н. да му да цедуљу или пропусницу. Док је овај писао, Хармс му је спретно спуштао лед у џеп сакоа и отишао је са бескрајним клањањем, извијавањем и реверансима. Седели смо са стране како бисмо све лепо видели. Прво је почело кап-кап-кап, полако, затим брже, затим је кренуо поточић. Приметили смо да је у првим редовима већ кренуло комешање. Музичар се потпуно одвојио од земље и гудио је из све снаге, ритајући ногама и рукама и ништа није примећивао. Кад је завршио и пришао рампи да се поклони, изненада је скочио опазивши поток. Хтела сам да побегнем, али Хармс ми је строго рекао:

– Молим вас, никад вам ово не бих опростио.

Ја сам пљескала и смешкала се, а извођач ме је веома мило погледао – све се добро завршило. А ја сам опет прешла на „нахочад", то није било тако ризикантно. А Данил Иванович их је хладнокрвно стављао у књиге, ноте, џепове, поштанско сандуче, професорове каљаче, све док нам није досадило да их правимо.

Хармс је уопште био мађионичар. Зато му је све било тако лако. У џепу је увек имао две пинг-понг лоптице и сви су били зачуђени „чистим послом". Мени тај посао није изгледао чист, зато што је лоптица прво била у устима, затим је вадио из ципела, онда из уха, затим из џепа, где је уз мокру лоптицу пријањао дуван, затим опет истовремено две из уста, итд. Покушавала сам да за то време гледам кроз прозор. И он је сам себе сматрао мађионичарем, и волео је да плаши страшним причама о својој магичној снази.

Данил Иванович је био веома сујеверан. За све је имао знамење, лоше цифре, срећна знамења. Он је излазио из трамваја ако је на карти био број 6, или се враћао кући ако сретне грбавца. Човек са пегама је значио срећу. У викендици је пио млеко само ако су сва врата и прозори добро затворени. Чак је и мале пукотине на балкону зачепљивао ватом. Сви присни пријатељи су код нас у кући имали своје шоље. Данил Иванович је пио само из такозване „петровске" шоље, зелене са крупним златним цветовима. Једном сам је извадила из ормана и она је на очиглед свих скочила са тацне на под. Данил Иванович је журно отишао рекавши ми мрачно у предсобљу: „Ужасан знак, то је крај." Тако је било.

Све што ми је Хармс писао, сви његови стихови, белешке и писма, пропали су у Лењинграду за време блокаде. Отпутовали смо у Свердловск, а комшије су ложиле малу пећ нашим намештајем и књигама, мојим цртежима и сликама.

Сачуван је његов уљани портрет, три слике са мном и две са Глебовом.

Стихове је писао дијагонално. Горњи ред је био близу ивице, а сваки следећи – за једно слово даље. Горе је било исписано – не „посвећује се", већ „припада Алиси П.".

Највише је мрзео отрцане уобичајене речи, мишљења и све на шта се већ често наилазило и што је дозлогрдило. Веома ретко су му се допадали људи, никог није штедео. Харџијев је био једини човек о коме је увек говорио са дивљењем. Он ми га је толико хвалио да сам ја прво помислила да је то наредно одушевљење, следећи монструм, али кад су ми сви рекли да је Николај Иванович стварно сјајан и шармантан човек, ја сам замолила Хармса да нас упозна. „Никад, низашта на свету – пресече Хармс. Преко мене мртвог."

И ма колико сам се трудила да га позовем код нас у кућу, није ништа испало. Он је то забранио свим својим пријатељима и спретно је осујећивао све моје покушаје.

Тек после много, много година, на изложби П. Н. Филонова, у музеју Мајаковског, срели смо се Николај Иванович Харџијев и ја; било нам је тако занимљиво да се сетимо нашег дивног пријатеља.

А сасвим недавно у Лењинграду пронађени су ови стихови. Данил Иванович ми их никад није читао:

Испред мене је портрет
Алисе Ивановне Порет.
Прекрасна је као вила,
Лукавија од змије.
Препредена је моја Алиса,
Препреденија од Рајнске Лије.

Превела са руског
Лидија Суботин

Мој муж Данил Хармс

Марина Дурново

Дања има једну песму, назвао ју је „Заумном песмицом“, које се, признајем, уопште нисам сећала. Чак м и се чини да ми је никада није ни прочитао.

Мила моја Фефјуљинка
и Фолозоф!
Где је твоја тетјуљинка
И твој келазоф?

Ваше груди-бресквице,
Ваше мајушне песнице
Ваше рукице слабашне
И шакице шапице.

Ти си моја Фефјуљинка,
Луткица и другар!
Ти си моја тетјуљинка,
Драгана и пријатељ.

Чини се веома нежна. Али, ја заправо никада нисам могла да схватим да ли ме је он заиста волео. Јер многе ствари, конкретно ови стихови, доказивале су да ме воли, док ме је у исто време, од тога се не може побећи, тако често варао да никад нисам била сигурна у оно што осећа.

Не, не бих била у стању да останем са њим цео свој живот.

На крају крајева, замориле су ме све те мени несхватљиве ствари – Његове безбројне везе и авантуре које је имао са буквално сваком женом коју је познавао. То је, чини ми се, деловало чак некако бесмислено, ненормално.

А за мене је било довољно већ пет--шест таквих романси да почнем да се удаљавам од њега.

Он није био просто верник, већ заиста предан верник, и ни за какву суровост, никакав сурови поступак није био способан.

Наш однос је био такав да сам, враћајући се са посла, долазила и куцала на врата. Једноставно сам знала да је неко тамо са њим, и да не бих правила скандал, куцала бих пре уласка.

Он би одговарао:

„Сачекај десетак минута...“

Или:

„Дођи за петнаест минута.“

Ја бих одговорила:

„Добро, идем да купим нешто...“

Нисам више имала никаквих снажних осећања, чак ни самосажаљења.

И поред свега смо остали заједно, претпостављам да је био задивљен мојом чистотом. Све те његове авантуре ме некако нису додиривале.

Мада не могу рећи да сам била сасвим равнодушна. Ипак сам била помало љубоморна. За мном је тада јурио неки младић, имао је некакве везе са симфонијским концертима, али га се не сећам сасвим јасно. Нас двоје смо и даље живели заједно.

Дања ме је научио да пушим лулу. Пушила сам и пре брака, али само цигарете. Поклонио ми је малу углачану женску лулицу, и научио ме како да је палим. Имам је и дан данас.

Он сам је имао јако много лула. Куповао је дуван, набијао лулу и заиста много пушио. Пушио би и за време рада, док пише.

Предосећао је да треба бежати. Желео је да сасвим нестанемо, да заједно отпешачимо у шуму и да тамо живимо.

Са собом бисмо понели само Библију и руске скаске.

Преко дана бисмо се шуњали шумом тако да нас не примете. А када се смркне, навраћали бисмо у избе и тражили од домаћина да нам дају да једемо, ако се шта нађе. У знак захвалности за храну и гостопримство, он би им причао приче.

Та жеља, то осећање је живело у њему, присутно у песми „Из куће је изашао човек.“ Носио га је унутра, у души. „Ушао је у тамну шуму, и тог тренутка, тог тренутка, тог тренутка нестао...“

Плашио се.

Ја, пак, нисам била одушевљена том идејом. Била сам млада и то ме није привлачило.

Говорила сам му:

„Пре свега, немам шта да обучем. Ваљенке су ми већ старе, а за друге немамо...“

Нисам имала снаге да бежим. И рекла сам му да не могу јер немам снаге. Уопште, била сам против тога.

„Ти иди – рекла сам му – а ја ћу остати.“

„Не – одговорио је – без тебе не идем никуд. Остаћемо овде.“

И тако смо остали.

Веома сам се уплашила када ми је рекао да ће морати у дом за умоболне.

Било је то почетком рата, и могло се десити да га мобилишу.

Међутим, изашао је одатле веома добро расположен, као да се ништа није ни десило.

Веома је тешко објаснити људима како се претварао, као на пример када је остао у болници да би га прогласили неспособним за војну службу. Плашио се само једне ствари: да га не одведу у војску. Био је то паничан страх. Није могао да замисли себе како узима оружје у руке и иде да убија.

Могло се десити да га пошаљу на фронт. Био је још млад и још увек, такорећи, способан за војску.

Говорио ми је:

– Ја сам савршено здрав и није ми ништа. Али *никада* нећу поћи у овај рат.

Страшно се плашио рата.

Дању су позвали у војни одсек, где је требало да прође медицински преглед.

Пошли смо заједно.

Докторка га је целог детаљно прегледала, од главе до пете. Дања је са њом разговарао веома учтиво, изненађујуће озбиљним тоном.

Посматрала га је и коментарисала:

– Ево младог човека, браниоца домовине, бићете ви прави борац...

Он је потврђивао:

– Да, да, наравно, несумњиво.

Међутим, нешто у његовом понашању ју је ипак забринуло, те га је послала у психијатријску болницу на испитивање. У дом где примају лакше случајеве.

Дања се нашао у двокреветној соби, са две постеље и писаћим столом. На другом кревету је био прави лудак.

Циљ овог третмана је био да траје док се не покаже да је, уколико је раније и имао каквих психичких сметњи, сада већ све прошло, да је здрав, стасао за војну службу и може да иде да брани домовину.

Пре него што ће отићи у болницу, рекао ми је: „Све што будеш видела, остаће међу нама. Никоме, ни Олги, ни познаницима – ни речи!... И немој да те ишта зачуди...“

Једном су допустили да га посетим. Дозволили су нам кратак сусрет – свега нешто више од петнаест минута. Била сам веома напета и нервозна. Наглас смо водили један разговор, а очима други.

Било му је остало још пет дана до изласка.

Сећам се како сам дошла по њега да га водим из те болнице. Пред излазак је требало да обиђе неколико доктора и да од њих добије потврду да је савршено здрав.

Улазио је код доктора у ординацију, а ја сам га чекала пред вратима.

И тако он обилази ординације, прву, другу, трећу, доктори потврђују да је са њим све у реду. Остао је још последњи доктор, она жена психијатар која га је већ прегледала.

Врата ординације нису добро затворена, и ја слушам цео њихов разговор:

„Како се осећате?"

„Одлично, одлично."

„Дакле, све је у реду."

И већ нешто записује у његов картон.

С времена на време га, истина, чујем како кашљуца: „Хм, хм... хм, хм..." на шта докторка пита: „Да вам случајно није лоше?" – „Не, не. Одлично је, одлично!.."

Када је отворила врата пред њим, изашао је из кабинета и погледом ми дао до знања да је и код ње прошао.

Стајала је у вратима испраћајући га:

„Друже, веома ми је драго да сте оздравили и да је са вама сад све у реду."

Дања јој је одговорио:

„То је тако лепо од вас, хвала велико. Ја сам такође потпуно уверен да је све у реду."

А затим кренусмо ходником.

Ту се изненада некако спотакао, подигао десну ногу, савио је у колену и цимнуо главом: „Еее, хм, хм!.."

„Друже, друже! Чекајте.." рече жена, „Лоше вам је?"

Он ју је погледао и насмејао се:

„Не, не, у реду је."

Она ће већ уплашено:

„Молим вас, вратите се. Хоћу да проверим, да нисам можда погрешила. Због чега сте се тако стресли?"

„Видите", одговори јој Дања „има ту једна бела птичица, она тако, тако, прхне одједном – прррр! и одлети. Али, није то ништа..."

„Откуд тамо та птичица? И зашто је тако одједном одлетела?"

„Једноставно", рече Дања са лицем пуним неког сјаја, „дошло јој време да одлети, и она одлетела."

Жена се врати у свој кабинет и потписа му ослобођење.

Кад смо изашли на улицу, сва сам се тресла и пробијао ме је зној.

Наравно, у таквим страшним тренуцима, када је нешто споља претило њему или мени, све би остало нестајало, бивало заборављено, и ми бисмо били нераздвојни, заједно се бранећи.

Кад су почеле све те страхоте, ми смо се, да тако кажем, очистили од свега што је било међу нама, и желела сам само да му помогнем. Као и он мени.

Сећам се да су га тако редари повремено приводили у милицију под сумњом да је шпијун. Или би га једноставно цинкарили милиционеру. Хапсили би га, али би га потом пуштали. Увек је са собом носио чланску књижицу Савеза писаца, тако да се све срећно завршавало.

У јулу или почетком августа четрдесет прве све жене су слали да копају ровове на радним акцијама. И ја сам добила позив.

Дања ће на то:

„Не, ти нећеш ићи. Тако си слаба, а још би и ровове да копаш!"

Ја одговарам:

„Не могу да не пођем, изнеће ме на рукама из куће ако буде требало. Натераће ме."

А Дања ће:

„Сачекај, рећи ћу ти нешто због чега те неће узети да копаш ровове."

„Не верујем ја у то. Све их узимају на рад, а мене да не узму! О чему говориш?"

„Да, биће тако. Рећи ћу ти такву реч, која... Али сад не могу да ти је кажем. Прво ћу поћи на татин гроб, а онда ћу ти рећи."

Отишао је трамвајем на гробље и на очевом гробу провео неколико сати. Видело се да је тамо плакао.

Вратио се страшно узбуђен и нервозан. Рече:

„Не, још не могу, не могу да ти кажем. Не иде. Рећи ћу ти после..."

Прошло је неколико дана, а онда је поново отишао на гробље.

Још пар пута је тако одлазио на очев гроб, молио се тамо, и вративши се кући, понављао:

„Сачекај још мало. Рећи ћу ти. Али не још. То ће ти спасити живот."

Коначно се једном вратио са гробља и рекао:

„Много сам плакао. Тражио сам помоћ од тате. И рећи ћу ти. Само о томе не смеш да причаш ником живом. Закуни се."

Рекла сам:

„Кунем се."

„За тебе", рекао је, „ове речи немају никакав смисао. Али ти их запамти. Сутра ћеш поћи тамо одакле шаљу на копање ровова. Иди слободно. Ја ћу ти рећи те две речи, оне долазе од тате, а он је рекао ове две речи: „црвена марама"."

Поновила сам у себи: „црвена марама".

„Ићи ћу и ја са тобом", рекао је.

„Нема потребе да идеш!"

„Не, поћи ћу с тобом."

Идућег дана смо заједно пошли на зборно место означено на позиву.

А тамо! Гомила, стотине, хиљаде жена, многе од њих са децом на рукама. Огромна маса, не може да се прође! И све су оне добиле позив да се јаве на рад.

То је било код Смољног, где се раније налазила женска гимназија.

Дања је сео недалеко на клупу, напунио лулу, запалио, пољубио ме и рекао:

„Иди с Богом и понављај то што сам ти рекао."

Сасвим сам му поверовала, зато што сам знала да ће и бити како је рекао.

Пошла сам. Сећам се, требало је ићи узбрдо, био је ту неки насип, од камена или од земље. Као брдо. На врху тог брда је стајао сто, за којим седе двојица и уписују. Добијете потврду и потпишете се да знате када и где треба да се јавите на рад.

Било је већ дванаест, подне, а можда и више, да не лажем. Ишла сам кроз гужву, савршено смирена: „Извините... Извините... Извините...", потпуно концентрисана само на те две речи које сам понављала у себи.

Није ми јасно како сам успела да се попнем на то брдашце и да се пробијем до стола. Сви су се гужвали, гурали и псовали, ужас!

Прилазим, а тамо галама: „Помозите, имам дете, дојиља сам, не могу на рад...", „Немам коме да оставим децу..."

А ова двојица што издају позиве вичу:

„Ма, умукните сви! Не може да се ради од галаме!.."

Пришла сам столу у тренутку када су викали:

„Доста! Доста! Ни речи више! Нема више ослобађања..."

И кажем:

„Имам болесног мужа, морам да будем код куће..."

А они један другом:

„Дај ми оловку. Муж јој је болестан."

Осталима:

„Доста, готово је! Кажем вам, тишина!" А мени ће: „Ево, не морате да се пријављујете", и потписује ми потврду о ослобађању.

Нисам се чак ни изненадила како ми је то мирно рекао.

А наоколо запомажу:

„Имам дете! Ради Бога..."

Али њих двојица све време:

„Никаквог бога! Разлаз! Разговор је завршен! Неће бити више ослобађања!"

Кренула сам назад, низбрдо.

Прилазим Дањи, он седи на истој оној клупи и пуши лулу.

Погледа ме: и дакле, јесам ли био у праву?

Одговорила сам му:

„Добила сам ослобођење. То је било последње... ", и бризнула у плач.

Нисам више могла. После, било ме је срамота што сам била ослобођена рада, а друге, са децом на рукама, нису.

Дања ће:

„Аха, видиш! Од сада ћеш веровати?“

„Вероваћу.“

„Хвала Господу кад су те ослободили.“

Цео дан сам га гледала и нисам знала шта да кажем.

Приметио је мој поглед:

„Не гледај ме тако. Много је на земљи чудеса.“

Вратили смо се кући, и дошла нам је Олга.

Она је већ радила у школи, предавала је енглески.

Дања је био веома добар у души. Рекао ми је:

– Позови Олгу да дође код нас да нешто поједе.

Чини ми се да смо имали неку чорбу за ручак.

Олга је дошла. Није знала да ја већ знам за њихов однос. Ја јој, наравно, ништа нисам рекла, и понашала сам се као да ништа не знам.

На атмосферу тих дана ме подсетило сачувано писмо Наташи Шварц. Она је већ била евакуисана у Молотов (Перм), и ја сам јој писала. Наравно, знала сам за војну цензуру, тако да сам се на неким местима изражавала двосмислено.

22/VIII

Драга Наталија Борисовна,

Са пуним правом се љутите на мене што Вам нисам одговорила на оба Ваша писма, али извесне околности су ме спречиле да то учиним.

Неке две недеље сам радила на радним акцијама, али по граду. Страшно сам се умарала. Код нас је скоро све као и код Вас, с том јединим разликом што су се сви пријатељи раселили, а Дања је добио други степен инвалидности. Живимо скоро гладујући. Обећали су да ће ми дати посао у фабрици, али не верујем да ће бити нешто од тога.

Деветнаестог овог месеца је из Лењинграда к Вама у Перм отпутовао Марински театар. Као што видите, све иде у Ваше далеке крајеве. Са позориштем је отпутовао и Всеволод Горски, тако да ћете се можда срести тамо са њим. Упозоравам Вас да је пред одлазак учинио једну малу гадост, која га је јако лоше окарактерисала, тако да будите са њим мало пажљивији, ако се сретнете. Мила, драга моја Наталија Борисовна, кад бисте само знали како је овде живот постао тужан пошто су се сви блиски разишли.

Јуче је отишла Дањина сестра, у стану је пусто и тихо, осим старице која свима у инат наставља да живи.

Лично, не осећам се баш најбоље. Страшно ми недостајете. Веома ми се допада Нина Николајевна[1], и често сам код ње, заједно Вас се сећамо.

Два пута сам срела Мадам[2]. Не изгледа баш најбоље, чини ми се да ће такође отићи из нашег Лењинграда. Дања ме моли да Вас обоје изљубим, и ја Вас љубим, љубим, и молим пренесите велики поздрав Антону Исаковичу.

Ваша Марина

Како се касније испоставило, ово писмо сам написала буквално уочи тог кобног дана.

Дања је, вероватно, живео са предосећајем да ће доћи по њега. Очекивао је хапшење. Ја, признајем, нисам имала такав предосећај.

Једног од тих дана Дања је био нарочито нервозан.

Била је субота. Око десет или једанаест пре подне зачуло се звоно на вратима. Задрхтали смо, јер смо знали да је то ГПУ, осетили смо да ће се десити нешто ужасно.

[1] Супруга лењинградског писца Григорија Емануиловича Сорокина (1898-1954), који је после рата умро у логору.

[2] Шаљиви надимак заједничког пријатеља Фјодора Давидовича Пољакова, адвоката, који је умро током блокаде.

Дања ми је рекао:

– Знам, ово је за мене...

Кажем:

– Господе! Зашто тако мислиш?

Он је рекао:

– Знам.

Били смо у тој нашој собици као у клопци, ништа нисмо могли да учинимо.

Пошла сам ка вратима и отворила их.

На степеништу су стајала три ситна, чудна типа.

Тражили су њега.

Чини ми се да сам рекла:

– Изашао је да купи хлеб.

Они су одговорили:

– Добро. Сачекаћемо га.

Вратила сам се у собу:

– Не знам, шта да радимо...

Погледали смо кроз прозор. Доле је стајао аутомобил. Није било сумње, дошли су по њега.

Морала сам на крају да им отворим. Улетели су, грубо га шчепали и кренули да га воде.

Кажем им:

– Водите мене, мене! Узмите и мене са собом.

Они ће:

– Па нека, нек иде и она.

Дања је дрхтао. Било је страшно.

Под наоружаном пратњом сишли смо низ степенице.

Гурнули су га у аутомобил. Затим мене.

Обоје смо се тресли, био је то кошмар.

Стигли смо до Велике Зграде. Аутомобил нису паркирали испред самог улаза већ нешто даље од њега, како пролазници не би видели да га воде. До улаза је требало допешачити. Чврсто су га држали, али су се у исто време трудили да изгледа као да добровољно иде са њима.

Ушли смо у некакву чекаоницу. Ту су га зграбила нека друга двојица, и ја сам остала сама.

Стигли смо само да се погледамо.

Никад га више нисам видела.

Затим су се окренули и гурнули ме:

– Иди напред.

Извели су ме на улицу, али тако да не изгледа као да ме воде. Корачала сам мало испред, а они за мном.

Зауставили смо се код тог грозног аутомобила.

Угурали су ме унутра и сели лево и десно од мене, вероватно да не бих побегла, а онда су ме одвезли до нашег стана.

Ту су почели са претресом. Ужас, шта су чинили! Све се рушило, падало, ломило. Кидали су, цепали и ломили шта год им је дошло под руку. Цепали су јастуке, свуда се завлачили тражећи нешто. Прегледали су све што би им дошло под руку. Одвратно су се понашали.

Седела сам непомично. Шта сам могла да учиним?

На крају су сели да пишу записник.

Не знам како, али успела сам да га сачувам. То је једини документ који сам спасила.

ЗАПИСНИК СА ПРЕТРЕСА

Град *Лењинград, 23. августа* 1941. год.
НКВД л.о. Јањук и Безпашин
титула органа НКГБ и презиме радника

На основу наређења Но. *550* од *23. августа* 1941. год., у присуству *домара Кињдејева Ибрахима Шакиржановича и супруге ухапшеног Малич Марине Владимировне*
По члановима 1175-185 УПК је спровео претрес код *Јувачова-Хармса Данила Ивановича*
у згради Но. *11* стан Но. *8* у улици *Мајаковског*
Према налогу притворен је ____-/-____
При претресу је пронађено следеће:
1) Писама у отвореним ковертама 22 ком.
2) Бележница са разним белешкама 5 ком.

3) Разних религиозних књига 4 ком.
4) Једна књига на страном језику
5) Разна преписка на три листа
6) Једна фотографија

Претрес је обављен од *13:00* часова до *14:45* часова.
Током претреса уложене су жалбе:
1) на неправилности током претреса, које се, по мишљењу подносиоца жалбе, састоје у следећем: *Није их било*
2) на нестанак предмета, неунесених у протокол, а то су: *Није их било*
При претресу је запечаћено __________ печатом Н°.__________
Потпис лица код ког је обављен претрес: *Малич (Малич)*
Сведок *домар Киљдејев (Киљдејев)*
Претрес спровео радник НКГБ
Јањук (Јањук)
Беспа (Безпашњин)

Сви приговори и изјаве унесени су у протокол.

Све даље информације могу се добити у команди УНКГБ ЛО, уз показан број налога за хапшење, дан његовог издавања и датум када је извршен претрес, проспект Володарског број 6, Биро за информације.

Копију записника са претреса примио *Малич (Малич)*
23. августа 1941. године

Отишли су и оставили ме саму.

Седела сам, нисам имала снаге ни да се померим. Све је било готово.

Ускоро је зазвонио телефон. Звао је неко од пријатеља.

Очигледно, сви су интутитивно осећали да ће се нешто десити.

Питали су за Дању.

Рекла сам:

– Да – врло кратко.

Неко је доносио храну. Само сам понављала:

– Не треба, хвала, не треба, не треба...

Нисам никуда ишла. Нисам могла ништа да једем. А није више ни било хране. Сваког дана било је све горе и горе.

Већ одавно, пре много година, читала сам успомене Л. Пантелејева „Из Лењинградских бележака" и одатле преписала следеће:

„А ево је улица Мајаковског. Овде је у згради број 11 живео Данил Иванович Хармс... Још у августу 1941. године к њему је дошао вратар и замолио га да са њим сиђе у двориште. А тамо је већ стајала ‚марица'. Одвели су га полуодевеног, у папучама на босу ногу..."

Да ли је Дања у том тренутку на себи имао „само папуче на босу ногу", више се не сећам. Можда је и било тако, пошто је било лето. Вратар је заиста био присутан „као сведок". Али није га звао „да сиђе са њим у двориште". То је од првог тренутка било јавно хапшење, и обома нам је било јасно због чега су они ту.

Нисам знала шта да радим, куда да бежим.

Дањин отац, стари Јувачов, није више био међу живима, тако да није ни било много ожалошћених.

Била сам сама и потпуно беспомоћна.

Било ме је страх да уопште са било ким причам о томе што се десило са Дањом. О хапшењу сам могла да говорим само у алузијама. Нарочито у писмима.

Наташа Шварц је одлично знала шта се десило са Николајем Макаровичем Олејниковим неколико година раније, 1937. године, када су га ухапсили[3]. Писала сам јој недељу дана после Дањиног хапшења:

1/IX

Драга Наталија Борисовна,

Двадесет трећег августа Дања је отпутовао к Николају Макаровичу, остала сам сама, без посла, без новца, са баком на рукама. Не знам шта ће бити са мном, знам само да је мој живот завршен са његовим одласком.

[3] Николај Макарович Олејњиков (1898 –1937), песник и писац за децу. Ухапшен у јулу и стрељан у новембру 1937. године.

Драга моја, када би ми остала бар нада, али она се губи са сваким даном.

Не могу више ништа да Вам напишем, ако примите ово писмо, одговорите ми, ипак је некако лакше када знаш да пријатељи ипак постоје. Никада нисам ни претпостављала да би могао управо сада да ме остави.

Много Вас љуби

Ваша Марина.

Када је прошао први талас запањености, кренула сам да га тражим по затворима. Свуда сам га тражила и никако нисам могла да откријем у ком затвору га држе.

На крају ми је неко рекао где се налази и којим данима му је могуће доставити пакет са храном и стварима.

Кренула сам тамо.

Требало је прелазити ледом преко Неве.

Нева је била прекривена снегом који ми је био преко главе, и у њему је био утабан уски пролаз, таман толико широк да се двоје људи једва могу мимоићи.

Обула сам ваљенке и кренула. Ходала сам, ходала, и ходала...

Када бих одлазила из куће било је јутро, а враћала бих се по мрклом мраку.

Два пута сам била тамо и примали су мој пакет.

А трећег пута...

Када сам га тражила, рекли су ми да је послат у Новосибирск. Наташа Шварц, која је евакуисана у Перм, несумњиво је била ближе њему. О томе јој пишем у следећем писму.

Лењинград 30/XI/41

Мила, драга моја Наталија Борисовна! Користим прилику да Вам пошаљем ово писмо. Одавно, одавно нисам од Вас имала никаквих вести, али иако сам жарко желела да од вас нешто стигне, ипак се не бринем, верујем да је све у најбољем реду.

Свим снагама се трудим да одем одавде, али нажалост, то за мене испада неизводиво. Плашим се, више Вас нећу видети, и не могу ни да Вам опишем колико бола ми то задаје. Моја бака је већ сасвим непокретна, а ни ја се не осећам баш сасвим добро. Једина ми је жеља да отпутујем одавде и да се бар мало приближим Дањи. И даље не радим, и у материјалном смислу стање је веома тешко, али то су ситнице.

Скоро и не излазим из куће и ни са ким се не виђам, а немам ни жеље за тим, град је постао веома ружан.

Ретко кад сретнем Јашку, и скоро више никога. Леонид Савељевич је нестао без трага, и већ три месеца не знамо ништа о њему. Александра Ивановича је стигла Дањина судбина, уопште остала сам овде сама као сироче.

Већ сам Вам писала, ако сте добили моје прошло писмо, да сам се преселила у списатељски блок, пошто је мој стан тренутно неупотребљив за становање[4]. Све своје ствари сам бацила и живим овде међу туђим и мом срцу далеким, али живот се сада толико променио да човек ни за чим и не жали, осим за својим животом и људима. Како ми само недостајете, како бих се радо испричала са Вама и бар мало се крај Вас одморила и огрејала.

Када бисте само схватили како је тешко и даље живети у потпуној самоћи, скоро без наде да ћу се икада поново срести са блиским и драгим људима.

Ако Сајанова[5], по којој шаљем ово писмо, буде у граду — она, чини се, иде у Перм – обавезно се потрудите да се видите, она ће вам испричати детаљније о мени.

Пре неки дан сам је срела у склоништу заједно са Муром Шварц[6]; где се све нећемо срести! Забринута је што одавно нема вести од Вас.

Многи успевају да одлете из Лењинграда, али за то је, наравно, потребно

[4] М. В. Малич се преселила у стан број 124 у згради број 9 на каналу Грибоједова.

[5] Јекатерина Јануарјевна Рикова (1906 – 1980), супруга писца В. М. Сајанова.

[6] Маргарита Исаковна Шварц (1912 – 1996), балерина и кореограф, млађа сестра Антона Шварца.

испунити неке услове, које ја, нажалост, не испуњавам. Ако добијете ово писмо, молим Вас јавите телеграмом како сте, одавно нема ни речи од Вас.

За сваки случај сам Вам написала Дањину адресу, плашим се да на крају крајева не остане сасвим сам. Град Новосибирск, установу знате, Јувачов-Хармсу. Ако будете у стању, молим вас пошаљите му бар неких 50-40 рубаља. Ако је већ стигао тамо, то ће му много значити. Опростите што Вам и овде досађујем са молбама, али шта да се ради, другог начина нема. Умирем од туге за њим, и то је главни узрок мом тешком душевном стању. Верујем да ће се ускоро све завршити и да ћемо отерати ове ниткове, тако да је то једини разлог због ког ми се и даље живи, и свим се снагама борим за ту могућност. Маштам о Вашим укусним оброцима и пријатним вечерима које смо проводили код Вас после концерата Антона Исаковича! То сада изгледа као далеки сан.

Јавите се телеграмом што пре, не одлажите, јер са оваквим здрављем ни у шта не могу да будем сигурна. Желим само да знам да сте здрави и бар колико толико срећни.

Љубим Вас и грлим, зар нам је суђено да се никада више не сретнемо и не седнемо заједно за неку укусну вечеру?

Свим срцем Ваша

Марина

Поздрав за Антона Исаковича.

Тог истог дана, мало касније, опет су ми јавили да је Дања послат у Новосибирск. Опет сам писала Наталији Шањко, овај пут обичном поштом.

Драга Наталија Борисовна,
извините због овог накнадног невезаног писма, али управо је потврђена вест да је Дан. Ив. у Новосибирску. Ако имате икаквих материјалних могућности, помозите му, Ви сте му ближе тако да је вероватније да ће пошиљку добити. Ја са своје стране чиним све што је у мојој моћи, али мој положај је нешто сложенији због удаљености. То би требало учинити што је пре могуће.

Адреса је: Новосибирск, НКВД, затвор, заточенику Данилу Ивановичу, напишите да је од мене. Бићу Вам бескрајно захвална. Обраћам се Вама, јер знам какву љубав гајите према мени, и боље ћете од било кога другог схватити какав је мој живот сада, и које све тешкоће морам да подносим. Ако будете могли распитајте се примају ли пошиљке топлије одеће, и како стоје ствари са његовим процесом, пошто је он душевно болестан и та ме мисао доводи до лудила.

Љубим Вас, драга моја и мила, и опростите ми непријатности које Вам причињавам, али ја већ губим разум ломећи се да се некако повежем са њим.

Са стране на истој дописници сам дописала, да бих подсетила Наталију Борисовну, онако како стоји у Дањиној личној карти: „презиме: Јувачов-Хармс“.

Свакако, и трећи пут сам пошла на исто место са ког сам му и раније слала пакете.

Спаковала сам парченце нечега, хлеба чини ми се, нешто мало, мизерно, једино што сам била у стању да обезбедим. Био је то сићушан пакетић.

Свим познаницима сам рекла куда идем, да би сви знали, јер се могло десити да се не вратим, могло је да ми понестане снаге, а до тамо је требало доста да се хода.

Ходам. Сија сунце, снег се пресијава. Призор као из бајке.

А у сусрет иду два дечака. У шињелчићима какве су носили гимназисти још за време цара. Један придржава оног другог. Онај већ вуче ноге, и овај га буквално носи. И тај, који носи, запомаже: „Помозите! Помозите! Помозите!“

Стискала сам тај сићушни пакетић и, наравно, нисам могла да га дам.

Један од дечака је већ почео да пада. Са ужасом сам посматрала како умире. Други је такође клонуо.

Све около је блистало. Лепота је била неземаљска. И та два дечака...

Ходала сам већ неколико сати. Веома сам се уморила.

На крају сам се попела на брдо и стигла до затвора.

Тамо, пред шалтером где примају пошиљке, изгледа, није било никога или је било сасвим мало људи.

Покуцала сам на прозорче, оно се отворило. Рекла сам презиме – Јувачов-Хармс, и предала свој пакетић са храном.

Мушкарац на шалтеру је одговорио:

„Причекајте, грађанко, удаљите се од шалтера“ – и залупио прозорче.

Прошло је неких два до пет минута. Прозор се опет отворио, и исти тај мушкарац са речима:

„Умро другог фебруара“ – и ћушну мој пакетић назад кроз прозор.

Пошла сам кући. Без икаквих емоција. Осећала сам само празнину.

Синуло ми је: „Боље да сам ово дала дечацима.“ Али за њих је ионако било већ касно.

Сунце се спуштало, и постајало је све тамније.

Била сам у таквом степену очајања, да нисам више могла ни да мислим, ни да ходам.

Не памтим како сам се довукла до Јаше Друскина. Он је много волео Дању, мене такође.

Угледавши ме, све је схватио. Речи нису биле потребне. Ужас на мом лицу је све говорио.

Јаша Друскин је живео са својом мајком, погрбљеном старицом.

Ставила је пред њега тањир чорбе и рекла:

„Ово је за тебе. То је последњи тањир чорбе.“

Он је рекао:

„Не, мама. Дај чорбу Марини, нека једе.“

Мајка се противила, и он је поновио:

„Мајко, кажем ти, ја се овога нећу таћи ако га не даш Марини.“

Слегнула је раменима и дала тањир мени.

Мислим да је та чорба била од псећег меса.

Не сећам се како сам стигла до куће. Била сам црна од жалости. И јако промрзла.

Да бих се како-тако угрејала, заложила сам пећ и убацила у њу делове намештаја. Велике даске.

Седела сам крај ватре, наравно у капуту, умотавши се још нечим преко капута, и мислила, мислила, мислила...

Зазвонио је телефон. Довукла сам се до њега у ходник.

Из болнице је звала моја сестра Олга. Добила је место јер је била учитељица, сама дистрофија није била довољна да је приме.

– Мања?

Одговарам:

– Ја сам.

Она пита:

– Како си?

Одговарам јој:

– Лоше.

Она каже:

– Сад ћу да устанем и да дођем до тебе.

Одговарам:

– Немој.

Затим ме је упитала:

– А Дања? – она га је такође волела.

Одговорила сам:

– Њега више нема.

Рекла је:

– Доћи ћу код тебе.

Кажем јој:

– Немој да долазиш. Сада морам сама са собом да одлучим: или ћу се убити или ћу наставити да живим.

Спустила сам слушалицу.

Вратила сам се у собу, села испред ватре и дуго, дуго гледала у њу.

Не знам колико сам сати седела тако непокретна. То је био крај.

Коначно сам устала и рекла себи: „Живећу. Изабрала сам живот." Кошмар се наставља.

Када су ухапсили Дању, пред вратима нашег стана у Надеждинској нашла сам завежљај, а у њему хлеб, парче шећера и нешто новца. Владала је већ велика глад. Дуго сам размишљала: ко би то могао да буде?

То ме је обрадовало, али ме је мучила сумња да то није дело једног књижевника, Јеврејина, који је навраћао код нас, његовог презимена се сад више не сећам, и да то није учинио да би се искупио за своју кривицу пред Дањом. Може бити, прво га је цинкарио, а потом се кајао због тога. У сваком случају, чинило ми се као да је хтео нешто тиме да заташка. Такав сам осећај имала на души, јер није било никаквих очигледних разлога да ми помаже, и у томе је било нечег прљавог.

А може бити да и није он донео – не знам.

Уопште се не сећам како сам Јаши Друскину дала Дањине рукописе. Мада, човеку који је са мном поделио последни тањир чорбе могла сам да их дам.

Већ сам становала у становима за писце на каналу Грибоједова, у стану неког познатог писца који је био у евакуацији.

Прешла сам тамо јер је на нашу зграду у Надеждинској пала бомба. Наш стан није био срушен, али зграда више није била за становање.

Значи, сада сам становала на каналу Грибоједова, недалеко од храма Воскресења Господњег, у истој згради где и Зошченко. У истој тој згради, на трећем спрату, врата насупрот вратима његовог стана.

Једног дана је дошао човек из Савеза писаца. Познавао је Дању. Изгледа да је био неки познати писац, али ја се сада више не сећам његовог презимена.

Рекао ми је да полази последњи камион за Велику земљу. Последњи! И да мени као супрузи писца могу да дају једно место у њему. Налазим се на списку за евакуацију. Притом, имам могућност да са собом поведем још једног – само једног! – човека: мајку, оца, сестру или своје дете.

Одмах сам се сетила Олге.

Рекао ми је и где и у које време треба да стигнем. Где је место окупљања, и тако даље.

Одмах сам назвала Олгу. И кажем јој:

– Оља, можемо заједно да одемо одавде...

Наравно, у том тренутку сам сасвим заборавила да је имала иштa са Дањом. Само сам хтела да је спасем.

Била је већ изашла из болнице. Свратила је до мене.

Кажем јој:

– Молим те, кумим те, крени са мном.

Она одговара:

– Не, Машка – звала ме је Машка – не могу да пођем са тобом, ту ми је и мајка, и ја нећу да идем одавде.

Лили више није била међу живима.

Ја јој кажем:

– У реду. Размисли још мало. Имаш времена да размислиш. Доћи ћеш опет овде...

Она ни да чује!

Ја опет:

– Оља, размисли, морам већ да јавим, да ли идем сама или с тобом. Одлучи се!

Скинула сам велику мамину икону са зида, и ставила је да стоји на табуреу. Ту икону је имала још откако се удала. Висила јој је над креветом.

Помолила сам се, Оља такође. Пољубиле смо се.

Опет сам стала да је наговарам. Кажем:

– Има још времена да се размисли. Још мало. Морам да им кажем идеш ли или не, пошто креће последњи камион.

Али она ће:

– Не. Препустићемо се Вољи Божјој. Ја остајем.

Прекрстила сам је, и загрлиле смо се за збогом.

Превео са руског
Владимир Палибрк

■

Епилог

□

Девет посмртних анегдота Данила Хармса[1]

Михаил Мејлих

Како сам весело у сукоб са животом ушао – Како га је весело он наставио... – ови стихови Анатолија Најмана из шездесетих година могли би да послуже као епиграф за серију својеврсних „опскурних анегдота" које су се завршиле смрћу Данила Хармса. Не плашим се да ове речи, уз све могуће ограде, повежем са више него трагичним околностима песникове смрти: формално на то ми даје право то што је Хармс, као што је још одавно познато и што је касније на тако неочекиван начин потврђено (што представља сиже посебне анегдоте и о чему ће касније бити речи) – био ухапшен у извесној мери „због анегдоте". На ширем плану – Хармсова ексцентричност која је с временом прелазила у епатаж и која се с правом тумачи као део уметничког програма ОБЕРИУ, постајала је део његовог свакодневног понашања. Позната Хармсова строфа „пијте кашу и сандук" (1926) изванредно се слаже, на пример, са планом обериутске књижевне вечери одржане у септембру 1928, сачуваним у његовим белешкама (и у којем је по тачкама назначена „пропаганда по ресторанима: кафа с краставцима, чај с јајима, на одређени знак пити млеко на цевчицу... маказама резати краставац... доћи у оклопу, сва тројица да штуцају... пити љубичасту и зелену течност... читати у хору бесмислени реферат..."), такође се слаже и са његовим англонизованим изгледом (доколенице, бричес), који је несумњиво био изазован, а почетком рата је морао бити и сасвим неподношљив. Овде је умесно навести речи Александра Веденског, о томе да Хармс не ствара уметност, већ да је он сам уметност.

И тако,

[1] Први пут ове белешке су објављене у скраћеном виду у „Руској мисли“ (Париз, 1989, 23. јуна), а такође и у зборнику „Школски материјал из теорије књижевности. Жанрови приповедачког текста. Анегдоте“, који је у веома малом тиражу изашао у Талину, 1989.

Прва анегдота, macabre

Према сећању Ј. С. Друскина, Хармс је, када су га упитали ко ће победити у рату одговорио: наравно, Руси – јер ће се Немци кад дођу до овог блата обавезно заглибити у њему. Уз ту изјаву, више патриотску него издајничку, писац Л. Пантелејев је додавао причу, која потиче од Хармса (али није сигурно да ли потиче и од његовог поступка), који се, добивши војни позив, наводно појавио на одговарајућем месту са једним завезаним оком, и просувши бујицу извињења због свог закашњења, оправдавао се тиме што је држао позив наопачке и зато је погрешно прочитао датум уместо двадесет и шести – деведесет и пети.

Анегдота друга, још више macabre

Прави узрок Хармсовог хапшења, наравно, није био конкретно „анегдота“ или начин понашања, који су били само повод или позадина, већ је то био преседан; Хармс је као и Веденски већ једном био хапшен, 1931. године, а такви људи су пред могућом окупацијом подвргавани изолацији; Веденски је за то време у Харкову био подвргнут „превентивној евакуацији“, за које време је настрадао на путу за Казањ. Хармс је ухапшен 23. августа 1941. године. О његовој даљој судбини ништа нису знали чак ни они из његове најближе околине. Сматрало се да је настрадао почетком фебруара следеће године, када је његовој жени враћена једна од пошиљки које му је она редовно слала. М. В. Малич је после тога отпутовала на Кавказ. Тамо се нашла под окупацијом и била је депортована у Немачку. Одатле је, по сведочењу О. А. Арбењине-Хилдебрант, која се с њом дописивала, успела да се уз помоћ фиктивног брака пребаци у Француску где се срела са својом мајком која је отишла из Русије за време револуције. У Паризу се удала за свог очуха, који је ради ње оставио њену мајку, а касније су живели у Венецуели. М. В. Малич је по свему судећи заварало обавештење да се Хармс налази у Новосибирску – у сваком случају, она је адресу новосибирског затвора послала у Молотов (Перм) Н. Б. Шањко, жени Антона Шварца, у писмима од 30. новембра и 27. децембра 1941, молећи је да му пошаље новца и топлих ствари (ЦГАЛИ, ф. 2982, оп. 1, ед. Кр. 61). Могуће је да је и Хармс као и Веденски првобитно потпадао под евакуацију из опкољеног града која у условима започете блокаде није више била могућа. Неодрживост ове верзије била је у потпуности јасна, на пример, Ани Ахматовој, која је, када сам јој испричао о томе 1965, приметила да су се „такве гласине могле ширити само с одређеним циљем“. Чак и сада, када су се расветлиле многе околности Хармсове погибије, та верзија се појављује у предговору Хармсове књиге *Лет у небо*. Та верзија је поновљена у анотацији уз радио драму „Живот и смрт Данила Хармса“, која се преносила преко лењинградских радио таласа, а објављена је у новинама „7 дана“ (лењинградско издање недељника „Говори и приказује Москва“ 1989, бр. 13, с. 9).

Анегдота трећа, која сведочи о безумљу совјетског живота

Понављам, околности Хармсове смрти остале су непознате све до нашег времена. У лето 1983. био сам ухапшен због „антисовјетске агитације и пропаганде с циљем подривања совјетске власти“ која се састојала у „чувању и распростањивању“ књига издатих у иностранству, чији се садржај сматрао антисовјетским (међу њима су биле *Друге обале* Набокова, *Сабрана дела* Мандељштама и тако даље). Истрага се отегла на девет месеци – празни досије се морао нечим попунити (и као резултат свега имао је седам томова). Упознајући се са досијеом након завршетка истраге, пронашао сам у њему изводе из Хармса и Веденског: без обзира на њихову рехабилитацију, цитати су били прикачени да би се видело како се бавим лошим писцима (у то време сам већ био издао Сабрана дела Веденског и неколико томова Хармса. У загради – још пола анегдоте: на жалост истраге, све што закон предвиђа у вези са страним публикацијама које се не квалификују као антисовјетске – јесте једнострано гледање на њих као на непостојеће, то јест, другим речима, већ издата књига се сматра да не постоји). Обојица, и Веденски и Хармс, били су, као што је познато, први пут ухапшени у децембру 1931. године и прошли су само са кратким прогонством – то је било време, по речима исте Ахматове, релативно вегетаријанско. Из списа сам дознао да су били осуђени за „организацију на основу контрареволуционарних убеђења“ нелегалне антисовјетске групе књижевника и уметника одељења за дечју књижевност Ленгосиздата, 1926–1932. Њихова штетна делатност огледала се „у приређивању и распрострањивању књижевних дела, која су по свом садржају идеолошки штетна и непријатељски настројена у односу на циљеве васпитања нарастајућег поколења“. Међу „приређеним и распрострањиваним“ Хармсовим делима, „до пишчевог хапшења“, фигурирала је прича „О томе како је Kољка Панкин летео у Бразил, а Пећка Јершов му није веровао“ – реч је о два дечака који долазе на аеродром и траже авион да би одлетели у Јужну Америку. Можда је Хармс предвидео да ће у наше време скоро сваки дан неко покушавати да украде авион? Овако или онако, његова непријатељска делатност је била очигледна.

Други пут је све било много страшније.

Хармс је ухапшен 23. августа 1941, теретили су га за вођење контрареволуционарне пропаганде пораза у време рата, којом се он, наводно, трудио да изазове панику код становништва и незадовољство совјетском влашћу. На једном од првих саслушања наводно је испољио знаке психичког растројства, у вези с чим је био послат на судско-медицинску експертизу, која је била спороведена релативно брзо, а управо 10. септембра 1941. „Експертиза“ је установила да је Хармс душевно оболео, неурачунљив и да се упућује на лечење у психијатријску болницу. Докази су били следећи. Сумануте идеје о изумитељству – изуми начина за исправљање грешака – peccatum parvum.

Напоменимо да је „извесна равнотежа с малом грешком“ – један од кључних термина веома езотеричне Друскинове филозофије: неко од пријатеља је превео ту фразу на латински у ритму полке: Quaedam equilibritas cum peccato parvo. Хармс је ову фразу узео за девизу своје „Ложе мале грешке“, у коју је примао своје пријатеље и издавао им сведочанства – једно од таквих сведочанстава сачувало се у архиву Ј. С. Друскина, друго код Н. И. Харџијева. Експерти су закључили да се Хармс сматра посебним човеком са истанчаним и савршенијим нервним системом, способним да помоћу специјалних метода отклони нарушавање „равнотеже“. Чињеница да је Хармс разговарао са психијатрима на те теме указује да се претварао, трудећи се да се представи као луд, јер га је, по свему судећи, у противном чекало стрељање. Управо је зато објашњавао и покривања главе жељом за скривањем својих мисли, које би без њих биле откривене и видљиве за околину (приметимо да се нешто слично среће и код Аристофана, када у *Облацима* исмејава филозофе) – у ту сврху везивао је на главу неку мараму или крпу. „Свим својим изумима Хармс даје посебан назив или термин. Критика према своме стању је ниска. Емотивни тон је блед, контакт с околином је избирљив, површан.“

Одлука војног трибунала војске НКВД донесена је на основу резултата „експертизе“ тек након три месеца – 7. децембра. „У складу с признавањем Хармса-Јувачева за душевног болесника он се сматра неодговорним за инкриминисана дела, али је према карактеру преступа опасан по друштво.“ Упућен је у психијатријску болницу на принудно лечење, поставши на тај начин једна од првих жртви злоупотребе психијатрије. „Лечење је било краткотрајно али радикално.“ Хармс је умро у болници 2. фебруара 1942. године. Умро је од „лечења“ или једноставно од глади и хладноће у блокадној „дилкарници“ – то не знамо. Не знамо ни где је умро. Био је послат или у „стражарско одељење“ неке психијатријске болнице, или у болницу затвора бр. 2, који се налазио у Тихвину – та одлука је чудна пошто се Тихвин налазио у рукама Немаца, а у новембру-децембру извршена је такозвана Тихвинска операција четрдесет и прве. Овако или онако, 1944. године на захтев Хармсове сестре Е. И. Грицине одговор о Хармсовој смрти стигао је из затвора бр. 1, из Крестова.

И тада сам, упознавши се за време сопственог процеса са изводима из Хармсовог досијеа, затражио да га добијем у целини, али тужилац Катукова је одбила да посредује, додавши: „Знамо ми зашто вам је то потребно.“ Можда јој се већ тада привиђао овај мој текст.

Анегдота четврта. Tempora mutantur[2]

Московски студио научнопопуларних филмова, који је снимао филм о Хармсу, затражио је од лењинградског КГБ извештај о његовој смрти. Комитет је и даље одбијао да упозна ауторе филма са овим и другим досијеима (можда због достава које су улазиле у њихов састав?), али добијен је одговор заменика начелника у којем су мање или више поновљена већ позната сведочанства; међутим, у њему се исправност „експртизе“ није доводила ни у какву сумњу, већ се она насупрот томе поткрепљивала изводима из историје Хармсове болести, који је неколико дана у јесен 1939. године био прегледан у обласном психијатријском диспанзеру. За нас је несумњиво да се Хармс обратио тамо у вези с почетком Финског рата, 19. октобра 1939. године, као човек који апсолутно није био способан да извршава војну обавезу и заиста је од ње био ослобођен. Други „доказ“ се позивао на молбу Хармсове сестре за преиспитивање случаја њеног брата 1960. године, у којој она инсистира на његовој невиности објашњавајући дела због којих је осуђен могућим болесним стањем (дипломатски корак у потпуности сувишан и неумесан, али за то време лако објашњив). Одговор који су аутори филма добили од комитета био је: то што је Хармс бачен у затворску дилкарницу и што је тамо настрадао сасвим је исправно. Између осталог, у разговору са њима представник прес-одељења КГБ (још пола анегдоте: прес-колиба је назив на затворском жаргону за ћелију с маторим криминалцима где се специјално бацају жртве) изјавио је да је Хармс грешком био рехабилитован 1960 године, јер уколико је био проглашен за неурачунљивог, није био ни осуђен; резултати психијатријске „експертизе“ очигледно су остали неприкосновени и до дана данашњег. У тексту објављеном у „Лењинградској правди“ (1988, 4. октобра) начелник КГБ је указао само на то да Хармс није „рехабилитован“ за дело из 1932. године. А 4. фебруара 1989. године (зашто увек наступа 4. у месецу?) у емисији „600 секунди“ поновио је верзију о лудом Хармсу.

Анегдота пета. О чему ћути Невзоров?

Одлучио сам да поводом тога емисији „600 секунди“ уложим протест. Пошто неколико дана нисам могао да их добијем на телефон, слушалицу је напокон подигла некаква дама, која је мазним гласом одмах ступила са мном у препирку, захтевајући упркос свим могућим презумпцијама „доказе да Хармс није био луд“. После тога, упитала је није ли то онај Хармс који је написао да је Пушкин падао са столице, чиме је недвосмислено указивала да код њега није било све у реду... Уопште узев, по њеном мишљењу ништа нарочито се није десило зато што смо „сви ми помало луди“.

После безуспешног разговора са њом, предао сам коментатору Александру Невзорову, који тада још увек није био толико одиозна фигура, писмо у којем сам му писао: „Дељење на различите методе прогона и уништавања људи у то време је било сасвим привидно. Нема никакве разлике да ли је Хармс стрељан као јапански шпијун или га је ‚експертиза‘, која је деловала по наредбама истраге, прогласила за неурачунљивог... Чврсто стојим на становишту да Хармс никада није био душевно оболео, а традиција проглашавања сличних људи ненормалним потиче још од времена Чаадајева – истини за вољу, тада их нису убијали.“ Одговор нисам добио.

Занимљиво је да је агресивни Невзоров, који је, поред Хармса, за душевне болеснике прогласио још око тридесет делегата Ленсовјета, и сам био ослобођен од војне обавезе с дијагнозом „хистериоидна психопатија у израженом степену“ (о томе се зна из војног комитета Кујбишевске области Лењинграда).

Анегдота шеста. „А судије...?“

18. јануара 1989. године Председништво Лењинградског градског суда укинуло је пресуду колегијума ОГПУ од 23. марта 1932. године која се односила на шест људи: Хармса, Веденског, Калашникова, Туфанова, Бахтерева и Воронича. Намећу се најмање два питања: како се може укинути оно што је било? Јер та је пресуда реално изменила животе људи који су издржали муке затвора и прогонства, а 1941. године рецидив те исте пресуде је, као што смо већ рекли, прузроковао и њихову смрт. Није ли то потврда магнетизованог мишљења које не раздваја речи од дела, које допушта или да се ништа не ради (на пример, да се не сеје жито и не производи роба) доносећи истовремено мере о пребацивању плана и свеопштем благостању, затим укидајући претходне и уводећи нове, боље итд.?

И друго питање. И поред тога што је укидање „приговора“ ОГПУ бесмислено, зашто је за „укидање“ правно неодрживе и процесуално незаконите одлуке милицијске тројке био потребан законити суд? Осим тога, да кажем право: у председништву Лењинградског градског суда налазе се они исти људи који су заједно са тужиоцем Катуковом 1983. године и мени судили за „чување и распрострањивање Набокова и Мандељштама“, и нема никаквих разлога да мислимо како су они „укинули пресуду“ руководећи се својом савешћу а не испуњавајући опет неке нове мере. Какве ли ће мере спроводити у дело сутра и прекосутра?

Анегдота седма, идилична

9. фебруара 1989. године милиција је на неколико минута зауставила саобраћај на Литејном проспекту. Снимао се филм „Из куће је изашао човек“. Дуж Велике зграде (Лењинградски КГБ) лагано се кретала „Чајка“, коју је отписао обласни комитет, а купио је Ленфилм. Камерман и режисер руководили су снимањем епизоде у којој је аутор ових редова причао о томе како је управо у тој згради сазнао под којим околностима је настрадао Хармс...

Анегдота осма, претпоследња

Али „главни смех“ тек предстоји. Пред коначно предавање у штампу зборника „Поезија обериута“ помислио сам: зашто не

[2] Времена се мењају (лат.)

бих поново затражио од државне безбедности досијее Веденског и Хармса, из којих сам видео само неке делове. Јер када су досијеи Мандељштама и Игора Терентјева били ишчупани из КГБ показали су се толико тужним, скоро да зажалите за врменима када су за њихове породице били запечаћени. И ето, сада се налазим у стању чекања: да ли ће поново прес-колиба, чувајући светлу успомену на достављаче и уходе, издати извештај оптočен цитатима, или ћу својим очима угледати протоколе са „извесном равнотежом с малом грешком“, главом, покривеном, да не би издала своје мисли, и ужасном „агитацијом пораза“? А можда ћу сазнати и како је настрадао Веденски, принудно исељен из опкољеног Харкова – јер једини од његових преживелих сапутника ми је приликом првог нашег сусрета рекао да је Веденски умро на путу од дизинтерије, а приликом другог – да га је убио стражар „при покушају бекства“?

Девета и последња анегдота

Стигли су одељци тог параграфа. Питерски КГБ ме није упознао с досијеима Веденског и Хармса, на писма ми не одговарају, цитирајући Набокова „ћуте, као да им је грло пуно крви“. Знатно интересантније је било са Харковским КГБ, из којег су ми у јулу послали писмо са извештајем да је „архивски криминални досије у вези с Веденским А. И. послат у Управу КГБ Лењинграда и Лењинградске области, где ће вам пошто га добијете, бити издато додатно саопштење“ (sic!) Чинило се да ми више ништа не може засметати да видим макар харковски досије. Али „тамо“ ми ништа додатно нису саопштили – очигледно се као сасвим неочекивана препрека испречило прекуцавање архива КГБ ради предаје у државни архив на чување, које ће се вероватно развући на читаву деценију, а досије Веденског ће путујући од Харкова до Лењинграда, који је у међувремену постао Санкт-Петербург, и натраг у Харков, наравно бити изгубљен...

Превела са руског
Ениса Успенски

■

Данил Хармс, аутопортрет, мастило; тридесетих.

Хармс у „пози“ свог измишљеног брата Ивана Ивановича Хармса, „бившег приватдоцента петербуршког универзитета“; почетак тридесетих.

Хармс као Шерлок Холмс

Данил Хармс позира за „домаћи филм“ *Неравни брак*; фотографија П. Мокијевског, Лењинград; тридесетих.

Данил Хармс на крову Дома књиге где се налазила редакција дечјих часописа „Јеж“ и „Жижак“; средина тридесетих.

Данил Хармс и Алиса Порет; Лењинград; почетак тридесетих.

Последња постојећа фотографија Данила Хармса пре другог хапшења; 12. јуни 1938. године.

Фотографија Данила Хармса из Архива КГБ-а; највероватније направљена крајем 1941. године.